

**МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
«ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУЧАНД БА
НОМИ АКАДЕМИК БОБОЧОН ҒАФУРОВ»**

**ВБД- 372.8:809.155.0+373
ТКБ – 74.261:81.2 Тоҷ+74.2
Р- 27**

Бо ҳуқуқи дастнавис

РАҲМОНЗОДА (ҲОМИДОВА) НАРГИС РАҲМОН

**ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ИРТИБОТИИ
ХОНАНДАГОН ЗИМНИ ТАЪЛИМИ КАЛИМА ВА
ТАЪБИРҲО**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади
илмҳои педагогӣ аз рӯйи ихтисоси 5.3.5.3. Назария ва
методикаи таълими забони тоҷикӣ**

Хучанд – 2026

Диссертатсия дар кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров» омода гардидааст.

Рохбари илмӣ:

Набизода Мухаббат Набичон – номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики МДТ-и «ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров»

Муқарризони расмӣ:

Негматов Саъдуллоҷон Эргашевич – доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи забоншиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ғаниева Бунафша Ҷумабоевна – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи психология ва сотсиологияи идоракунии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муассисаи пешбар:

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Ҳимояи диссертатсия 22 сентябри соли 2026, соати 11:00 дар ҷаласаи Шурои диссертатсионии 6D.КOA-113 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) баргузор мегардад.

Нишона ва почтаи электронии котиби илмӣ Шурои диссертатсионӣ: abdulloeva.64@mail.ru

Бо матни диссертатсия дар китобхонаи илмӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва дар сайти www.tnu.tj дар суроғаи 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17 шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «___» _____ соли 2026 фиристода шуд.

Котиби илмӣ Шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои педагогӣ, дотсент **Абдуллоева Т. М.**

Мукаддима

Мубрамини мавзун таҳқиқот. Дар шароити муосири ислоҳоти низоми маориф равандҳои таълим, тарбия ва ташаккули ҳамаҷонибаи шахсияти дорои иқтидори баланди зеҳнӣ ҳамчун меҳвари стратегияи сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад мекунад. Таваҷҷуҳи ҳосаи Ҳукумати кишвар ба ин соҳа зарурати баланд бардоштани низоми сифати таҳсилот, тақмили салоҳиятҳои касбии омӯзгорон ва фаъолгардонии имкониятҳои эҷодии маърифатии муҳассилинро тақозо менамояд. Дар ин замина, ташаккули маҷмуи дониш, маҳорат ва малақаҳо (ДММ)–и маърифатиро зеҳнӣ вазифаи бунёдии муассисаҳои таълимӣ маҳсуб ёфта, раванди таълим бояд аз доираи усули анъанавӣ ба фаъолияти мақсадноки маърифатӣ, яъне дар асоси муносибати босалоҳият аз назария ба амалия гузарад.

Таҷдиди куллии соҳаи маориф рушди мақсаднок, пурмазмун ва методологии низоми таълимро талаб мекунад. Ин раванд бояд дар заминаи дидгоҳҳои нави педагогӣ ва мутабиқ ба ниёзҳои ҷомеаи иттилоотӣ сурат гирад, ки ҳадафи ниҳии он тарбияи шахсияти худшинос, рақобатпазир ва дорои фарҳанги баланди нутқ мебошад.

Ин масъала ҳамчун ҳадафи ниҳии азхудкунии курси мактабии «Забони тоҷикӣ» дар санадҳои стратегияи соҳаи маориф - «Консепсияи маорифи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [31], «Консепсияи рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [32], «Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [33], «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020» [54] инъикос шудааст. Дар санадҳои мазкур муносибати босалоҳият ба таълим ҳамчун унсуре маърифатии омӯзиш арзёбӣ мешавад: «Муносибати босалоҳият равандест, ки дар ҷараёни он дониш ва малақаҳои ҳаётан муҳим рушду такомул ёфта, тарзу роҳҳои дар ҳаёт истифода бурдани онҳо ташаккул дода мешавад. Ҳадафи асосии рушди босалоҳияти хонандагон, пеш аз ҳама, дар сатҳи баланд пешниҳод намудани натиҷаи амал дар ҳамаи соҳа ва самтҳо, аз ҷумла таҳсилот, ба ҳисоб меравад» [53,9].

Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ салоҳияти иртиботӣ ба иҷтимоишавии комили шахсият мусоидат мекунад, дар соҳаи салоҳияти бисёрфарҳангиро технологӣ ва маърифатии иҷтимоӣ бошад, барои дастрасӣ ба мақсад ва анҷоми масъалаҳои ҳаётан муҳим, инчунин нерӯҳои ботинии инсон ҳам заруранд: «Донистани забони модарӣ, маҳорати муносибат кардан, кӯшишу талош ҷиҳати муваффақ шудан дар раванди коммуникатсия он мушаххасотест, ки аксаран пешрафти шахсро амалан дар ҳамаи соҳаи ҳаёт нишон медиҳад ва ба мутабиқшавии

ичтимой ба шароити тағйирёбандаи ҷаҳони муосир мусоидат мекунад» [53, 6].

Салоҳиятҳои асосии фарогир, ки дар стандартҳои давлатии таҳсилот инъикос ёфтаанд, заминаи бунёди омодагии иҷтимоии муҳассилинро ташкил медиҳанд. Муҳтавои ин салоҳиятҳо маҷмӯи омодагии хонанда ба муносибати байнишахсӣ, ҳамгироӣ дар низоми иҷтимоӣ, меъёрҳои ахлоқӣ, ҳудудиносии миллий ва эҳтиром ба арзишҳои умумибашарию дар бар мегирад. «Дар ҷараёни ташкили фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ омӯзгорро зарур аст, ки диққати меҳвариро ба рушди салоҳиятҳои иҷтимоӣ-коммуникативии хонандагон равона созад. Ин раванд ташаккули малакаҳои ҳамкорӣ дар гурӯҳ, эҳтироми мутақобила, этикаи муоширати касбӣю рӯзмарра ва арзишҳои маънавиро тақозо мекунад. Таъмини пайвастагии мазмунӣ фан бо тарбияи ахлоқии муҳассилин имкон медиҳад, ки донишҳои назариявӣ ба сифатҳои шахсиятӣ ва малакаҳои амалии рафторӣ табдил ёбанд» [44,5].

Дар раванди ташаккули салоҳияти иртиботӣ истифодаи оқилонаю самарабахши фановарии иттилоотӣ-таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва миёна нақши муҳим дорад. Ин дар назди муҳаққиқон вазифаҳои нав мегузорад ва самтҳои заруриро барои таҳқиқоти илмӣ-методӣ муайян месозад.

Дарҷаи таҳқиқоти мавзӯи илмӣ. Дар таърихи илми педагогикаи тоҷик, барои ҳалли масъалаи мукаммалсозии тадрис, дониш ва ташаккули маҳорату малакаҳо мутафаккирони барҷастаи форсу тоҷик саҳми босазо гузоштаанд. Масъалаҳои назариявии таълим ва ташаккули донишу маҳорат ва малакаҳои хонандагон дар асарҳои муҳаққиқони тоҷик М. Лутфуллоев [39], И.Х.Каримова [30], С.Шербоев [66], С.Ҳочиев [63], А.Абдуқодиров [1], Ф. Шарифзода [65], С. Аминов [4], С.Э. Неъматов [46], М. Аҳмадов [6], М.Р. Юлдошева [70], Х.М. Сабуров [53], А.Каримов [28], Л.Т. Рузиева [52], Ш.Ҳакимова [60], М.Набизода [44], Ш.Пулодова [49], Д.Каримова [29], М.Раҳимова [50]; олимони рус Ю.Д.Апресян [5], О.С.Ахманова [6], Е.М. Верещагин [12], Т.А. Илин [25], Ю.Г.Федотова [59], Н.М.Шанский [64], Д.Н.Шмелев [68] ва дигарон ба таври мукаммал омӯхта шудааст.

Аслан, оғози гузориши масъала дар мавриди муносибати босалоҳият ба таълим ба охириҳои асри XIX ва оғози асри XX рост меояд. Ҷояҳои ин муносибат дар педагогикаи хориҷӣ аз тарафи Чон Дюй [20], Е.А. Бистрова [10], Л.С.Виготский [15] ба миён гузошта шуда буд, ки он ба талаботи муносибати босалоҳият ба таълим хеле наздик аст. Аммо муҳаққиқон пайдоиши истилоҳи муносибати босалоҳият ба таълимро ба охири солҳои 60-ум ва оғози 70-уми асри гузашта нисбат медиҳанд. Истилоҳ ва вожаи «компетентность»-ро Н. Хомский бори нахуст дар

омӯзиши забони хоричӣ ба кор бурда буд. Минбаъд, ташаббуси муҳаққиқ дар муассисаҳои касбии Амрико ва Аврупо зуд паҳн шуд ва ба зинаи таҳсилоти миёнаву таҳсилоти касбӣ ворид гардид.

Дар равишиносии ватанӣ ва рус заминаи назариявӣ барои чунин навсозӣ омода ва дар таҳқиқоти анҷомдодаи М. Лутфуллоев [39], Ф.Шарифзода [65], С.Шербоев [66], С.Неъматов [46], А.Каримов [28], Ҷ.Насриддинов [45], Ш.Ҳақимова [61], М. Тиллохочаева [57], Ш. Пулодова [49] ва муҳаққиқони рус М.Т.Баранов [8], Л.И.Величко [11], А.Д.Дейкина [19], Н.Д. Зарубина [21], Т.А. Ладиженская [35], М.Р. Лвов [36], С.И. Лвова [37], Н.М. Шанский [64] ва дигарон ҳаллу фасл шудааст.

Мундариҷаи ин мақолаву дастур ва китобҳо муҳимтарин масъалаҳои таълими калима ва таъбирҳоро бо назардошти муносибати босалоҳият ба таълим шомил нестанд, илова бар ин, қимати илмӣ ва амалиашон як хел набуда, бештар бо ташреҳу тавзеҳи калимаҳои нав ва номафҳум ва нишон додани равиши тадриси мавзӯҳои алоҳидаи барномаи таълим аз рӯи маводди китоби дарсӣ маҳдуд шудаанд. Дар рисола зарурати такмил додани равиши ташаккулёфта ба омӯзиши мафҳуми калима ва таъбирҳо бо тамоюли муносибати босалоҳият ба таълими фанни забони тоҷикӣ, махсусан, таквияти салоҳияти иртиботӣ (коммуникативӣ) мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Ҳарчанд мавзӯҳои дидактика, методикаи таълими фанни забони тоҷикӣ, хусусиятҳои раванди таълими инноватсионӣ, таълими тафриқа, ҳамгиро, азҳудкунии дониш, ташаккули салоҳиятҳо ва монанди инҳо дар пажӯҳишоти олимон баррасӣ шудаанд, ҳанӯз масъалаи назариявӣ дидактикии ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ҳосили донишу маҳорат ва малакаҳои зехнӣ дар раванди омӯзиши фасли калима ва таъбирҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқи алоҳидаю ҷамаҷониба қарор дода нашудааст. Бояд зикр кард, ки имрӯз муаммои татбиқи салоҳиятҳо ва ташаккули дониш, маҳорат ва малакаҳои онҳо бо сабабҳои зерин дар сатҳи зарурӣ ҳалли худро наёфтаанд:

- ниҳоят кам будани раҳнамо, дастурҳои методӣ ва барномаҳои махсуси омӯзишӣ барои омӯзгорон;

- номукаммалию ноустувории барномаҳои таълим ва китобҳои дарсӣ;

- омӯзиши нокифояи хусусиятҳои азҳудкунии мафҳумҳои назарӣ ва маводди амалӣ;

- маҳорати нисбатан пасти касбии омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ барои рушди салоҳияти иртиботии хонандагон;

-мавҷуд набудани имконоти моддӣ ва омода набудани омӯзгорон ба таълими инфиродӣ ва истифодаи усули фаъол.

Бинобар нокифоягии омӯзиши масъалаи ташаккули салоҳиятҳо, махсусан, салоҳияти иртиботӣ, дониш ва маҳорату малакаҳои хонандагон дар раванди таълими фанни забони тоҷикӣ, фасли калима ва таъбирҳо мо мавзӯи «Ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон зимни таълими калима ва таъбирҳо»-ро ба сифати таҳқиқоти диссертатсионӣ интихоб намудем.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсияи мазкур бо мавзӯи илмӣ-таҳқиқотӣ ва талаботи асосии барномаҳои давлатӣ, концепсияҳои миллӣ ва нақшаҳои стратегӣ амсоли Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (аз 29. 09. 2020, №526), «Барномаҳои рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030» (аз 28. 11. 2020, таҳти № 647), Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмию техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» (аз 26. 09. 2020, таҳти № 503), Барномаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷикӣ Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» барои солҳои 2021-2025-ум аз рӯйи муаммои «Масъалаҳои таълими забон ва адабиёти тоҷик, услубиҳои ташаккули салоҳият ва таҳаммулпазирии муаллимони забон ва адабиёти тоҷик» ва Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2045 (аз 22. 11. 2025, таҳти №631) ба анҷом расидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқ аз омӯзиши мушкилоти азхудкунии калима ва таъбирҳо аз ҷониби хонандагон ва ташаккули салоҳияти иртиботӣ, инкишофи нутқи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар асоси муносибати босалоҳият ба таълим, коркарди амсила доир ба мавзӯи иборат мебошад. Бино бар ин, мураттаб намудани методикаи илман асоснок ва низоми самарабахши кор оид ба ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон, истифодаи усули фаъол ва технологияҳои инноватсионии таълим дар дарсҳои забони тоҷикӣ мебошад.

Ҷузъиёти ҳадафи таҳқиқот:

- муайян намудани роҳҳо ва амсилаҳои муносири таълим дар заминаи муносибати босалоҳият, ки ба таҳкими фаъолияти маърифатии муҳассилин ва татбиқи фановариҳои нави раванди таълими забони тоҷикӣ нигаронида шудаанд;

- таҳияи заминаҳои методии тавсеаи захираи луғавии муҳассилин

тавассути омӯзиши муназзами воҳидҳои луғавӣ ва ибораҳои рехта (фразеологизмҳо) бо мақсади таъмини фасоҳат, раванӣ ва балоғати нутқи шифоҳию хаттӣ;

таҳия ва асосноккунии низоми пайдарпайи машку методҳое, ки ба рушди қобилияти иртиботӣ, маҳорати суҳанварӣ ва ташаккули тафаккури мантиқии хонандагон нигаронида шудаанд.

Вазифаҳои таҳқиқот: Барои дастбӣ ба ҳадафи таҳқиқот ва исботи фарзияи илмӣ ҳалли вазифаҳои зерин зарур шуморида мешавад:

1. Асосноккунии назариявӣ-методологии таҳқиқ:

- муайян намудани заминаҳои назарии методикаи таҳлили луғавию фразеологӣ матн дар раванди таълим;

- таҳлили қиёсии таърихи омӯзиши масъалаҳои лексикология дар забоншиносии ватанӣ ва таҳаввули методикаи таълими он;

- мушаххас намудани асосҳои лингвистии омӯзиши воҳидҳои луғавӣ ва фразеологӣ;

- ошкор сохтани хусусиятҳои раваншиносии азхудкунии маводди марбут ба омӯзиши калимаву таъбирҳо аз ҷониби муҳассилин.

2. Таҳлили дидактикии маводди таълимӣ:

- баррасии интиқодии стандартҳои давлатии таҳсилот, барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ аз лиҳози муҳтаво ва самаранокӣ маводди марбут ба омӯзиши калима ва таъбирҳо.

3. Муосиргардонии раванди таълим:

- таҳқиқи имкониятҳои татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва методҳои фаъоли таълим дар раванди омӯзиши воҳидҳои забонӣ бо мақсади ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон.

4. Ташҳис ва мониторинги сатҳи дониш:

- арзёбии дараҷаи воқеии дониш, маҳорат ва малакаҳои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ оид ба шинохти маъно ва истифодаи воҳидҳои луғавӣ;

- гуруҳбандӣ ва баррасии ҳаҷми маълумот, ки дар нутқи хаттӣ ва шифоҳии хонандагон ҳангоми корбасти вожа ва ибораҳои рехта роҳ меёбанд.

5. Амсиласозии низоми методии таълим:

- тарҳрезӣ ва таҳияи модели методии таълими калима ва таъбир, ки ба ташаккули ҳамаҷонибаи салоҳиятҳои иртиботии муҳассилин мусоидат менамояд.

6. Таҳияи мачмуи воситаҳои дидактикӣ:

- коркарди силсилаи машку супоришҳои бо назардошти вазъи ҳолатҳои иртиботӣ, ки ба истифодаи амалии воҳидҳои луғавӣ дар нутқи нигаронида шудаанд.

7. Тасдиқ ва санҷиши амалии таҳқиқ:

- арзёбии самаранокии методикаи пешниҳодшуда дар чараёни таҷрибаи таълими ташаккулдиҳанда ва таҳлили омории натиҷаҳо.

8. Татбиқи амалии натиҷаҳо:

- таҳияи тавсияҳои мушаххаси методӣ барои омӯзгорони забон ва адабиёти тоҷик оид ба тақмили раванди таълими калима ва таъбирҳо дар заминаи муносибати босалоҳият.

Объекти таҳқиқот. Раванди ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагони синфҳои V-XI зимни таълими калима ва таъбирҳо дар дарсҳои забони тоҷикӣ.

Мавзӯ (предмет)-и таҳқиқот. Ташаккули салоҳиятҳои иртиботии хонандагон дар заминаи таълими калима ва таъбирҳо дар дарсҳои забони тоҷикӣ.

Фарзияи таҳқиқот: Раванди ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон ва роҳандозии самараноки ҳадафҳои омӯзиш дар низоми муносири таҳсилот натиҷаи дилхоҳ медиҳад, ба шарте ки:

- омӯзгор аҳаммияти муносибати босалоҳиятро дар таълими забони тоҷикӣ эҳсос ва дар татбиқи он пайваста кӯшиш намояд;

- ҳангоми омӯзиши калима ва таъбирҳо дар хонандагон тасаввурот дар бораи муносибатҳои системавии калимаҳо дар ҳамаи қисматҳои забони тоҷикӣ ташаккул дода шавад;

- дар низоми методии таълим хусусияти муносибатҳои парадигматикӣ ва синтагматикӣ байни воҳидҳои луғавӣ ба назар гирифта шуда, маҷмуи машқҳои истифода шавад, ки малакаҳои иртиботии татбиқи калима ва таъбирҳоро ҳамчун воҳидҳои муносибатҳои системавӣ ташаккул диҳад;

- омӯзиши калима ва таъбирҳо на танҳо ҳамчун назария, балки ҳамчун воситаи асосии инкишофи нутқ ба роҳ монда шавад;

- дар раванди дарс матнҳои адабие, ки калимаву таъбирҳои ба ҳаёти воқеии хонандагон наздик дорад, бештар мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шавад;

- бо усули ҳамгиро имкониятҳои бойи луғавии забони тоҷикӣ дар робита бо адабиёт ва дигар фанҳо барои ғайи гардонидани захираи луғавии хонандагон истифода гардад.

Бо мақсади ҳалли вазифаҳои муайяншуда ва тасдиқи фарзияи илмӣ аз маҷмуи усули зерини таҳқиқотӣ қорбаст гардид:

- баррасии амиқи сарчашмаҳои забоншиносӣ, рағоншиносӣ, педагогӣ ва дастурҳои таълимию методии марбут ба мавзӯ;

- омӯзиш ва ҷамъбасти таҷрибаи пешқадами омӯзгорон (таваҷҷути мушоҳидаи раванди дарс, мусоҳиба бо муаллимон ва хонандагон) ва таҳлили фаъолияти шахсии муаллиф дар сифати омӯзгори фанни забон ва адабиёти тоҷик;

- ташкил ва гузаронидани марҳалаи тасдиқунандаи таҷрибаи педагогӣ;

- гузаронидани таҷрибаи таълимӣ ва таҳлили натиҷаҳои он.

- сохтани амсилаи методии таълим, ки раванди азхудкунии калимаву ибораҳоро бо фаъолияти нутқи хонанда алоқаманд мекунад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии таҳқиқот бо асосноккунии мақсадноки омӯзиши мавқеи калима ва таъбирҳо дар таҳияи матн ва интиҳоби мафҳумҳо барои татбиқи салоҳияти иртиботӣ; таҳияи асосҳои илмӣ-назариявии омӯзиши нақши воҳидҳои луғавӣ дар матн (шифоҳӣ ва хаттӣ) муайян карда мешавад.

-Таҳқиқи мушкilotи азхудкунии воҳидҳои луғавӣ аз ҷониби хонандагони МТМУ дар асоси таҳлили адабиёти забоншиносӣ, педагогӣ ва методӣ;

-Санҷиши вазъи дониш ва салоҳияти иртиботии хонандагон дар замони муосир;

-Таҳлили маҷмуаҳои асосии таълимӣ-методӣ ва муайян кардани вазифаҳои методӣ оид ба таносуб ва пешниҳоди маводди назариявӣ ва амалии китобҳои дарсӣ, инчунин имкониятҳои ташаккули салоҳияти иртиботӣ дар заминаи онҳо то кадом андоза ҳал карда мешаванд;

-Таҳия ва тавсифи методикаи ташаккули салоҳияти иртиботӣ зимни таълими калима ва таъбирҳо;

-Санҷидани самаранокии шакли усули пешниҳодшудаи таълим дар чараёни гузаронидани таҷрибаи таълимӣ ва коркарди методии натиҷаҳои он.

Асосҳои методологии таҳқиқотро назарияи фаъолияти нутқ ва ташаккули салоҳияти иртиботӣ, забонӣ ва маърифатӣ, таълимоти фалсафӣ дар бораи забон ҳамчун воситаи муҳимтарини муоширати инсонӣ, қонуниятҳои равандиносии азхудкунии луғат ва принципҳои муносибати босалоҳият ба таълими калима ва таъбирҳо ташкил медиҳанд. Муқаррароти Консепсияи миллии таҳсилот ва Стандартҳои давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун заминаи меъёрии таҳқиқот хидмат намудаанд.

Сарчашмаи маълумот. Осори илмии педагогӣ, забоншиносӣ, равандиносӣ, адабӣ бадеӣ, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии танзимкунандаи фаъолияти касбии педагогӣ дар соҳаи маориф; санадҳои меъёрии ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф, аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то солҳои 2030, Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои 5-11-ум ва дигар санадҳои меъёрии ҳукукӣ, ҳуҷжатҳои

инъикоскунандаи талабот ва тағйирот дар амалияи таълиму тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҷрибаи пешқадами педагогии омӯзгорони ватанию хориҷӣ.

Заминаҳои эмпирикӣ. Заминаҳои эмпирикии таҳқиқотро маҷмуи мавод ва нишондиҳандаҳои зерин ташкил медиҳанд, ки дурустӣ ва эътимоднокии натиҷаҳои рисолаҳо кафолат медиҳанд, аз ҷумла, ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Қонуни забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Консепсияи миллии таҳсилот», «Стандартҳои давлатии таҳсилоти олии касбӣ» ва барномаҳои таълимии фанни забони тоҷикӣ дар мактабҳои олии); маводди таълимӣ ва методӣ (китобҳои дарсӣ, дастурҳои методӣ, луғатҳои лексикографӣ ва фразеологӣ, инчунин модульҳо, ки дар раванди таълим истифода мешаванд); натиҷаҳои мониторинг ва ташҳиси педагогӣ (маълумоти бадастомада аз санҷишҳо, пурсишҳо (анкета), мусоҳиба ва қорҳои хаттии донишҷӯён, ки сатҳи воқеии салоҳияти иртиботӣ ва захираи луғавии онҳоро инъикос менамоянд); пойгоҳи таҷрибавӣ–озмоишӣ (натиҷаҳои фаъолияти омӯзгории муаллиф дар МТМУ ва муассисаи таҳсилоти олии касбӣ (МТД-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров»), ки дар қараёни он методҳои инноватсионии пешниҳодшуда мавриди санҷиш қарор гирифтаанд); таҳлили ҳатоҳои нутқӣ (маводди ҷамъоваришуда оид ба ғалатҳои луғавӣ ва фразеологӣ хонандагон дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ, ки зарурати таҳияи методикаи навро асоснок мекунанд); осори адабӣ ва публитсистӣ (намунаи матнҳо аз адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик, ки ҳамчун манбаи асосии таълимӣ барои ташаккули салоҳияти иртиботии муҳассилин) истифода шудаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. МТМУ №12 ба номи Алоуддин Бобоев, № 6 ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии шаҳри Хучанд, №15-и ноҳияи Бобочон Ғафурови вилояти Суғд ба ҳайси пойгоҳи таҷрибавӣ интихоб шуданд. Дар раванди таҳқиқот беш аз 150 нафар хонанда, 30 нафар омӯзгор ва 35 нафар падару модар ҷалб шуд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот дар таҳияи методикаи аз ҷиҳати назариявӣ асоснок ва аз лиҳози таҷрибавӣ санҷидашудаи ташаккули салоҳияти иртиботӣ дар раванди омӯзиши калима ва таъбирҳо аз ҷониби хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ зоҳир мегардад ва иборат аст.

Натиҷаҳои илмӣ муҳимме, ки шахсан муаллиф ба ҷой овардааст:

1. Дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ оид ба педагогика, методикаи таълими забони тоҷикӣ, забоншиносӣ, равшаншиносӣ, муқаррароти назариявии ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон дар раванди омӯзиши калима ва таъбирҳо муайян карда шуданд;

2. Амсилаи методӣ, ки раванди азхудкунии маъноҳои калима ва таъбирхоро бо вазъияти воқеии муошират пайваст мекунад, таҳия гардид;

3. Самаранокии омӯзиши калима ва таъбирҳо дар МТМУ дар асоси салоҳияти иртиботӣ дар таҷриба исбот карда шуд;

4. Маълумоти илмӣ дар бораи малакаҳои нутқ, тафаккур ва салоҳияти иртиботии хонандагон ба даст омад, ки ба густариши заминаи педагогӣ ва равонӣ барои таҳияи системаи аз ҷиҳати методӣ самарабахши кор оид ба такмил додани нутқи хонандагон мусоидат мекунад;

5. Технологияи омӯзиши мафҳумҳои калима ва таъбирҳо дар асоси муносибати босалоҳият ба таълим таҳия карда шуд;

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Пажуиш маълум сохт, ки ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон зимни таълими забони тоҷикӣ дар шароити муосир муҳим арзёбӣ мегардад;

2. Маълум гардид, ки концепсияи методологии ташаккули салоҳияти иртиботӣ ва асосноккунии илмии он, дар асоси муносибати босалоҳият ба таълим, ки талаботи замони муосир мебошад, яке аз масъалаҳои муҳимми омӯзиши калима ва таъбирҳо мебошад. Ин раванд шароити мусоид барои забон омӯзиши мақсаднок ва бошууронаи хонандагонро таъмин менамояд. Модели маҷмуии таълими воҳидҳои забонӣ (таҳия ва пешниҳоди модели сезинагии таълим (дарк–таҳлил–корбаст) пайвастагии назария бо амалияи лексикология, яъне истифода дар нутқи шифохӣ ва ҳатти хонандагон фаро мегирад;

3. Таҳқиқ нишон дод, ки муайян кардани нақши технологияҳои иттилоотӣ ва мултимедиявӣ, захираҳои рақамӣ: луғатҳои электронӣ, платформаҳои таълимӣ дар раванди азхудкунии калима ва таъбирҳои душворфаҳм муҳим мебошад;

4. Аз омӯзиши масъалаи мавриди таҳқиқ маълум гардид, ки таҳияи маҷмуи машқҳои эҷодӣ, тавсифи расмҳо, муколамасозӣ, эссе, ки махсус барои гузаронидани воҳидҳои луғавӣ аз захираи «камфаъл» ба захираи «фаъл»-и нутқи хонанда зарур мебошад.

Аҳамияти назариявии таҳқиқотро қорҳои илмию таҳқиқотии олимони шинохтаи ватанию хориҷӣ, аз он ҷумла, М. Лутфуллоев, И.Х.Каримова, Ф. Шарифзода, С. Аминов, С.Э. Неъматов, М.Р. Юлдошева, Х.М. Сабуров, А.Каримзода, Қ. Мухторӣ, Р.Ғаффоров, Ғ.М. Бобизода, Ш. Ақобиров, Ш.Ю. Азизов, Ш.Ҳакимова, М. Тиллохочаева, Ш.Пӯлодова Бистрова Е.А., Л. Григуле, А.В. Хуторской, А.В. Дудников В. К.И.Воинова, И.А. Зимняя, О.Е. Лебедев ба пахлуҳои гуногуни мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ бахшида шудаанд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он аст, ки методикаи омӯзиши воҳидҳои луғавӣ бо мақсади ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагонии МТМУ санҷида ва татбиқ, матнҳо барои омӯзиши нақши воҳидҳои луғавӣ дар ташкили матн пешниҳод ва намунаи нақшаи тавзеҳии дарсҳо оид ба методикаи пешниҳодшуда таҳия гардид. Муқаррароти назариявии диссертатсияро метавон ба лексияҳо, машғулиятҳои амалӣ ва семинарӣ дар донишгоҳҳои педагогӣ дохил кард, инчунин ҳангоми омода кардани курсҳои махсус дар факултетҳои филологии муассисаҳои олии педагогӣ ва курсҳои тақмили ихтисоси омӯзгорон истифода кардан мумкин аст. Маводди амалии таҳқиқотро метавон ҳамчун маводди дидактикӣ ҳангоми таълими фасли калима ва таъбирҳо, дар тавсияҳои методӣ ба курси забони тоҷикӣ, барои тақмили барнома, таҳияи китобҳои дарсӣ ва дастурҳо истифода бурд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Асоснокӣ ва эътимоднокии натиҷаи таҳқиқотро назария ва амалияи муаммои мазкур тавассути омӯзиш ва таҳлили осори илмӣ, педагогӣ, раваншиносӣ ва бадеӣ асоснок кардани нуктаҳо, ки дар фарзияи таҳқиқоти диссертатсионӣ пешниҳод карда шудаанд, муқоисаи натиҷаҳои бадастомада дар гурӯҳҳои таҷрибавию озмоишӣ, таҷрибаи шахсии муаллиф ба сифати омӯзгор дар МТМУ ва ҳайати педагогии дар қорҳои таҷрибавию озмоишӣ иштирокдошта таъмин кардаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ.

Мавзӯ ва мундариҷаи диссертатсияи манзуршуда барои дарёфти дарачаи номзади илмҳои педагогӣ ба талаботи шиносномаи ихтисоси илмӣ 5.3.Педагогика. 5.3.5.3. Назария ва методикаи таълими забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараи дарачаи илмӣ дар таҳқиқот дар таҳлили ҳамаҷонибаи масъалаҳои вобаста ба таҳқиқот, алалхусус, дар пажӯҳиши самтҳои бунёдӣ ва амалӣ, гирдоварӣ ва таҳлили мавод; дар истифодаи силсилаи усул ва методҳо вобаста ба мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот; дар заминаи қори таҷрибавӣ ва тасдиқи амалии муқаррароти қори илмӣ дар давоми озмоиш, таҳлили натиҷаҳои қоркарди маводди таҷрибавӣ, таҳия ва нашри мақолаҳои илмӣ, иштирок дар чорабиниҳои илмӣ, конференсияҳо, ҷамъишҳои илмӣ амалӣ (сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ), интишори монография, мақолаву дастурҳои таълимӣ, ҷамъбасти натиҷаҳои бадастомада ва таҳияи диссертатсия инъикос меёбад.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Муаллифи диссертатсия ба ҳайси омӯзгор аз соли 2016 то имрӯз дар факултети филологияи тоҷики МДТ-и «ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров» фаъолият намуда, ғанни методикаи таълими забони тоҷикиро дарс

медиҳад. Усулҳои пешниҳодшударо дар ҷараёни тадريس фанни забони тоҷикӣ, дар давраи таҷрибаомӯзии донишҷӯён дар МТМУ зимни мушоҳида, иштирок ва таҳлили раванди дарсҳои омӯзгорони фанни забон ва адабиёти тоҷики МТМУ санчида, самаранокии онро дар тақмили фарҳанги нутқи хонандагон татбиқ кардааст.

Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсиониро дар конференсияҳои илмӣ, семинарҳои илмиву методӣ, ҷаласаҳои кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷик, педагогика ва методикаи таълим, иттиҳодияҳои методии муаллимони забон ва адабиёти тоҷики МТМУ пешниҳод ва мавриди баррасӣ қарор додааст, ки тасвиб ва тасдиқи худро ёфтаанд.

Интишорот аз рӯи мавзун диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ мазмуни асосии таҳқиқотро ифода карда, дар 20 номгӯӣ мақолаи илмӣ ва методӣ, аз он 5 номгӯӣ мақола дар нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия ва Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ ёфтааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз феҳристи ихтисораҳо, муқаддима, 3 боб, 11 зербоб, хулоса, тасвияҳо оид ба истифодаи амалисозии диссертатсия, феҳристи адабиёти истифодашуда ва рӯйхати интишороти муаллиф иборат буда, дар маҷмӯъ, аз 189 саҳифаи ҷопи компютерӣ иборат аст.

Мухтавои асосии диссертатсия

Дар муқаддима мубрамият ва дараҷаи интиҳоби мавзӯ асоснок гашта, мақсад, вазифа, объект, предмет, фарзияи таҳқиқ ва дар ин замина асосҳои назариявӣ ва методологии пажӯҳиш, сарчашмаи омӯзиш, нағзониҳои илмиву эътимоднокӣ ва муҳимияти назариявии диссертатсия мушаххасан баррасӣ ва аҳаммияти амалӣ ва мавридҳои муаррифии натиҷаҳои бадастомада аз он пешниҳод шудааст.

Боби якум «**Ҷанбаҳои назарии ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон зимни таълими воҳидҳои луғавӣ**» унвон дошта, дар доираи ҷаҳор фасл мураттаб гардидааст. Аз ҷумла, **дар фасли аввали он «Масъалаи таҳқиқи омӯзиши калима ва таъбирҳо дар сарчашмаҳои илмӣ»** андешаҳои олимони оид ба масъалаи асосҳои забоншиносии таълими калима ва таъбирҳо дар МТМУ баррасӣ гашта, аз ҷумла омадааст, ки асоси забоншиносӣ (лингвистӣ)-и таҳқиқи масъалаи таълими калима ва таъбирҳо дар МТМУ низомии системавӣ-функционалии омӯзиши забон аст, ки дар забоншиносии муосир аз асри XX тасдиқ ва дар самтҳои гуногун дар айни замон рушд меёбад (Қ. Тоҳирова [58], В. В. Виноградов [14], Д. Н. Шмелёв [68], Л. А. Новиков [47], Н. М. Шанский [64], Г. А. Золотова [23] ва дигарон). Андешаҳои забоншиносони барҷаста дар

бораи калима ҳамчун воҳиди асосии системаи забон асарҳои Н. Маъсумӣ [41], А. Зоҳидов [24], Қ. Тоҳирова [58], Ҳ. Мачидов [40], М. Муҳаммадиев [42], Ю. Нурмаҳмадов [48], З.Қурғонов [34], Ш.Ҳакимова [62] ва дигарон) барои ташаккули назарияи лексикологӣ дар забоншиносии тоҷик аҳаммияти бунёдӣ доранд. Таҳқиқи калима ҳамчун воҳиди асосии забон аз солҳои 20-30-юми асри гузашта ба таври махсус фаъол гардида, пеш аз ҳама, бо қорҳои забоншиносон (Қ. Тоҳирова [58], В. В. Виноградов [14], Д. Н. Шмелёв [68], Л. А. Новиков [47], Н.М.Шанский[64], Г.А.Золотова [23] ва дигарон). Андешаҳои забоншиносони барҷаста дар бораи калима ҳамчун воҳиди асосии системаи забон асарҳои Н. Маъсумӣ [41], А. Зоҳидов [24], Қ. Тоҳирова [58], Ҳ. Мачидов [40], М. Муҳаммадиев [42], Ю. Нурмаҳмадов [48], З.Қурғонов [34], Ш.Ҳакимова [61] ва дигарон алоқаманд аст, ки барои консепсияи муносири калима ҳамчун асоси забоншиносии таълими лексикология дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ низ таваҷҷуҳи зарурӣ дорад. Мавқеи назаррас дар муайян кардани мақсад ва вазифаҳои лексикология ҳамчун бахши алоҳидаи илм дар бораи забон ба В. В. Виноградов [14] тааллуқ дорад. Олим принсипҳои асосии таҳлили лексикологиро чунин муайян кардааст: «Ҳар як калима бо таърих, бо хусусияти сохтори забони тоҷикӣ, бо муҳити атрофи забон; вобастагии мутақобилаи ҳама ҷанбаҳои имконпазири калима ва вобастагии онҳо ба ҳама қабатҳои луғавии забон; зарурати ба назар гирифтани хусусияти замон, шуури ҷомеа, зиндагӣ, адабиёт, ки забон ҷузъи ҷудонашавандаи таърих ва фарҳанги он аст, алоқаманд мебошад» [14,67]. Асарҳои олимони марҳалаи навро дар рушди филология ва илмҳои ба он наздик омода карданд. Таҳлили М. М. Бахтин дар бораи он, ки ягона роҳи шинохти инсон тавассути матнҳои аз ҷониби ӯ эҷодшуда мегузарад, фаъолона қабул карда шуд: «Матн...маълумоти ибтидоии тамоми тафаккури гуманитарӣ-филологӣ аст...Матн ҳамон воқеияти мустаким (воқеияти андешаҳо ва таҷрибаҳо) мебошад, ки ин ҷанбаҳо ва ин тафаккур метавонанд танҳо аз он ғоз ёбанд. Дар ҷое, ки матн нест, объекти таҳқиқ ва тафаккур ҳам нест» [9,310]. Дар рисолаи номзодии С. Аминов «Методикаи таълими матнҳои дар дарсҳои забони тоҷикӣ» (1995) ва асари ӯ «Матн ва таълими он дар мактаб» (2002) «...матн ҳамчун як воҳиди синтаксисӣ, хусусиятҳои ҷудогонаи алоқа ва муносибатҳои мухталифи байни ҷумлаҳои таркиби матни яклухт, аломатҳои ҳосил матн ва тафовути он аз дигар воқидҳои забонӣ бо мисолҳои фаровон ва баҳсу баррасиҳои судманд анҷом дода шудааст» [4, 54].

Дар фасли дуюм – «**Заминаҳои илмӣ-назариявии ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон**», салоҳияти иртиботӣ, роҳҳои ташаккули он зимни таълими калима ва таъбирҳои меравад мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муносибати босалоҳият ба таълим тамоюли

муҳим дар фазои ягонаи таҳсилот ба шумор рафта, барои аз байн бурдани муҳолифати байни талаботи барнома бо эҳтиёҷоти ҷомеа ва талаботи шахс татбиқ мегардад. Омӯзиши моҳият ва мазмуни мафҳуми «салоҳият» дар пажӯҳишоти олимони хориҷӣ чанд сол муқаддам шуруъ шуда, О.Е. Лебедев кушиш кардааст, ки хусусиятҳои ин тамоюлро шарҳ диҳад: «Муносибати босалоҳият – ин маҷмуи принципҳои умумии муайянкунии мақсадҳо ва интиҳоби муҳтавои таҳсилот, ташкили раванд ва аразёбии натиҷаҳои таҳсилот мебошад» [38,9]. Ба андешаи мо, В.А. Далингер ба таври пурра моҳияти муносибати босалоҳиятро дар МТМУ нишон дода, қайд менамояд, ки «Моҳияти муносибати босалоҳият на танҳо аз ғирифтани иттилооти таълимӣ ва донишандӯзӣ иборат аст, балки тарзҳои ин омӯзиш, тарзҳои тафаккур ва ғайрияти, инкишофи нуруи тафаккур ва эҷодии таълимгирандагон» низ мебошад» [18,36]. Муҳаққиқ М. Тиллохочаева дар ин маврид аҳамияти тақмили фарҳанги нутқро зарур мешуморад, ки «Дар таълими забони тоҷикӣ инкишофи нутқи хаттӣ ва шифоҳии хонандагон хеле муҳим махсуб мешавад. Имрӯз дар шароите, ки аз аксари ҷанҳо аз саволҳои сершумори тестӣ барои натиҷагирӣ ва арзёбии дониш истифода мекунанд, масъалаи мазкур муҳаббатҳои бештар касб мекунанд» [173,41]. Муносибати босалоҳият ба таълим ғайрилоқии муҳассилинро дар донишандӯзӣ муайян мекунад. Муаллифи дигар қайд менамояд, ки «Татбиқи ин муносибат ба таълим барои рушди ҷуғрафияи таҳсилоти инсон–маънавият, зеҳн, тафаккури эҷодӣ, мавқеи иҷтимоии ғайри ва тезҳаракатӣ имконият медиҳад. Муносибати босалоҳият на маълумотнокӣ инсон, балки маҳорати ӯро дар ҳалли мушкилот ба ҷойи аввал мегузорад» [155,32]. Муаллифи дигар қайд менамояд, ки «татбиқи ин муносибат ба таълим барои рушди ҷуғрафияи таҳсилоти инсон–маънавият, зеҳн, тафаккури эҷодӣ, мавқеи иҷтимоии ғайри ва тезҳаракатӣ имконият медиҳад» [17,35]. Муносибати босалоҳият на маълумотнокӣ инсон, балки маҳорати ӯро дар ҳалли мушкилот ба ҷойи аввал мегузорад». Асоси онро ғояҳои умумии ба ташаккули шахсият нигаронидашуда ташкил медиҳанд, ки дар заминаи консепсияҳои равишҳои педагогӣ таҳсилот таҳия шудаанд. «Заминаи марҳилавии ин равиш бевосита бо ҳадафҳои ҷараёни таълим алоқаманд аст, ки дар он салоҳиятҳо сатҳи олӣ ва ҷамъбастишудаи маҳорату малакаҳои муайян мекунанд ва мазмуни таҳсилот бо ҷаҳор унсур (дониш, маҳорат, таҷрибаи ғайрияти эҷодӣ ва таҷрибаи муносибати арзишӣ) муайян карда мешавад» [15,521].

Равишҳои таълимӣ дар муҳити илмӣ педагогика ва методикаи таълим ба масъалаи салоҳиятнокӣ хонандагон рӯй оварда, «Панҷ салоҳияти асосӣ–салоҳияти иртиботӣ, ҳамкорӣ, тафаккури интиқодӣ, эҷодкорӣ ва маҳорати омӯختан»-ро пешниҳод менамоянд. Аз омӯзиши хусусиятҳои муносибати босалоҳият ба таълим профессор Азимова Н. ба

чунин натиҷа расидааст: «Муносибати босалоҳият – ин низоми талаботи педагогӣ нисбати ташкили раванди таҳсилот аст, ки:

- таълими ба шахсият ва амалия нигаронидашуда мебошад;
- самти амалии раванди таълим пурзӯр карда мешавад
- кори мустақилонаи донишҷуён ғаёлонок мегардад;
- натиҷаи таҳсилот бо салоҳиятҳои ташаккулёфта муайян карда

мешавад;

– ташҳиси сатҳи ташаккулёбии салоҳиятҳо гузаронида мешавад» [3,34].

Аз хусуси калимаи «салоҳият» Заиров С. муфасссал суҳан ронда, маънои луғавии онро аз 17 фарҳанг мавриди киёсу муқобала қарор додааст. Маъноҳои шарҳёфтаи калимаи «салоҳият» далел бар онанд, ки ин вожа ва яке аз маъноҳои асосии он бо маънои калимаи «компетентность», «компетенция» ҳамвазн аст. Истилоҳи «салоҳияти иртиботӣ» [22,132] аз мафҳумҳои бунёдии методикаи муносири таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёна мебошад. Дар қорҳои бисёр муҳаққиқон масъалаи моҳияти ин салоҳият ба миён гузошта шуда, таркиби ҷузъҳои он таҳлил ва ақидаҳои гуногун пешниҳод гаштааст. Дар таълими забони тоҷикӣ бо салоҳияти забонӣ алоқаманд буда, натиҷаи азҳудкунии забон ва иҷрои вазифаи коммуникативиро фаро мегирад. «Салоҳияти иртиботӣ - ин қобилияти фаҳмидани нутқи дигарон ва сохтани барномаҳои нутқии худ мувофиқ ба мақсад, соҳа ва вазъиятҳои муошират аст» [15,24]. Салоҳияти иртиботӣ фарогири ҳамаи навъҳои ғаёолияти нутқ ва асосҳои нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ, маҳоратҳои асосӣ ва малақаҳои истифодаи забон дар соҳа ва ҳолатҳои ҳаётан муҳим мебошад; салоҳияти забонӣ маҷмуи дониш, маҳорат ва нишондодест, ки дар ҳалли самаранокӣ ин ё он масъала таъсир мерасонад.

Дар фасли сеюми боби мазкур – «**Принсип ва марҳалаҳои ташаккули салоҳияти иртиботӣ дар раванди таълими калима ва таъбирҳо**» омадааст, ки раванди ғаёолияти таълимӣ дар низоми муносибати босалоҳият марҳалаҳои зеринро фаро мегирад:

1. Дар ибтидо амсила ё намунаи низоми натиҷаи таълим (малакаи мушаххас) мавриди баррасӣ ва таҳлили интиқодӣ қарор мегирад.

2. Ба муҳассилин имконият дода мешавад, ки таҳти роҳнамоии методи омӯзгор ё ба таври мустақилона тавассути машқҳои амалӣ салоҳияти иртиботии хонандагон ташаккул дода шавад.

3. Дар тамоми давраи ташаккули малака, хонанда ғаёолияти худро ба таври мунтазам арзёбӣ ва таҳлил намуда, қобилияти таҳилкуниро рушд медиҳад.

4. Муҳассилин хатоҳои содиршударо ба таври мустақилона ё дар ҷараёни ҳамкорӣ интерактивӣ (бо ҳамсинфон ва омӯзгор) муайян намуда, сабабҳои пайдоиши онҳоро муайян мекунанд.

5.Такмили минбаъдаи фаъолияти таълими дар асоси меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои мушаххаси арзёбӣ сураат гирифта, ба самаранокӣ натиҷаи ниҳой мусоидат менамояд.

Дар методикаи таълими калима ва таъбирҳо, дар қанори принципҳои умумидидактикӣ (аёнӣ, шуурноқӣ ва фаъолият, дастрасӣ, мунтазамӣ ва пайдарпайӣ, устуворӣ, робитаи назария бо амалия ва илмӣ) маҷмуи принципҳои махсусе истифода мешаванд, ки аз моҳияти филологии воҳидҳои забонӣ сарчашма мегиранд. Ҷиҳати ошкор намудани табиати воҳидҳои лексикӣ фразеологӣ таъба ба меъёрҳои зерин мувофиқи мақсад аст:

Принципи экстралингвистӣ: (муқоисаи воҳиди забонӣ бо воқеияти айнӣ, шароити иҷтимоиву таърихӣ ва фарҳангӣ);

2.Принципи лексикӣ-грамматикӣ: таҳлили таносуби маъноҳои лексикӣ ва хусусиятҳои грамматикӣ;

3.Принципи системавӣ: баррасии воҳидҳои дар доираи муносибатҳои парадигматикӣ;

4.Принципи функционалӣ: муайян намудани мавқеи истеъмоли калимаву фразеологизмҳо дар нутқ;

5.Принципи таърихӣ: муқоисаи таҳаввули калима бо таърихи воқеияти иҷтимоӣ.

Аз таҳлили муқоисавии маъмур маҷмуи принципҳои махсус, яъне муқаррароти бунёдии методикаи таълими калима ва фразеология дар МТМУ ташаккул меёбад. Ин низом аз принципҳои экстралингвистӣ (таносуби калима ва воқеият), лексикӣ-грамматикӣ (таносуби маъноӣ), системавӣ (ҳамгирони воҳидҳои парадигматикӣ), функционалӣ (омӯзиши воҳидҳои луғавӣ аз ҷиҳати доираи истеъмол) ва таърихӣ (иртиботи этимологияи вожа бо таърихи ҷомеа) иборат мебошад.

Маълум аст, ки шарҳу тавзеҳи маъно, тобишҳои маъноии вожаҳо ва муайян намудани муридиқот, мутақод ва ҳамгунаҳо ба воситаи фарҳангномаҳо анҷом дода мешавад. Бино бар ин, ҳуб мешуд, ки усули қорбасти фарҳангҳои тафсирий аз дарсҳои аввали омӯзиши калима ба роҳ монда шавад. Луғатомӯзӣ барои ғановати таркиби луғавӣ дар раванди таълими фанни забони тоҷикӣ унсурӣ асосӣ махсуб ёфта, ҳадаф аз он баланд бардоштани қобилияти суҳансанҷии ҳонандагон ва ошно сохтани онҳо бо олами маънохост. Равишшинос М. Тиллоҳочаева ду самти луғатомӯзиро тавсия додаанд:

«1.Самти бевоситаи луғатомӯзӣ – ин чунин маъно дорад, ки дар ҷараёни дарс вобаста ба луғатомӯзӣ қорҳои муайян бевосита ба анҷом расонида мешаванд.

2.Самтҳои бавоситаи луғатомӯзӣ аз қисматҳои муҳимми омӯзиши забон ба ҳисоб мераванд. Дар ин маврид донишҷуён ба калимаҳои нав вобаста ба мавзӯи дарс шинос мешаванд ва сатҳи луғатдонии ҳудро васеъ

мекунад. Бисёр мавзӯҳои дар барномаи таълимӣ ба нақша гирифташуда ба ин мусоидат мекунад» [56, 9].

Дар фасли чоруми боби мазкур – «**Ҳадафҳои дидактикии татбиқи салоҳияти иртиботӣ зимни омӯзиши калима ва таъбирҳо**» масъалаи салоҳияти иртиботӣ дар заминаи ҳадафҳои таҳсилоти умумӣ, муаррифии сохтори таҷрибаи иҷтимоӣ ва таҷрибаи шахсият, инчунин навъҳои фаъолияти асосии хонанда, ки имкон медиҳад таҷрибаи иҷтимоиро аз худ кунад, малақаҳои ҳаёӣ ва амалиро дар ҷомеа ба даст орад, ҳаллу фасл гаштааст. Сатҳи маълумотнокӣ на аз сатҳи дониш, маърифату ҷаҳонбинии шахс, балки аз нуктаи назари муносибати босалоҳият аз рӯйи қобилияти ҳалли масъалаҳои гуногуни мураккаб дар асоси донишҳои мавҷуда ва сатҳи фарҳанги нутқ муқаррар карда мешавад.

Салоҳияти иртиботӣ аҳамияти донишомӯзиро инкор накарда, балки таваҷҷуҳро ба қобилияти истифодаи донишҳои бадастомада дар ҷараёни баёни фикр ҷалб мекунад. Бо ин равиш ҳадафҳои таҳсил бо мафҳумҳои тавсиф мегардад, ки имкониятҳои нави хонандагон ва афзоиши неруи шахсии онҳоро инъикос менамояд. Татбиқи салоҳияти иртиботӣ аз натиҷаи асосии бевоситаи фаъолияти таълимӣ ва иҷрои бонизомии он сарчашма мегирад: «Салоҳияти иртиботӣ аз рӯйи ҳафт система дар асоси таҳияи матн сурат гирифта, тамоми марҳалаҳои корро аз рӯйи он таъмин месозад. Маҳорати амиқ дарк кардани мавзӯ, донишдони худудҳои он, тобеъ кардани навиштаҳои худ ба як андешаи мушаххас, ғирдоварии маводди зарурӣ барои он, маҳорати таҳияи қорҳои ҳафти мувофиқ ба жанри муайян, баёни дуруст ва «хуб»-и фикри худ, инчунин ислоҳ карда тавоништан, азнавсозӣ намудан ва такмил додани навиштаҳои зинаҳои асосии он мебошад» [68, 46].

Аз ин нуктаи назар, мақсади таълим дар муассисаҳои таълимӣ омӯзонидани ҳалли мушкилот, фаҳмонидани зухуроти воқеӣ, моҳияти онҳо, сабабҳо, муносибатҳои мутақобила бо истифода аз сарчашмаҳои илмӣ ва ҳалли масъалаҳои маърифатӣ, мавқеи худро муайян карда тавоништан дар ҳалли муаммоҳо мебошад.

Салоҳияти иртиботӣ барои азхудкунии донишҳои зарурӣ, пешбурди фаъолияти касбӣ ва иҷтимоӣ равона карда мешавад. Риояи принсипҳои зерин барои татбиқи он зарур аст:

-омӯзгор ва хонандагон ҳангоми муҳокима имконияти баробар доранд;

-хонандагон ташаббускор ва омӯзонандаи ҳамдигаранд;

-муҳити ҷустуҷӯӣ ва таҳқиқот фароҳам оварда мешавад;

-қори дунафарӣ ва гурӯҳӣ, ки кӯшишҳои якҷояро талаб мекунад, муҳим арзёбӣ мегардад;

-ба ҳар хонанда муносибати хайрхоҳона ва фардӣ зоҳир карда мешавад;

-худидоракунӣ ва қобилияти мустақилона амал кардани хонандагон инкишоф меёбад» [60, 345].

Моҳияти салоҳияти иртиботӣ аз ҷониби олимони соҳа чунин тавсиф гаштааст: «Маҳорати таҳияи матни нав, мустақилона пайдо кардани роҳҳои ғайримаммулии ҳалли масъалаҳои нав, ифодаи фикр ба таври возеҳу нишонрас, ҳамгиро карда тавонистани усулҳои маълуми ғаёлият бо ғаёлиятҳои нав, ҳалли қомилан нави вазъият, ки ба ақидаҳои нав ва кашфиёт боис мешаванд. Барои ин тақмили маҳорати дарк кардан, шарҳ додани мушкилот, таҳайюл, баррасии ақида ва фарзияҳои гуногун, истифодаи муносибатҳои нав дар ҳалли муаммоҳо, маҳорати гузошта тавонистани вазифаву муаммоҳои нав, пешниҳоди роҳҳои гуногуни ҳалли масъала ва интиҳоби роҳи беҳтарин зарур аст» [4,125].

Ҳамин тариқ, консепсияи муҳаққиқ собит месозад, ки таҳкими тафаккури интиқодӣ ва таҳайюли эҷодӣ ҷузъи ҷудонапазирӣ лингводидактикаи муосир буда, барои омода намудани мутахассисони рақобатпазир ва соҳибсӯхан заминаи бозътимод фароҳам меорад.

Барои ноил гаштан ба ҳадафҳои мазкур омӯзгорро зарур аст, ки тафаккури интиқодии хонандагонро рушд диҳад ва он ба маҳорат ва малакаҳои зехнӣ вобаста аст. Ин барои муқоиса, муайян намудани робитаҳои сабабу натиҷа, қарорҳои қабулшуда, баҳодихӣ ба фарзияҳо, баҳсҳо, маълумотҳо, барои ҳулосабарориҳои шахсӣ имкон медиҳад. Таҳияи саволҳо, ҷустуҷӯи иттилооти нав аз сарчашмаҳои гуногун, маҳорати фарқ кардани далелҳо аз ақидаҳо, муайян кардани хатоҳо ва пайдо кардани роҳҳои ислоҳи онҳо ба инкишофи тафаккури интиқодӣ мусоидат менамояд.

Боби дувуми диссертатсия, ки «**Методикаи таълими калима ва таъбирҳо дар асоси стандарт, барнома ва китобҳои дарсӣ**» унвон дорад, боби меҳварии таҳқиқоти мазкур маҳсуб меёбад. Боби мазкур дорои чаҳор фасл буда, фасли аввал «Мавқеи калима ва таъбирҳо дар Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI» ном дошта, дар он Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Роҳ ёфтани усули нави тадрис, таълими тафриқа, ҳамгиро ва муносибати салоҳиятнок боиси таҳияи нави «Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI» [54] гардида, барои таҳия ва таълифи китобҳои дарсии насли нав заминаи бунёдӣ фароҳам овард. Дар низоми муносибати амалӣ ба омӯзиши грамматика ғоя ва мазмуни иртиботии таҳсилот мақоми меҳвариро ишғол мекунад. Ин равиш тақозо менамояд, ки муҳтавои таълим бар ниёзҳои воқеии нутқи муҳассилин (гуянда ва нависанда) асос ёфта, ба ташаққули салоҳиятҳои иртиботӣ нигаронида шавад. Ҳадафи ниҳони таълими забон на танҳо азхудкунии қоидаҳои назариявӣ, балки ташаққул ва тарбияи муносибати шахсии хонанда ба забон ҳамчун воситаи асосии маърифатӣ

ва иҷтимоӣ махсуб меёбад. «Ҳадафи омӯзиши забони тоҷикӣ–таълим, инкишоф ва такмил, азхудкунии дониш, малака, татбиқ дар зинаи тахсилоти миёнаи умумӣ нишондодҳои зарурати инкишофи нутқи хонандагонро дар бар мегирад. Ба мақсадҳои асосии омӯзиши забони тоҷикӣ инҳо дохил мешаванд: ташаккули салоҳиятҳои иртиботӣ, забонӣ ва фарҳангии хонандагон» [26,6]. Дар баробари ин, ба салоҳияти иртиботӣ, ки дар асоси дониши хонандагон дар бораи хусусиятҳои истифодаи забони модарии худ дар нутқи шифоӣ ва ҳатӣ асос ёфтааст, диққати махсус дода мешавад. Ташаккули салоҳияти иртиботӣ бо ҷанбаи амалии таълими забони тоҷикӣ дар мактаб зич алоқаманд аст ва донишҳои назариявии хонандагон асоси ташаккули малакаҳои иртиботии онҳоро дар бар мегирад: «Салоҳияти иртиботӣ ба маънои том ҷун салоҳияти мубодилаи матнҳо фаҳмида мешавад. Он чор салоҳияти асосии зеринро дар бар мегирад: 1.Дарки матнҳо;

2.Баҳодиҳӣ ба матнҳо;

3. Тағйир додани матнҳо;

4. Таҳияи (эҷод) матнҳо» [54,67].

Ҷадвали 1

Рохҳои мураккабшавии салоҳияти иртиботӣ

робитаи матн	навҳои матн	жанрҳои матн	дараҷаи робита бо матнҳои дигар	навҳо и супориш	марҳалаҳои ташаккули салоҳиятҳо
дарк ва баҳодиҳӣ ба матн нисбат ба тағйирдиҳӣ таҳрир ва ё таҳияи матн осонтар аст. Дарк, баҳодиҳӣ, тағйирдиҳӣ таҳияи матн.	матни қўтоҳ – мухтасар - муфассал аз нигоҳи истифоди лугат, грамматик а, услуб ва жанрҳо: тасвирий, хабарӣ, муҳокима вӣ ё тасвири ашё ва тасвири муносиба ти муаллиф	- табриқнома а -эълон -хабар - ариза -забонхат -ҳисобот -адрес анкета - тавсифно ма -варақа - дастурам ал - репортаж - аннотатсия -эссе....	Робитаи байни матни ифодакунанда и фикр бо қабулкунанда и матн	таҳрир ё аз шакли мавҷуда ба шакли дигар баргард онидани матн	1.Дарки матн 2.Баҳодиҳӣ ба матн 3.Тағйир додани матн 4.Таҳияи матн

Ҳамин тавр, таҳлили Стандарт ва барномаи забони тоҷикӣ ва китобҳои дарсии «Забони тоҷикӣ» барои хонандагони синфҳои 5-11 нишон дод, ки калима ва таъбирҳо дар синфҳои 5-ум, 7-ум ва 11-ум таълим дода мешавад.

Дар фасли дуҷуми боби мазкур –«Масъалаҳои умумии таълими воҳидҳои луғавӣ дар МТМУ» қайд мешавад, ки асоси таълими фасли калимаро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ омӯзиши мафҳумҳои луғавии лексикологияи муосир ташкил медиҳад. Дар маҷмӯъ, мафҳумҳои лексикӣ дар фасли калима се гурӯҳро ташкил медиҳанд:

1) мафҳумҳое, ки робитаҳои маъноии калимаҳоро инъикос мекунанд;

2) мафҳумҳое, ки бо истифодаи калима дар соҳаҳои гуногуни таъбиқи забон алоқаманданд;

3) мафҳумҳое, ки бо рушди таркиби луғавии забони тоҷикӣ алоқаманданд. Дар ҷадвали поён онро тасниф намудем:

Ҷадвали 2

Мафҳумҳое, ки робитаҳои маъноии калимаҳоро инъикос мекунанд	Мафҳумҳое, ки бо истифодаи калима дар соҳаҳои гуногун алоқаманданд	Мафҳумҳое, ки бо рушди таркиби луғавии забон алоқаманданд
муродифот	истилоҳот	наввожаҳо
мутаҷоз	калимаҳои соҳавӣ	архаизмҳо
ҳамгунаҳо	шевагӣ	калимаҳои иқтибосӣ
сермаъноӣ	умумиистеъмоӣ	

Ҳангоми омӯзиши калима ва таъбирҳо малакаҳои лексикологӣ ва фразеологӣ ташаққул меёбанд. Ба андешаи мо хонандагон бояд:

1) маънои луғавӣ (дар калима ва дар таъбир)-ро аз грамматикӣ фарқ кунанд;

2) маънои луғавии калимаҳо ва таъбирҳоро тафсир кунанд;

3) муайян кунанд, ки калима ва таъбирҳо бо кадом маъно дар матн истифода шудаанд;

4) аз матн воҳидҳои луғавӣ ва фразеологиро пайдо кунанд;

5) воҳидҳои луғавӣ ва фразеологиро дар нутқ мавридшиносона истифода баранд;

6) воҳидҳои луғавӣ ва таъбирро гурӯҳбандӣ кунанд;

7) намудҳои гуногуни луғатҳои тафсири (аз ҷумла фразеологиро)-ро истифода баранд.

Дар мактаб бо омӯзиши амалии калима ва таъбирҳо хонандагон бо калимаҳои сермаъно шинос мешаванд: «Калимаомӯзӣ ё худ мунтазам азбаркунии калимаҳо, ки тадриҷан боиси бой гардидани захираи луғавии нутқи хонандагон мегардад, дар синфҳои ибтидоӣ бе номбар намудани истилоҳоти илмиашон сурат мегирад, гарчи дар ин синфҳо онҳо бо

мафҳумҳои ҷудогонаи луғат-калимаҳои ҳаммаъно, муқобилмаъно ва сермаъно шиносӣ пайдо мекунанд» [66,165].

Масъалаҳои умумии таълими калима ва таъбирҳо он мушкилотеро дар бар мегирад, ки ҳалли онҳо ба ҳамаи воҳидҳои забон тааллуқ дорад. Масъалаҳои умумӣ дар таълими калима ва таъбирҳо инҳоянд: муайян кардани вазифаҳо ва нақши омӯзиши калима ва таъбирҳо; принципҳои интихоби мафҳумҳои луғавӣ ва таъбирҳо; мундариҷаи қор оид ба калима ва таъбирҳо; усули омӯзиши мафҳумҳои луғавӣ ва фразеологӣ ва ташаккули малакаҳои истифодаи калима ва таъбирҳо дар нутқ; хусусиятҳои такрори калима ва таъбирҳо ҳангоми омӯзиши қисматҳои дигари забон; хусусиятҳои қорҳои санҷишӣ оид ба калима ва таъбирҳо ва инкишофи салоҳиятҳои хонандагон. Омӯзиши калима ва таъбирҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳам ҳадафҳои таълимӣ ва ҳам амалӣ дорад. Ҳадафҳои маърифатии қор ба калима ва таъбирҳо ба ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ хонандагон, мусаллаҳ гардонидани онҳо ба асосҳои дониш оид ба калима ва таъбирҳои забони тоҷикӣ ва рушди ҳисси зебоишиносии хонандагон алоқаманд аст. Ҳангоми ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ дар хонандагон дониш доир ба калима ва таъбирҳо дар раванди ошқор кардани вазифаҳои забон дар ҷомеа (муошират, интиқол ва нигоҳдории иттилоот), робитаи забон бо ҳаёти ҷомеа, тағйироте, ки дар забон ба амал меоянд, нақши забони тоҷикӣ дар ҷаҳони муосир муҳим мебошад.

Истифодаи усули инноватсионӣ дар ҷараёни таълиму тарбия заминаи воқеии инкишоф ва истифодаи имкониятҳои ҳар як хонандаро фароҳам меорад. Ш.Ҳакимова бар он назар аст, ки «Инноватикаи педагогӣ ва дастгоҳи методологии он воситаи бебадали таҳлил, асосноксозӣ ва лоиҳасозии модернизатсияи таълим мебошад» [61,221]. Муаллифи мазкур дар ҷойи дигар меорад, ки «Воситаҳои таълими рақамӣ дар рушди малакаҳои касбии муаллимони оянда ва сармояи инсонии ҳаёти омӯзгорон нақши муҳим мебозанд. Онҳо имкон медиҳанд, ки раванди таълим хуб ташкил карда шавад ва самаранокии он баланд бардошта шавад. Бо ҷорӣ кардани абзорҳои рақамӣ ба раванди таълим, на танҳо таълим, балки арзёбии дониш, малака ва қобилиятҳои донишҷӯёро низ ташкил кардан мумкин аст. Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар раванди таълим имрӯз махсусан муҳим мегардад, зеро технологияҳои рақамӣ ба ҳама соҳаҳои ҳаёти муосир ворид мешаванд» [60, 122].

Дар ҳақиқат, инкишофи технологияи рақамӣ ба таълими фанни забони тоҷикӣ таъсири назаррас мерасонад. Кӯшиши ворид намудан ва тақмил додани технологияҳои иттилоотӣ, таҷдиди заминаи техникаҳои онҳо ва таъминоти барномавӣ, масъалаи доимо нав намудани барномаҳои таълимӣ ва маводди методиро барои омӯзиши фанни забони тоҷикӣ мегузорад. «Рақамикунонии таълим ин истифодаи барномаҳо ва дигар

воситаҳои рақамии таълим дар мактабҳо, донишгоҳҳо, курсҳои фосилавӣ мебошад, вақте ки хонандагон супоришҳоро на дар дафтар, балки тавассути платформа дар интернет иҷро мекунанд. Технологияи рақамӣ ба ташкили таълим низ дахл дорад, масалан, муаллимон маҷаллаҳои электрониро истифода мебаранд, на қоғазӣ, волидон ба муаллим ба ҷойи занг задан ё ба мактаб рафтан ба почтаи электронӣ мактуб менависанд»[60, 121].

Таълими калима ва таъбирҳо дониши хонандагонро дар бораи забони тоҷикӣ ба таври назаррас пурра мегардонад. Хонандагон дар бораи манбаъҳои ғанӣ гардонидани захираи луғавӣ ва фразеологӣ, дар бораи таснифоти калима аз рӯи аломатҳои ҳудудӣ ва иҷтимоӣ маълумот мегиранд. Омӯзиши калима ва таъбирҳо бойигарии захираи луғавӣ ва фразеологӣ забони тоҷикиро нишон медиҳад. Зимни омӯзиши калима ва таъбирҳо ба рушди маърифати луғавӣ-семантикии калимаву таъбирҳо дар мактаббачагон тавачҷуҳ зоҳир карда мешавад. Таҳлили луғавӣ-семантикии калима қобилияти фарқ кардани маънои луғавӣ (бар муқобили маъноҳои грамматикӣ) ва муайян кардани робитаҳои маъноии ин калима бо дигар калимаҳо зоҳир мегардад. Ин малакаҳо махсус ҳангоми омӯзиши калима ташаккул ва ҳангоми омӯзиши фаслҳои дигар мустаҳкам карда мешаванд.

Дар фасли сеюми боби мавриди назар, ки «**Ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон тавассути кор бо калима ва таъбирҳо дар дарсҳои забони тоҷикӣ**» унвон дорад, сухан дар бораи роҳҳои ташаккули салоҳияти иртиботӣ меравад. Дар муддати нисбатан кӯтоҳи омӯзиши фаслҳои номбурда, соҳаи нави методикаи таълими забони тоҷикӣ–методикаи калима ва таъбирҳо ташаккул ёфт. Ин соҳа ҳадафҳо ва муҳтавои таълимиро мушаххас намуда, методҳои омӯзиши мафҳумҳои лексикологӣ ва фразеологиро муайян кард. Инчунин усули ташаккули малакаҳои таълимӣ-забонии хонандагон дар самти истифодаи дурусти захираи луғавӣ тарҳрезӣ шуд. Дар эҷоди ин соҳаи нави методикаи таълим бисёр забоншиносон, методистони ватанӣ ва омӯзгорони пешқадам, ки мақолаву коркарди дарсҳояшон дар маҷаллаҳои илмӣ-методӣ ва маҷмуаҳои мухталиф нашр шудаанд, саҳми арзанда гузоштанд. Усули асосии кори самарабахш оид ба рушди нутқи хонандагони МТМУ дар дарсҳои забони тоҷикӣ кор бо калима ва таъбирҳо мебошад. Маҳз тавассути иҷрои супоришҳои мақсаднок маводди назариявии забон дар шуури муҳассилин на танҳо ҳамчун иттилооти хушк, балки ҳамчун заминаи амалӣ нақш баста, ба малакаҳои устувори нутқӣ мураттаб таъдил меёбад. Ба андешаи мо, ин раванд имкон медиҳад, ки донишҳои лингвистии хонанда аз сатҳи дониستاني коинда ба сатҳи истифодаи фаъоли воҳиди луғавӣ дар вазъиятҳои гуногуни иртиботӣ гузариш намояд. Барои расидан ба ин ҳадаф, машқҳо бояд хусусияти зеринро фаро гиранд:

1. Хонанда бояд дар дохили матн воҳидҳои луғавиро пайдо карда, тобишҳои маъноии онҳоро дар робита бо матн муайян намояд. Ин амал боиси дарки амиқи маъноҳои асливу мачозии калима мегардад;

2. Тавассути машқҳо хонанда бояд маҳорати иваз намудани вожаҳои одиро бо таъбирҳои муассир пайдо кунад, ки ин боиси эҳсосӣ ва нишонрас гаштани нутқи ӯ мегардад;

3. Супоришҳо бояд хонандаро ба тавлиди матни мустақил (иншо, эссе, муколама) равона созанд, то ӯ битавонад захираи луғавии андӯхташро ҳамчун василаи ифодаи афкори шахсӣ истифода барад.

Тарзи банақшагирии спиралӣ ва технологияи таълими ғаёл бо мақсади ба низом даровардан ва ба қолаби ягона ҷо додани талаботи муносибати салоҳиятнок, ки рукнҳои асосии татбиқи муносибати салоҳиятнок мебошанд, дарсҳо мувофиқи марҳалаҳои ташаккули салоҳиятҳо ба нақша гирифта мешаванд. Мусаллам аст, ки ташаккули салоҳият машқи зиёд ва пайдарпайро талаб мекунад. Ҳангоми банақшагирии дарсҳо ба эътибор гирифтани ҳар як марҳалаи ташаккули салоҳиятҳо зарур аст» [23227-таърихи мурочиат 30.04.2026].

Ҳамин тариқ, низоми машқҳои ба матн асосёфта на танҳо саводи имлоии шогирдонро такмил медиҳад, балки ҳамчун омилҳои калидии ташаккули салоҳияти иртиботӣ хидмат мекунад. Он барои пайванди ногунастани назария бо амалия замина гузошта, хонандаро аз соҳибилм ба суҳангӯии бофарҳанг табдил медиҳад.

Ҳасли ҷоруми боби дуюм «**Ҷанбаи услубии омӯзиши калима ва таъбирҳо ва ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон**» ном дошта, душвории таълими шояҳои услубии забони тоҷикӣ ва ниҳоят кам будани адабиёти методӣ доир ба он, ки боиси сатҳи пасти фасоҳати нутқи хонандагон гаштааст, мулоҳиза шудааст. Дар синфи XI барои таълими «Таркиби луғавии забон ва хусусиятҳои маъноии калима» дар асоси матнҳои хабар ва мусоҳиба 4 соат ва «Хусусиятҳои сохторӣ маъноӣ ва услубии воҳидҳои фразеологӣ. Дар гуфтор ва навиштор беғалат истифода бурдани фразеологизмҳо дар асоси матнҳои тасвир» 2 соат ва «Тағйир додан ва таҳия намудани матнҳои шифоҳӣ ва хаттӣ дар мисоли матни хабар, мусоҳиба ва аз рӯи намунаи матнҳои тасвир» барои ташаккули салоҳиятҳои иртиботӣ пешбинӣ гаштааст [54,136].

Услубшиносӣ мавқеи унсурҳои лексикӣ грамматикӣ дар системаи забон муайян ва мавриди истеъмоли калима, шаклҳои калима ва қолабҳои нахвири муқаррар месозад. Бо фарогирии он хонанда роҳҳои саҳеҳ ва мукамал баён кардани фикрро бо забони адабии поқ тоза аз ҳар гуна унсурҳои ношоямро аз худ мекунад. Мавқеи таълими услубшиносиро дар ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон МТМУ профессор Б.Қамолитдинов чунин шарҳ додааст: «Барои ин ки забонмӯзӣ фақат баҳри азёд кардани қоида ва супоридани имтиҳон набошад, балки дар зиндагӣ ва фаъолияти ҳаррӯза, дар муносибати

чамъиятии одамон силоҳи тавонои мубодилот бошад, лозим аст, ки мавзуи баҳси илми забон ва ҳусни баён, усули таълими услубшиносӣ дар мактаб такмил дода шавад» [26, 6].

Дар чараёни роҳандозии озмоиши омӯзишӣ-таҷрибавӣ самти муҳимтарин таҳқиқи калимаву таъбирҳо аз ҷиҳати услубӣ ба таври мушаххас муайян ва ғурӯҳбандӣ карда шуд, ки бандҳои зеринро фаро мегирад:

1. Мушаххас намудани тафовутҳои услубии воҳидҳои луғавии забони адабӣ, ки ин раванд бо таваҷҷуҳи махсус ба меъёрҳои услубии дар луғатҳои соҳавӣ инъикосёфта сурат мегирад;

2. Амиқ шинос намудани хонандагон бо калимаҳои дорои тобишҳои эҳсосӣ ва муайян кардани мавқеи онҳо дар нутқ;

3. Такмили донишҳои назариявӣ доир ба муродифҳои услубие, ки ба силсилаи муродифии забони тоҷикӣ дохил шуда, бойигарии онро ташкил медиҳанд;

4. Бой ғардонидани захираи луғавии нутқи хонандагон бо қорбасти ғайри силсилаи муродифҳои услубӣ зимни баёни фикр;

5. Ташаккули салоҳияти забонӣ ва иртиботии хонандагон дар заминаи муайян кардани меъёрҳои услубии воҳидҳои луғавӣ аз рӯйи матнҳои мансуб ба шоҳаҳои гуногуни услубӣ.

Баррасии масъалаҳои умумии таълими калима ва таъбирҳо дар МТМУ собит намуд, ки таълими калима ва таъбирҳо набояд танҳо дар доираи бобҳои алоҳида маҳдуд шавад, балки бояд ҳамчун як раванди муттасил дар тамоми дарсҳои забони тоҷикӣ идома ёбад. Мушкilotи асосӣ дар ин самт кам будани машқҳои эҷодӣ ва тақии беш аз ҳад ба қоидаҳои назариявӣ мебошад. Аз ин рӯй, пешниҳод гардид, ки рушди нутқи хонандагон тавассути қор бо калима ва таъбирҳо дар маркази диққати омӯзгор қарор гирад. Ин раванд бояд тавассути истифодаи матнҳои бадеӣ, машқҳои луғавӣ ва сохтани муқолаҳо сурат гирад, ки ба ғустариши тафаккури мантикиву образноки хонандагон мусоидат мекунад. Яке аз ҷанбаҳои муҳими таҳқиқот дар ин боб, муайян кардани мавқеи фарҳангомаҳо (луғатҳо) дар омӯзиши калима ва таъбирҳо мебошад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки истифодаи мунтазами луғатҳои тафсирий, синонимӣ ва фразеологӣ дар дарсҳо на танҳо дониши хонандаро бой мекунад, балки дар ӯ малакаи ҳудумӯзӣ ва қор бо манбаҳои илмиро ташаккул медиҳад. Дар баҳши ниҳони боб, ҷанбаи услубии омӯзиши калима ва таъбирҳо таҳқиқ шуд. Муайян гардид, ки барои хонандагони МТМУ донишҷӯи маънои калима кифоя нест; онҳо бояд тавонанд калима ва таъбирҳоро мувофиқи услубҳои нутқ (бадеӣ, расмӣ, илмӣ, ғуфтуғуӣ) интихоб ва қорбаст наоянд. Ин равиш имкон медиҳад, ки нутқи хонанда на танҳо дуруст, балки зебо ва таъсирбахш гардад.

«Ғайр ғардонидани захираи калима ва таъбирҳо ба шинохти маънои лексии вожаҳо, ҳамгунаҳо, маънои маҷозӣ, усули шарҳи

маънои онҳо ва маҳорати истифодаи фарҳангҳои тафсири аз ҷониби хонандагон таъя мекунад. Аз худ кардани меъёрҳои лексикӣ услубӣ ба донишҷӯи ҳамаҷонибӣ ва таносуби маъноӣ калимаҳо таъбирҳои алоқаманд аст. Ҳангоми таҳияи матн ба назар гирифтани хусусиятҳои услубӣ қобилияти ҳамаҷонибӣ иваз карда тавонистани калима ва таъбирҳои вобаста ба мавзӯ ва вазъиятҳои мувофиқ муҳим мебошад» [8, 9].

Ҳамин тариқ, таҳлили амалии дар ин боб анҷомёфта нишон медиҳад, ки тақмили методикаи таълими калима ва таъбирҳои дар асоси талаботи стандартҳои муосир, истифодаи васеи луғатҳои таваҷҷуҳ ба ҷанбаҳои услубӣ заминаи воқеӣ барои баланд бардоштани сатҳи донишу малакаи забони хонандагон фароҳам меорад.

Боби сеюми диссертатсия—«**Қорҳои озмоишии таҷрибавӣ оид ба ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон дар раванди таълими калима ва таъбирҳои**» натиҷаи таҳқиқоти дар тӯли 4 сол анҷомдои моро, дар доираи ду озмоиши педагогӣ — **муқарраркунанда** ва **ташаккулдиҳанда** дар гимназия ва муассисаҳои таҳсилоти миёнаи вилояти Суғд фаро гирифтааст: Дар фасли аввали ҳамаин боб: «**Вазъи таълими калима ва таъбирҳои дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва муайян намудани сатҳи иртиботии дониши хонандагон**» инъикос ёфта, вазифаҳои озмоишҳои педагогӣ таҳлил гардид.

Ба ифодаи дигар, барои муайян кардани дурустии фарзия ва бо мақсади муайян кардани сатҳи ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон, таҳлили муқоисавии нишондиҳандаҳои гурӯҳҳои назоратӣ (ҲН) ва озмоишӣ (ҲО) мавриди баррасӣ қарор дода шуд.

Асоси арзёбиро маҷмуи қорҳои санҷишӣ дар шакли тестӣ-эҷодӣ, ки барои синфҳои 5-7-11-ум таҳия шудаанд, ташкил медиҳанд. Ҳар як супориши ин маҷмуа ба яке аз ҳафт нуқтаи калидии салоҳияти иртиботӣ нигаронида шуда, аз шинохти маъно, тафсири мустақилона, маҳорати қор бо луғатҳои тафсири ва таҳияи қорҳои ҳаттиро фаро мегирад. Таҳлили натиҷаҳои бадастомада имкон медиҳад, ки на танҳо ҷанбаҳои миқдорӣ (қоиш), балки тағйироти сифатӣ дар ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон ва қобилияти онҳо дар истифодаи мавридшиносонаи воқидҳои луғавӣ дар раванди муошират муайян карда шавад.

Самти асосии усули муосири забони тоҷикӣ - ҷустуҷӯи роҳҳои инкишофи нутқи хонандагон, ташаккули шахсияти босалоҳият мебошад. Дар ин робита, омӯзиши калима ҳамчун воситаи рушди малақаҳои нутқ ва тафаккур ҳеле муҳим аст. Таҷриба дар тӯли чор сол дар синфҳои 5-ум, 7-ум ва 11-уми №12 Алоуддин Бобоев, № 6 Абуабдуллоҳ Рӯдаки, МТМУ №15-и ноҳияи Бобоҷон Ғафурови вилояти Суғд, ки ба ҳайси муассисаҳои таҷрибавӣ интиҳоб ва бо иштироки омӯзгорони фанни забон ва адабиёт тоҷик гузаронида шуд. Дар таълими таҷрибавӣ 3 синф иштирок дошт.

Қабул аз оғози таҷриба бо омӯзгороне, ки қарор буд бо мо ҳамкорӣ кунанд, суҳбатҳо гузаронида шуд. Вазифаҳои таълими таҷрибавӣ ва усули гузаронидани онро муҳокима намуда, ба омӯзгорон маводди назарияву дидактикӣ ва нақшаи тавзеҳии дарсҳои алоҳидаи мураттабнамударо дастрас кардем. Мақсади барномаи таҷрибаи озмоишӣ зимни таълими калима ва таъбирҳо аз он иборат буд, ки салоҳияти иртиботии хонандагони синфҳои 5-ум ва 11-уми МТМУ тавассути омӯзиши воҳидҳои луғавӣ ва азхудкунии низоми забонамӯзӣ ташаккул дода шавад ва дар асоси ин донишҳо малакаи дуруст ва истифодаи малакаи бамавқеъ, муайян кардани вазифаи воҳидҳои луғавӣ дар ифодаи фикр, барои дақиқбаёнӣ, фаҳмидани мазмуну муҳтавои асосии матн ва воситаҳои образнокӣ нутқ ташаккул дода шавад. Таҳқиқи мазкур бар он асос ёфт, ки омӯзиши калима набояд танҳо бо ёд гирифтани маънои калимаҳо маҳдуд гардад, балки он бояд ҳамчун заминаи асосии эҷоди матн ва дарки амиқи осори адабӣ хидмат кунад.

Дар раванди таҷрибаи озмоишӣ мо ба се марҳалаи асосӣ тавачҷуҳ зоҳир намудем:

1. Марҳалаи муайянкунанда: Дар ин давра сатҳи ибтидоии дониши луғавии хонандагон ва маҳорати онҳо дар истифодаи калима ва тавассути тестҳо ва машқҳои эҷодӣ санҷида шуд. Натиҷаҳо нишон доданд, ки хонандагон дар фарқ кардани тобишҳои маъноии калимаҳои муродифот ва истифодаи бамавқеи таъбирҳо дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ душворӣ мекашанд.

2. Марҳалаи таълимӣ (ташаккулдиҳанда): Ин марҳалаи асосии таҳқиқот буда, дар он низоми нави супоришҳои методӣ ба роҳ монда шуд. Дикқати асосӣ ба таҳияи амсила вобаста ба вазъият ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) равона карда шуд. Масалан, барои хонандагони синфҳои 11-ум истифодаи луғатҳои электронӣ ва таҳлили матнҳои классикӣ (аз ҷумла «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ) бо ёрии воситаҳои мултимедӣ пешниҳод гардид.

3. Марҳалаи санҷишӣ (назоратӣ): Дар ин марҳала самаранокӣ методикаи пешниҳодшуда бо роҳи муқоисаи натиҷаҳои синфҳои таҷрибавӣ ва назоратӣ муайян карда шуд.

Таҷриба дар се марҳала бо муайян намудани вазифаҳои ҳар яке аз он бо маҷмуи барномаи ба инкишофи нутқ ва салоҳияти иртиботӣ таъҷилдошта гузаронида шуд. Дар марҳалаи аввали озмоиши таҷрибавӣ мафҳумҳои асосии лексикология омӯхта мешаванд: маънои луғавии калима, муродифҳо, антонимҳо, калимаҳои сермаъно, маънои асли ва маҷозии калима, омонимҳо, азхуд карда мешаванд. Вазифаҳои марҳалаи шинсоӣ бо воҳидҳои лексикӣ-семантикӣ калима ва таъбирҳо, аз худ кардани моҳияти воҳидҳои луғавӣ дар нутқ, аломатҳои монанд ва фарқкунандаи мафҳумҳо муайян карда шуд. Хонандагон дар бор гуем аи калима ҳамчун воҳиди асосии забон, ки бо воҳидҳои дигари забон

алоқамандӣ дорад, тасаввурот пайдо мекунад. Вазифаи асосӣ дар ин марҳала дарки низоми сохтори луғавӣ аз ҷониби хонандагон, инчунин мустақкам кардани тасаввурот дар бораи муносибати калимаҳо дар шоҳаҳои услуби ва инкишофи нутқ мебошад.

Дар марҳалаи дуҷуми таҷриба кор оид ба амиқтар кардани дониш ва малакаҳои истифодаи калимаҳо алоқамандона ба инкишофи нутқ ва салоҳияти иртиботӣ гузаронида шуд. Дар ин марҳалаи таълим вазифаи асосӣ таваҷҷуҳи мақсаднок ба тақмили салоҳияти иртиботии хонандагон гардид.

Натиҷаҳои таҳқиқоти муқарраркунанда имкон доданд, ки малакаҳои асосии нутқ: инкишофи тафаккур ва салоҳияти иртиботии зерин, ки бояд дар хонандагон ташаккул дода шаванд, ҷудо карда шуд:

- тақмил додани тафаккур;
- рушди малакаи ҷамъбастанӣ;
- ғаний ғардонидани захираи луғавӣ;
- истифодаи воҳидҳои луғавӣ.

Ташаккули салоҳиятҳо дар марҳалаи аввали озмоиш дар раванди омӯзиши фасли калима ва таъбирҳо барои кор дар самтҳои гуногун: забонӣ (грамматикӣ) ва иртиботӣ мусондат кард. Дар байни салоҳиятҳои забонӣ, омӯзиши амалии маводди таълимӣ: шинохтани воҳидҳои луғавӣ ва таснифи мафҳумҳо ба роҳ монда шуд.

Роҳҳои зерин барои санҷиши ташаккули салоҳияти иртиботӣ мавриди истифода қарор гирифт:

- а) тавзеҳи маънои луғавии калимаву таъбирҳо;
- б) муайян кардани тобишҳои маъноии калимаву таъбирҳо, ки дар матн бадеӣ истифода шудааст;
- в) шарҳи таъбирҳо аз матн;
- г) воҳидҳои луғавии омӯхташуда;
- д) истифодаи луғати тафсирий ва фразеологӣ.

Ташаккули салоҳиятҳои забонӣ бо омӯзиши масъалаҳои назарии забон ва инкишофи нутқ зич алоқаманд аст. Дар раванди таълими калима ва таъбирҳо мушқилооти иҷроӣ супоришҳо доир ба шарҳи маъно, мавқеи истифода ва муносибати услубии вожаву таъбирҳо ҳал карда шуд.

Дар фасли дуҷуми боби сеюм – **«Мавқеи машқҳои эҷодӣ дар ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон»** сурат гирифта, барои воқеъбинона арзёбӣ кардани маҳоратҳои хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ (ГО) ва назоратӣ (ГН) низоми махсуси корҳои санҷиширо дар шакли саволу ҷавобҳои тестӣ, мубоҳисаи гурӯҳӣ, мубоҳисаи психологӣ, ҷустуҷӯи ҳаммаъноҳо, мутақод, ҳамгунаҳо, қори луғат ва имло, таҳлили занҷирии мантиқӣ, таҳлили услубӣ, ҷустуҷӯи калимаҳои ҳаммаъно аз шоҳаҳои услубӣ, бозии нақшҳо, қори таҳқиқотӣ, машқҳои эҷодӣ ва қорҳои ҳаттӣ таҳия намудем. Ин супоришҳо мустақиман ҷанбаҳои муҳими салоҳияти иртиботиро, аз қабилӣ шинохти маъно ва истифодаи

мавридшиносонаи калима ва таъбирхоро дар бар мегиранд. Таҳлили мукоисавӣ имкон медиҳад, ки бартарии қорбасти усули нави таълимоӣ дар ташаккули тафаккури интиқодии хонандагон ва омодагии онҳо ба муошират ва ифодаи дурусти фикр равшан созем.

Дар марҳалаи ҷамъбасти таҳқиқ бо мақсади санҷиши самаранокии методикаи пешниҳодшуда сатҳи ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагонро аз таълими калима ва таъбирҳо дар гурӯҳҳои назоратӣ (ГН) ва озмоишӣ (ГО) мавриди баррасӣ ва муқоиса қарор додем.

Барои санҷиши сатҳи ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагонӣ гурӯҳи озмоишӣ (ГО) ва назоратӣ (ГН) қорҳои санҷишӣ дар шакли тестӣ-эҷодӣ таҳия намудем.

Мушоҳида ва натиҷаҳои санҷиш нишон доданд, ки ҳангоми омӯзиши калима ва таъбирҳо дар заминаи муносибати босалоҳият маҷмуи малақаҳои муҳимми иртиботӣ ташаккул меёбанд. Мо муайян намудем, ки дар натиҷаи татбиқи методикаи нави хонандагонӣ гурӯҳи озмоишӣ (ГО) нисбат ба гурӯҳи назоратӣ (ГН) дар иҷрои фаъолиятҳои зерини зерин ва салоҳияти иртиботӣ бартарии кулӣ нишон доданд:

1. Фарқи маъноӣ луғавӣ аз грамматикӣ. Дар ин маврид хонандагонӣ ГО тавонистанд на танҳо вазифаи морфологияи калима ва таъбирхоро муайян кунанд, балки хусусияти маъноии онҳоро ба таври амиқ дарк намоянд;

2. Маҳорати шарҳи тобишҳои маъноии калима ва таъбирҳо дар ГО 22% беҳтар гардид. Хонандагон ба ҷойи такрори таърифи аз усули муродифӣ, мутаҷаддӣ ва тасвирий истифода бурданд;

3. Муайянсозии маъноӣ калима ва таъбирҳо дар матн: Яке аз нишондиҳандаҳои асосии салоҳияти иртиботӣ ин дарки маъноӣ воҳидҳои луғавӣ дар дохили матн мебошад. Хонандагонӣ ГО дар муайян кардани маъноҳои маҷозии калима ва таъбирҳо дар матнҳои бадеӣ душворӣ нақашиданд;

4. Пайдо кардани воҳидҳои луғавӣ аз матн. Дар ин ҷо малакаи зуд пайдо намудани калима ва таъбирҳои омӯхташуда дар матн нави дар ГО ба сатҳи баланд расид;

5. Истифодаи мавридшиносона дар нутқ. Хонандагон тавонистанд калима ва таъбирхоро дар ҳолатҳои гуногуни муошират (муқоламасозӣ, эссе) мувофиқи мақсад ва обурани услубӣ истифода баранд;

6. Гурӯҳбандии воҳидҳои луғавӣ. Хонандагон малакаи таснифи калимаҳо таъбирҳо аз рӯи гурӯҳҳои маъноӣ (муродифот, мутаҷадд, ҳамгунаҳо) ва мавқеи истифода пайдо карданд;

7. Қор бо луғатҳои тафсирий. Хонандагонӣ гурӯҳи озмоишӣ истифодаи луғатҳои тафсирий ва фразеологиро аз худ намуда, маҳорати ҷустуҷӯӣ босуръати иттилоотро ҳосил карданд.

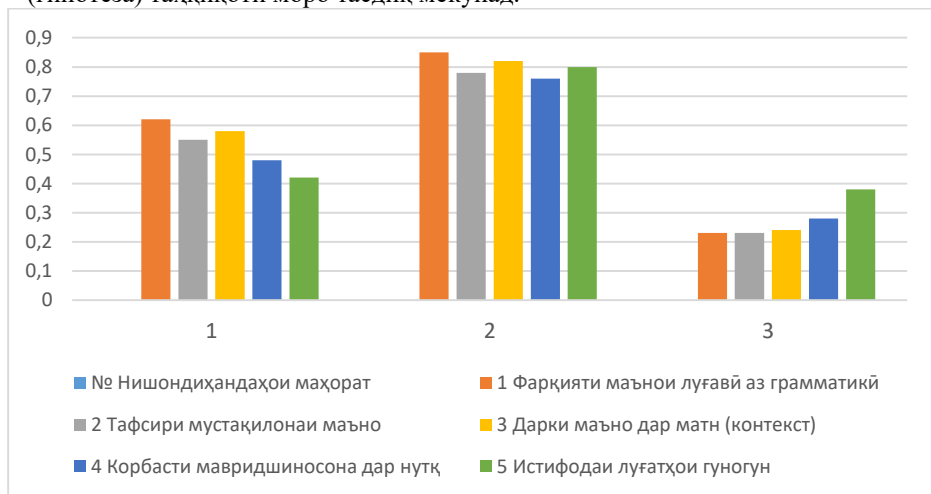
Барои равшан нишон додани бартарияти методикаи пешниҳодшуда, натиҷаҳои ҷамъбастиро дар ҷадвали зерин пешниҳод менамоем:

Ҷадвали 3

Сатҳи ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон (бо фоиз)

№	Нишондиҳандаҳои маҳорат	Гурӯҳи назоратӣ (ГН)	Гурӯҳи озмоишӣ (ГО)	Фарқият (бартарӣ)
1	Фарқияти маъноӣ луғавӣ аз грамматикӣ	62%	85%	+23%
2	Тафсири мустақилонаи маъно	55%	78%	+23%
3	Дарки маъно дар матн	58%	82%	+24%
4	Корбасти мавридшиносона дар нутқ	48%	76%	+28%
5	Истифодаи луғатҳои гуногун	42%	80%	+38%

Хулосаи озмоиши педагогӣ нишон медиҳад, ки ташаккули мақсадноки малакаҳои зикршуда боиси боло рафтани сатҳи умумии салоҳияти иртиботии хонандагон гардида ва ин дурустии фарзияи (гипотеза) таҳқиқоти моро тасдиқ мекунад.

Диаграммаи №1

Натиҷаҳои бадастомада аз кори озмоишӣ-таҷрибавӣ имкон медиҳанд, ки дар мавриди самаранокии методикаи таҳияшуда хулосаҳои зерин бароварда шаванд:

1.Таҳлили муқоисавӣ нишон дод, ки хонандагони гурӯҳи озмоишӣ (ГО) дар ҳамаи бахшҳо нисбат ба гурӯҳи назоратӣ (ГН) бартарии куллӣ

доранд. Хусусан, дар бахши «Истифодаи лугатҳои гуногун» фарқият +38% ва дар «Корбасти мавридшиносои дар нутқ» +28%-ро ташкил дод, ки ин аз ташаккули бомуваффақияти малакаҳои амалӣ шаҳодат медиҳад.

2. Хонандагони ГО ба ҷойи тақрор ва азёди таърифҳо маҳорати шарҳи мустақили маънои калимаҳоро (22% бехтар) пайдо карда, усулҳои ҷустуҷӯӣ ҳаммаъноҳо, мутақобил, ҳамгунаҳо, қори лугат ва имло, таҳлили занҷири мантиқӣ, таҳлили услубӣ, ҷустуҷӯӣ калимаҳои ҳаммаъно аз шохаҳои услубӣ, бозии нақшҳо, қори таҳқиқотиירו васеъ истифода бурданд.

3. Маҳорати пайдо кардани воҳидҳои фразеологӣ ва дарки маънои онҳо аз матн дар хонандагони гурӯҳи озмоишӣ ба таври назаррас тақмил ёфта, мушкilotи дарки маъноҳои маҷозиро дар матнҳои бадеӣ аз баргараф намуд.

4. Истифодаи мақсаднокӣ воҳидҳои ёрирасон: Ҳосили малакаи истифодаи лугатҳои тафсирий ва фразеологӣ дар хонандагони ГО заминаи устувореро барои худомӯзии минбаъдаи онҳо фароҳам овард.

Дар маҷмӯъ, ин натиҷаҳо аз истифодаи системаи машқҳои мураббатнамуа ба даст омаданд ва озмоиши педагогӣ дурустии фарзияи тадқиқоти моро тасдиқ намуд. Собит сохт, ки ташаккули мақсаднокӣ салоҳияти иртиботӣ зимни таълими калима ва таъбирҳо боиси боло рафтани сатҳи умумии салоҳияти иртиботии хонандагон мегардад.

Дар фасли сеюми боби мазкур «**Таҳлили муқоисавии натиҷаҳои озмоиш ва арзёбии самаранокӣ методикаи пешниҳодшуда**» сурат гирифтааст. Таҷрибаи таълимӣ фарзияи моро тасдиқ кард, ки агар омӯзиши воҳидҳои луғавӣ бо назардошти салоҳияти иртиботӣ мақсаднок истифода шавад, он ба тақмили инкишофи нутқ ва тафаккури интиқодиву эҷодии хонандагон шароит фароҳам меорад.

Санҷише, ки пеш аз таҷрибаи таълимӣ дар доираи таҷрибаи муқарраркунанда гузаронида шуд, сатҳи яхелаи ташаккули малакаҳои нутқ ва тафаккури синфҳои таҷрибавӣ ва назоратиро нишон дод. Барои санҷиши самаранокӣ методикаи пешниҳодшудаи ташаккули салоҳияти иртиботӣ пас аз омӯзиши бахши «Калима» дар синфи 5-ум қорҳои назоратӣ гузаронида шуданд, ки барои хонандагони синфҳои назоратӣ ва таҷрибавӣ яхела буданд.

Натиҷаи омӯзиши таҷрибавӣ бо таҳлил ва муқоиса пешниҳод карда шуд.

Қори назоратии №1.

Ҳадафи қори назоратии мазкур, ки бо саволҳои тестӣ дар синфи 5-ум дар раванди тақрори фасли «Калима» гузаронида шуд, таҳхиси сатҳи инкишофи нутқ ва тафаккури хонандагон буд. Маҷмуи супоришҳо барои хонандагон дар таҷрибаи тадқиқунанда яхела, аммо нисбатан мураккабтар пешниҳод карда шуданд.

Масалан, санчиши маънои мачозии вожаҳо тағйир ёфт: ҳар як ибора аз як сифат бо чанд исм ба хонандагон пешниҳод гардид, аммо дар ду ҳолат ба маънои аслий ва дар ҳолати сеюм ба маънои мачозӣ истифода шуда буд. Хонандагон бояд иборай аз ҷиҳати маъно мувофиқро ҷудо мекарданд. Бо ин шогирдон якчанд амалро анҷом медоданд: монандӣ ва фарқи ибораҳоро муайян ва аломатеро, ки аз рӯйи он «сеюмӣ зиёдатӣ»-ро интиҳоб кардан лозим аст, мутобиқат медоданд.

Супоришҳое, ки дар доираи кори назоратии №1 ба хонандагон пешниҳод гардид, дар поён оварда шудаанд.

Супориши 1. Зарбулмасалеро, ки аз рӯйи маъно ба дуи дигар номувофиқ аст, хат кашед:

1.1.Аввал андеша баъд гуфтор.

А) Забони сурх сари сабз медиҳад барбод.

Б) Кам хур, кам гуй

В) Забон – суҳан, забон – бало

1.2. Дӯст гуяд табарвор, душман гуяд шакарвор.

А) Дӯст он бех, ки айби ёри хеш ҳамчу оина рӯ ба рӯ гуяд.

Б) Дӯстон оинаи якдигаранд.

В) Ҳар ки бо бадон нишинад, некуй набинад.

1.3. Аз мардумозор ҳама безор

А) Чоҳкан зери чоҳ

Б) Ҳар ки бад кард, бад дид

В) Аз нафси бад ҷуз феъли бад наёяд.

Супориши №2. Ибораҳои аз ҷиҳати маъно мувофиқро аз байтҳои «Шоҳнома»-и Ҳаким Абулқосим Фирдавӣ ҷудо кардан:

Шоду наздик доштан:

Ҳунармандро шоду наздик дор,

Ҷаҳон бар бадандеш торик дор.

А) Ҳунармандро қадр кун ва эҳтиромашро нигоҳ дор.

Б) Ба аҳли ҳунар муносибати нек дошта бош.

В) Аз таҷрибаи ҳеч ҳунарманд истифода накун.

Бар бод додани авқот (авқот - ҷамъи вақт):

Чу дӣ рафту фардо наёяд ба пеш,

Мадеҳ хира бар бод авқоти хеш.

А) Талаф кардан, бефоида сарф кардани вақт

Б) Босамар зиндагӣ кардан

В) Дирӯз гузашт ва оянда номаълум аст.

Туша бурдан:

Мар онро, ки дониш бувад, туша бурд,

Бимирад танаш, ном ҳаргиз намурад.

А) Муваффақ шудан, ба мақсад расидан

Б) Моли бисёр захира кардан

В) Бурд кардан

Хок бар дида анбоштан:

Зи бадасл чашми беҳӣ доштан

Бувад хок дар дида анбоштан.

А) Кори бефоида, беҳуда ва пурташвишро анҷом додан

Б) Чашми умед духтан

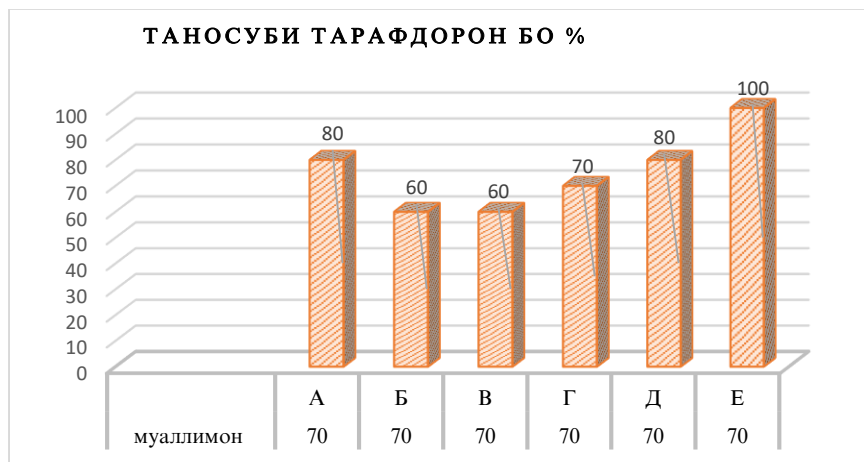
В) Зиёну зарар дидан

Супориши №3. Навиштани нақли хаттӣ. Супориши иловагӣ: Дар матн кадом ҳодисаҳои луғавӣ ба мушоҳида мерасанд ва нақши онҳо дар чист?

Ҷадвали 4

Сатҳи инкишофи нутқ	Синфҳои таҷрибавӣ		Синфҳои назоратӣ	
	То оғози таҷриба	Баъди итмоми таҷриба	То оғози таҷриба	Баъди итмоми таҷриба
Паст	33%	0%	29%	31%
Ғайриқаноатбахш	42%	5%	41%	20%
Қаноатбахш	17%	20%	24%	31%
Олӣ (Баланд)	8%	75%	6%	4%

Эзоҳ: Ҳолати ҳонандагон аз шумораи умумии синф

Диаграммаи №2

Натиҷаҳои омӯзиши таҷрибавӣ сатҳи мусбати инкишофи нутқи ҳонандагони синфҳои таҷрибавӣ ва сатҳи манфии ҳонандагони синфҳои назоратиро нишон доданд:

1. Дар синфҳои таҷрибавӣ сатҳи «Олӣ» аз 8% ба 75% боло рафтааст, ки ин муваффақияти хеле калон (қариб 10 баробар) мебошад.

2. Сатҳи «Паст» дар синфҳои таҷрибавӣ ба 0% фаромад, яъне муносибати нави таълим барои ҳамаи хонандагон, ҳатто сустхонҳо, муфид будааст.

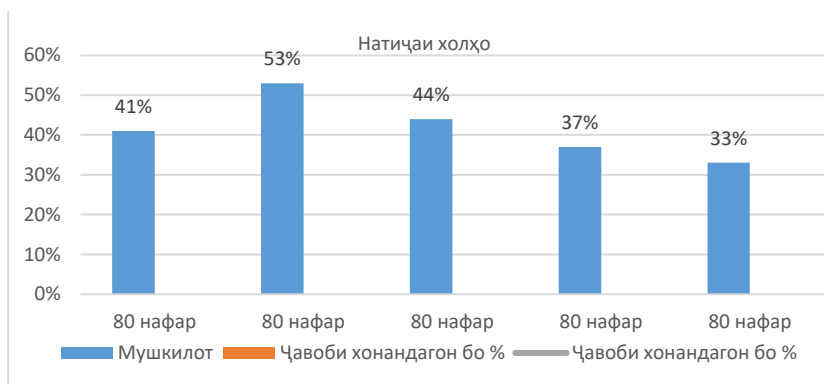
3. Дар синфҳои санҷишӣ, ки бо усули анъанавӣ дарс хондаанд, сатҳи «Паст» аз 29% ба 31% зиёд шудааст. Ин нишон медиҳад, ки усулҳои анъанавӣ дигар ба талаботи инкишофи нутқ ва ташаккули салоҳияти забонӣ дар замони муосир ҷавобгӯй нестанд.

Чадвали 5

Натиҷаҳои санҷиши салоҳияти иртиботӣ дар синфҳои санҷишӣ

Маҳоратҳо	Ташаккул ёфтааст	Ташаккул наёфтааст
1) Дарки мундариҷаи матн мувофиқи мақсади муаллиф	83,7% / 82,8%	16,3% / 17,2%
2) Истифодаи воҳидҳои луғавии муаллиф	65,7% / 62,4%	34,3% / 37,6%
3) Таҳияи матни шахсӣ бо истифода аз воҳидҳои луғавӣ	87,1% / 84,3%	12,9% / 15,7%
4) Пайдо кардани воҳидҳои луғавӣ дар матн	66,5% / 67,6%	33,5% / 32,4%

Эзоҳ: Рақамҳо дар ду сутун нишондиҳандаҳои ду гурӯҳ дар ду марҳалаи санҷиши синфҳои озмоишӣ

Диаграммаи № 3

Ин чадвал нишон медиҳад, ки дар синфҳои санҷишӣ, ки бо усули анъанавӣ дарс хондаанд, вазъияти азҳудкунии маҳоратҳо чунин аст:

1. Хонандагон ба дарки умумии матн (83,7%) ва сохтани матни худ (87,1%) нишондиҳандаҳои нисбатан баланд доранд. Ин маънои онро дорад, ки онҳо метавонанд мазмуни умумии матнро фаҳманд ва нақл кунанд.

2. Нуктаи заъф маҳз дар қор бо воҳидҳои луғавӣ зоҳир мешавад. Қариб 34-37% хонандагон наметавонанд воҳидҳои луғавии муаллифро дуруст истифода баранд ва қариб 33% онҳо ин воситаҳоро дар матн пайдо карда наметавонанд.

Дар синфҳои санҷишӣ (контролӣ) хонандагон, асосан, ба мазмунӣ воқеии матн таваҷҷуҳ мекунанд, аммо ҷанбаи бадеӣ ва лексикӣ забон, истифодаи калимаҳо ба маъноӣ маҷозӣ, шарҳи ҳамгунаҳо ва таъбирҳо) барои онҳо душвор боқӣ мемонад. Ин исбот мекунад, ки бидуни усулҳои махсусӣ таҳлили луғавӣ, ки дар синфҳои таҷрибавӣ истифода шуд, хонандагон наметавонанд зебӣ, бадеият ва нозукиҳои забони муаллифро пурра дарк намоянд.

Таҳлили муқоисавӣ натиҷаҳо имкон медиҳад, ки дар нутқи хаттӣ хонандагонӣ синфҳои таҷрибавӣ маҳорати истифодаи воҳидҳои луғавӣ рушд намудааст. Шарҳи нақли хаттӣ аз ҷунин нуктаҳо иборат аст:

1. Санҷиши мавқеишиносонаи воҳидҳои луғавӣ нишон медиҳад, ки тафовут байни синфҳои таҷрибавӣ ва таълимӣ аз ҷиҳати омӯрӣ ва сифатӣ дар қадом сатҳ аст.

2. Дар нақли хаттӣ маҳорати хонанда дар интиҳоби воҳидҳои луғавӣ ва риояи таносуби маъноӣ беҳтар зоҳир мешавад.

Ташаккули салоҳияти иртиботӣ хонандагон дар раванди таълими калима ва таъбирҳо фасли муҳим дар рушди қобилияти истифодаи дурусти забон дар вазъияту ҳолатҳои гуногуни иртиботӣ аст. Калима ва таъбирҳо барои хонандагон имкони фаҳмидани маъноӣ асли ва маҷозии калима ва таъбирҳоро дар муҳитҳои мухталиф таъмин мекунанд. Салоҳияти иртиботӣ бо истифодаи дурусти воҳидҳои луғавӣ бо тақмили малакаи муошират, баёни дақиқ ва самаранок вобаста ба мақсадҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ робита дорад.

Ташаккули салоҳияти иртиботӣ дар ҷараёни дарсҳои забони тоҷикӣ талаб мекунад, ки хонандагон на танҳо калима ва таъбирҳо ва дурустии шакли маъно, балки истифодаи бамавқеи калима ва таъбирҳоро дар муошират омӯзанд. Ин ба хонандагон кумак мекунад, ки фикри худро ба таври дақиқ ва фаҳмо мувофиқ ба муҳити иҷтимоӣ гуногун баён кунанд.

ХУЛОСАҲО

Таҳқиқи мавзӯи ташаккули салоҳияти иртиботӣ хонандагон зимни таълими калима ва таъбирҳо имкон дод, ки ба натиҷаҳои зерини илмӣ-назариявӣ ва амалӣ даст ёбем. Муайян гардид, ки калима ва таъбирҳо на танҳо қисми таркибии забон, балки воситаи асосии ташаккули тафаккур ва ҷаҳонбинии хонанда мебошад. Омӯзиши мунтазами онҳо заминаи асосии гузариш аз низомии донишазҳудкунӣ ба низомии салоҳиятнокӣ мебошад. Таҳлили «Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI» нишон дод, ки ҳарчанд дар китобҳои дарсӣ маводди фаровони луғавӣ мавҷуд аст, аммо низомии супоришҳо барои ташаккули салоҳияти иртиботӣ ниёз ба тақмил дорад. Воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун унсурҳои бадеӣ эҳсосии забон дар рушди нутқи хонандагон нақши қалбӣ доранд, нутқро аз қолабҳои яқранд берун карда, нишонрасу таъсирбахш мегардонанд.

Таҷрибаи амалӣ нишон дод, ки истифодаи мунтазами луғатҳо дар дарсҳо сатҳи мустақилияти фикрии хонандагонро 30-40 % баланд мебардорад ва фарҳанги кор бо китобро ташаккул медиҳад. Барои баланд бардоштани самаранокии таълими калима ва таъбирҳо дар МТМУ методикаи зерин манзур мегардад:

-Чорӣ намудани «Лаҳзаи луғатомӯзӣ»: Дар ҳар дарси забони тоҷикӣ (новобаста аз мавзӯ) 5-7 дақиқа барои шарҳи вожаи ва таъбирҳо чудо карда шавад.

-Истифодаи усулҳои ғаёл: Барои аз худ кардани калима ва таъбирҳо аз методҳои «Кластер», «Зина ба зина», «Синквейн», «Бозиҳои нақшофарӣ» ва «Ҳаритаи семантикӣ», «Рӯзномаи дубаҳша» васеъ истифода бурда шавад.

-Таҳияи «Дафтари луғати фразеологӣ»: Ба хонандагон тавсия дода шавад, ки дафтари махсус дошта бошанд ва дар он калимаҳои душворфаҳм ва таъбирҳои ҷолиберо, ки аз матнҳои бадеӣ меҳонанд, қайд намуда, дар нутқи худ кор фармоянд.

-Такмили кор бо луғатҳои электронӣ: Бо назардошти рақамикунони соҳаи маориф ба истифодаи луғатҳои электронӣ ва замимаҳои мобилии забонӣ дар ҷараёни дарс ва корҳои хонагӣ ҳавасманд карда шавад.

-Тавачҷуҳ ба ҷанбаи услубии калима ва таъбирҳо: Ҳангоми омӯзиши калима ва таъбирҳо на танҳо маъно, балки мавқеи қорбасти воҳидҳои луғавӣ (услуби бадеӣ, илмӣ ё расмӣ) низ ба хонандагон фаҳмонида шавад.

Амсилаи таҳиякардаи мо оид ба ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон дар омӯзиши калима ва таъбирҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ самарабахшии усули ғаёл ва фановариҳои иттилоотиро дар раванди таълим, ба монанди, ҷадвалҳо, нақшаҳо, компютер, тахтаи интерактивӣ, проектори мултимедӣ, адабиёти илмӣ ва бадеӣ, муаррифии мавзӯҳо (слайд)-ро тасдиқ намуд. Натиҷаи амсила ва ғояҳои асосии фарзия дар сатҳи матлуб ташаккул ёфтани салоҳияти иртиботии хонандагонро бо омӯзиши фасли калима ва таъбирҳо собит намуд. Ҳама қисматҳои амсила бо ҳам иртибот доранд ва якдигарро такмил медиҳанд. Санҷиши амсилаи қоркардшуда дар раванди таҳқиқоти озмоишӣ амалӣ карда шуд.

Натиҷаҳои омӯзиш муайян ва аз рӯйи он ҳулосаҳои зерин баровардан мумкин аст:

1. Мафҳум ва ҷанбаҳои назариявии «Салоҳияти иртиботии хонандагон дар дарсҳои забони тоҷикӣ дар санадҳои меъёрий ва пажӯҳишоти олимони ватанӣ хориҷӣ» шарҳ ёфта, асоси методологии педагогӣ ва раваншиносӣ ба таври ҳамҷониба тавзеҳ ёфтааст [1-М], [3-М], [13-М], [6-М].

2. Озмоиш муқаррар кард, ки бинобар қамтаваҷҷуҳӣ ба омӯзиши босалоҳияти фанни забони тоҷикӣ нутқи хонандагон инкишоф наёфта, дар ифодаи фикр ба душворӣ дучор мешаванд. Бо қорбасти усули ғаёл ва фановариҳои иттилоотӣ зарур аст, ки омӯзгорон ба салоҳияти иртиботӣ, шавқу рағбат ба забаномӯзии хонандагон мусоидат намоянд,

ки дар зеҳни хонандагон бояд ҷой дода шавад. Ҳадафи таълим дар замони муосир на танҳо донишхосилкунӣ, балки татбики амалии он дар муомилаву муошират, дарк ва шавқу ҳаваси маърифатӣ мебошад [2-М], [4-М], [5-М], [9-М], [11-М].

3. Омӯзгорон бояд пайваста донишу маҳорати касбиашонро такмил дода, роҳҳои нави самарабахши таълими мавзӯҳоро пайдо намоянд, тамоюли афзалияти ангезаҳои азхудкунии дониш, такмили маҳоратҳои ғуш кардан, хондан, рушди салоҳиятҳои иртиботии хонандагонро ташаккул диҳанд [2-М], [3-М], [4-М], [11-М].

4. Муносибати инфиродӣ дар раванди иҷрои машку супоришҳо, таҳияи лоиҳа, навиштани корҳои хаттӣ, таҳрезӣ, тайёр кардани воситаҳои хониш, омода намудани муаррифии мавзӯҳо, ташкили корҳои гурӯҳӣ, усули бозӣ ва монанди инҳо муҳим аст. Аз ин лиҳоз, сисилаи машқҳои марбут ба таълими калима ва таъбирҳо дар дарсҳои забони тоҷикӣ барои рушди салоҳиятҳои иртиботии хонандагон таҳия ва мавриди истифода қарор диҳад [6-М], [7-М], [4-М], [9-М].

5. Ба назар гирифтани талаботи «Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI», таҳлилу баррасии машку супоришоти китобҳои дарсӣ ва маводди иловагии ба низом даровардашуда барои омӯзиши судманди мавзӯ ва истифодаи донишҳои ҳосилкарда дар муомилаву муошират ва рушди салоҳиятҳои хонандагон мусоидат мекунад [1-М], [4-М], [6-М], [7-М], [9-М].

6. Инкишофи шахсияти хонанда бо ташаккули салоҳияти иртиботӣ ҳамчун низоми муосири заботномӯзӣ бо луғатомӯзӣ, кор бо матн, иҷрои машқҳо, саволу ҷавобҳои тестӣ, корҳои мустакилона, супоришҳои инфиродӣ, кор бо гурӯҳҳо ва дигар шаклҳои фаъоли таълим сурат мегирад [1-М], [2-М], [4-М], [6-М], [8-М], [15-М].

Татбики ин пешниҳодҳо дар раванди таълим имкон медиҳад, ки хонандагон на танҳо соҳиби захираи бойи луғавӣ шаванд, балки тавонанд дар ҳаёти воқеӣ ҳамчун шахси суҳанвар ва босалоҳият муошират намоянд. Соҳиби маҳорате гарданд, ки тавассути маърифат ва таҷрибаи ҳеш ҳосил намояд, натиҷаи таҳсил арзёбӣ гардида, ҳамчун қобилияти истифодаи дониш, малака ва маҳорат ҳангоми ҳалли масъалаҳои соҳаи муайян зоҳир шавад. Хонандаи босалоҳият мачмуи дониш, малака ва маҳорати дар раванди таълим ҳосилшударо дар ҳаёти ҳаррӯза истифода мебарад, мустакилона бо сифати хуб ва боварии комил муошират мекунанд.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

Барои истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот тавсияҳои зерин пешниҳод карда мешаванд:

-омода намудани дастури роҳнамо ва дигар воситаҳои таълим барои омӯзиши самарабахши калима ва таъбирҳо дар дарсҳои забони тоҷикӣ;

-аз воситаҳои муосири фановариҳои иттилоотӣ барои рушди салоҳиятҳои иртиботии хонандагон дар омӯзиши забони тоҷикӣ истифода карда шавад;

-ба қор бурдани усулҳои фаъоли таълим, ба монанди бозӣҳои нақшофарӣ, бозӣҳои таълимӣ, усулҳои «Харитаи андешаҳо», «Кластер» ва монанди он дар раванди омӯзиши калима ва таъбирҳо замина мегузорад;

-омӯзиши босамари фасли калима ва таъбирҳо заминаи хуб барои донишҳои имлоӣ, грамматикӣ ва воҳидҳои луғавии хонандагон фароҳам меорад;

-қорбасти воситаҳои муосири техникаӣ: мултимедӣ, видеоӣ, аудиовизуалӣ ва монанди инҳо барои мустаҳкамӣ хотира, диққат, ташаккули зеҳн, рушди тафаккури интиқодӣ, мустақилии ва эҷодкорӣ дар раванди омӯзиши забони тоҷикӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

-дар қурсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии муаллимони фанни забони тоҷикӣ масъалаҳои назарӣ ва усули ташкили машғулиятҳо доир ба роҳи воситаҳои таълими забони тоҷикӣ дар рушди салоҳиятҳои иртиботӣ дода шавад.

-интишори мақолаҳо дар маҷалаҳои соҳаи маориф ва нашрияҳои он барои рушди салоҳиятҳои иртиботӣ ва аз худ кардани методикаи таълими воҳидҳои луғавӣ ба омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ кумак мерасонад.

Дар рисолаи ҳеш мо то андозае ба масъалаи рушди салоҳиятҳои иртиботӣ ва маърифатии омӯзиши забони тоҷикӣ дар синфҳои болоӣ таҳқиқи таҳлил намудем, паҳлуҳо ва роҳҳои ҳалли масъалаи мазкурро баррасӣ намудем. Албатта, дар доираи як мавзӯи таҳқиқотӣ таҳлилу баррасӣ ва ҳалли тамоми муаммоҳои марбут ба инкишофи салоҳиятҳои иртиботӣ, забонӣ ва маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ имкон доранд. Бо вучуди ин, пажӯҳиши мазкур метавонад ҳамчун заминаи мусоид барои таҳқиқоти минбаъда дар самти тақмили методикаи таълими забони тоҷикӣ, таҳияи китобҳои дарсии насли нав ва сохтани амсилаҳои муосири таълими босалоҳият хидмат намояд.

Мо бар он боварем, ки татбиқи натиҷаҳои ин таҳқиқот дар раванди таълиму тарбияи МТМУ на танҳо сифати донишандӯзии хонандагонро боло мебарад, балки ба ташаккули шахсиятҳои худшинос, суҳанвар ва соҳибмаърифат мусоидат мекунад, ки ворисони арзандаи забони ноби тоҷикӣ хоҳанд буд.

Ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон тавассути омӯзиши калима ва таъбирҳо як раванди бисёрҷанба буда, ҳамохангии илми забоншиносӣ, педагогика ва фановариҳои муосирро талаб мекунад. Таҳқиқоти мо собит намуд, ки танҳо бо муносибати низомманд ва эҷодкоруна метавон забони тоҷикиро на ҳамчун маҷмӯи қоидаҳо, балки ҳамчун воситаи муктадири муошират ва созандагӣ ба хонандагон омӯзонид.

ИНТИШОРОТ АЗ РЀИИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

1. Интишорот дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшаванда ва нашрияҳои, ки ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚОА Федератсияи Русия тавсия намудааст:

[1-М]. Ҳомидова (Раҳмонзода) Н.Р. Татбиқи муносибати босалоҳият зимни таълими калима ва воҳидҳои фразеологӣ / Раҳмонзода (Ҳомидова) Н.Р. [Матн]. // Номаи донишгоҳ. Хучанд, – 2023. – № 4 [77] – С.206-211. (ISSN 2077-4990)

[2-М]. Раҳмонзода Н.Р. Таълими хусусият ва вазифаҳои воҳидҳои фразеологӣ [Матн] Раҳмонзода Н.Р. // Паёми Донишгоҳи Хоруғ. Хоруғ-2025. – №3 (03) – С.106-111. (ISSN 2664-5696)

[3-М]. Раҳмонзода Н.Р. Баъзе вижагиҳои омӯзиши фразеологизмҳо дар мактаб // Номаи Донишгоҳ. Хучанд.-2025, №4 (82) – С. 294-267. (ISSN 2077-4990)

[4-М]. Раҳмонзода Н.Р. Принципҳои ташаккули салоҳияти иртиботӣ дар раванди таълими калима ва таъбирҳо [Матн] / Набизода М.Н., Раҳмонзода Н.Р. // Номаи донишгоҳ. Хучанд. - 2026, №1 (86) –С. 140-146. [ISSN 2077-4990] (ҳаммуаллиф Набизода М.Н.)

[5-М]. Раҳмонзода Н.Р. Китоби насли нав - равшана ба оянда. [Матн] / Ш. С. Солеҳзода, Н. Р. Раҳмонзода // Номаи донишгоҳ. – Хучанд, 2026. – №2 (87). – С. 230-240. (ISSN 2077-4990) (ҳаммуаллиф Солеҳзода Ш.С.)

2. Мақолаҳо дар маҷаллаҳо ва маҷмуаҳои илмӣ дигар

[6-М] Ҳомидова (Раҳмонзода) Н. Хусусиятҳои ташкили усули интерактивӣ дар раванди таълим //Ҳомидова Н. [Матн]. //Актуальные проблемы филологии / Маводди конференсияи байналмилалӣ // Фарғона. – 2023. – С.368 -371

[7-М] Ҳомидова (Раҳмонзода) Н. Ташаккули салоҳияти коммуникативӣ зимни таълими синонимҳо дар МТМУ. Ҳомидова Н. [Матн]. // O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi a‘zosi, Farg‘ona davlat universiteti dotsenti Isomiddinov Farhod tavalludining 80 yilligi munosabati bilan «O‘zbek va tojik adabiyotida zullisonaynlik an‘anasi» mavzusida o‘tkazilgan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – 2024. –С. –170-175

[8-М] Ҳомидова (Раҳмонзода) Н. Муносибати босалоҳият дар омӯзиши забони тоҷикӣ //Н.Ҳомидова [Матн]. // Маҷмуаи мақолоти илмӣ. Масъалаҳои мубрами филологияи тоҷику ўзбек. Хучанд. –2024. – С.764-776

[9-М] Ҳомидова (Раҳмонзода) Н. Таълими фразеология ва асосҳои назарии ташаккули салоҳияти иртиботӣ //Н.Ҳомидова. [Матн]. Маводди конференсияи байналмилалӣ: «Муаммоҳои илму фан аз нигоҳи муҳаққиқон (дар ҳамкорӣ бо Маҷаллаи байналмилалӣ «Interpretation and researches», дар Google scholar индексасатсия шудааст) Фарғона, 25.05. 2024-С.48-53

[10-М] Раҳмонзода Н.Р. Омӯзиши таълими синонимҳо тавассути дарсҳои интерактивӣ Раҳмонзода Н.Р. [Матн]. // Раҳмонзода Н. Масъалаҳои мубрами филология: ҳадаф ва дурнамо (маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ, шаҳри Хучанд 19-20-уми декабри соли 2024). –Хучанд: – Кова, 2024. – 1030 с.; ТДУ (УДК) – 8Т2, с.888-892

[11-М] Ҳомидова Н. (Раҳмонзода).Мулоҳизаҳо доир ба таълими калима ва воҳидҳои фразеологӣ [Матн] / Н.Ҳомидова //Маводди конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ. Нақши санъати тасвирӣ ва хунаҳои мардумӣ дар раванди муносибати салоҳиятнокӣ таълими фанҳои таҳассусӣ. Хучанд– 2024. – С.212-219

[12-М] Ҳомидова Н. Р. Асосҳои назариявии ташаккули салоҳияти коммуникативӣ дар таълими синонимҳо. [Матн]. / Н.Ҳомидова (Раҳмонзода) // Уфуқи андеша. (Ҷилди 6). Масъалаҳои мубрами филология: ҳадаф ва дурнамо (маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ, шаҳри Хучанд 19-20-уми декабри соли 2024). –Хучанд: — Кова, 2024. – 1030 с.;

[13-М] Раҳмонзода Н.Р. Мавқеи воҳидҳои фразеологӣ дар тақмили фарҳанги нутқи муҳассилин. /Раҳмонзода Н.Р. [Матн].// Маводди конференсияи илмӣ байналхалқӣ «Муаммоҳои илму фан дар шароити ҷаҳонишавӣ». Хучанд-Фарғона–2025.– С.589-595 (31.03.2025)

[14-М] Раҳмонзода Н.Р. Таълими воҳидҳои фразеологӣ бо усулҳои муносири таълим дар синфи 7-ум / Н.Ҳомидова //Уфуқи андеша. (Ҷилди 7) Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ «Ташаккули салоҳиятҳои омӯзгорони фанҳои филологӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва миёна: дастовард ва муаммоҳо». Хучанд – 2025.-С.191-196 ТҚБ (ББК)83.5 (5 тоҷ). ТДУ (УДК)82.09. (272.3)У.63 ISBN 978-99975-62-48-7

[15-М] Ҳомидова (Раҳмонзода) Н.Р. Ташаккули салоҳияти коммуникатсионӣ зимни таълими лексика ва фразеология // [Матн]. Ҳомидова Н. //Актуальные вопросы филологической науки и методики ее преподавания в эпоху инновационного развития (материалы Республиканской научной-практической конференции, Худжанд. Кова, 2025. С.294-300(ҳаммуаллиф Тиллохочаева М.Н.)

[16-М]. Раҳмонзода Н.Р. Хусусиятҳои омӯзиши фразеологизмҳо ҳамчун омили ташаккули маҳорати суҳанварӣ. [Матн] / Н.Р. Раҳмонзода // Пешвои миллат ва масъалаҳои рушди забони тоҷикӣ. Маводди конференсияи ҷумҳуриявӣ. – Хучанд: Ношир, 2026. –С.337-346 ТДУ-811.222.8.22. ТҚБ-81.2 Тоҷ. П 46 ISBN 978-99985-72-98-0

[17-М] Раҳмонзода Н.Р. Нақши фразеология дар ташаккули фарҳанги нутқи муҳассилин. (Раҳмонзода) // [Матн] // Уфуқи андеша. (Ҷилди 8) Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ «Муаммо ва дурнамои илми методикаи таълим дар раванди ҷаҳонишавӣ ва рушди инноватсия». – Хучанд: Нури маърифат, 2026. – С.132-139 ISBN 978-99975-62-48-7

[18-М] Раҳмонзода Н.Р. Таълими воҳидҳои фразеологӣ ва ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон. / [Матн] // Раҳмонзода Н.Р. Русский язык и литература в цифровой образовательной среде: теория и практика преподавания (коллективная монография). – Хучанд: «Технопарк ТГУПБП» – 2026 – С.214-220 УДК 372.8 ББК 74.03 (2р) С.-87

[19-М]. Раҳмонзода Н.Р. Хусусиятҳои омӯзиши ғаёлгардонии фразеологизмҳо ҳамчун омили ташаккули маҳорати суҳанварӣ. [Матн] / Н.Раҳмонзода // Масъалаҳои мубрами забоншиносии типологӣ, германӣ ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ. – Хучанд, Ношир, 2026. – С.330-339.

[20-М] Раҳмонзода Н.Р. Рушди фарҳанги нутқи хонандагон дар асоси омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ. [Матн] / Н.Раҳмонзода // Интеграция науки, языка и образования: современные методические подходы». 29 июня 2026 года. – Ферғана, Центр педагогического мастерства Ферганской области, 2026. –108-113 с.

III. Монография

1. Раҳмонзода Наргис Раҳмон. Калима ва таъбирҳо: рушди салоҳияти иртиботии хонандагон. Нашриёти ба номи Раҳим Ҷалил. – Хучанд, 2026. – 170 с.

IV. Дастури таълим

1. Солеҳзода Шоира, Раҳмонзода Наргис. Мутолиа, мулоҳиза, мувоҳиса. Ҷилди 2 (Андарзоҳои «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ): Дастури таълим. – Хучанд: Нури маърифат, 2025. – 150 с.

**ГОСУДАРСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ
УЧРЕЖДЕНИЕ
«ХУДЖАНДСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АКАДЕМИКА
БОБОДЖОНА ГАФУРОВА»**

УКД – 378.2:809.155.0+373
ББК – 74.261:81.2 Тадж+74.2
Р-27

На правах рукописи

РАХМОНЗОДА (ХОМИДОВА) НАРГИС РАХМОН

**ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ
КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ
ОБУЧЕНИЯ СЛОВАМ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИМ
ЕДИНИЦАМ**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание учёной степени кандидата
педагогических наук по специальности 5.3.5.3. Теория и
методика обучения таджикского языка

ХУДЖАНД – 2026

Диссертация подготовлена на кафедре методики преподавания таджикского языка и литературы ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова

Научный руководитель: **Набизода Мухаббат Набичон** – кандидат педагогических наук, заведующая кафедрой методики преподавания таджикского языка и литературы Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова

Официальный оппонент: **Негматов Саъдуллоджон Эргашевич** – доктор педагогических наук, профессор кафедры общего языкознания и сравнительной типологии Таджикского национального университета

Ганиева Бунафша Джумабоевна — кандидат педагогических наук, доцент кафедры психологии и социологии управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

Ведущая организация: Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Защита диссертации состоится 22 сентября 2026 года, в 11:00 часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-113 по защите докторских и кандидатских диссертаций, созданного на базе Таджикского национального университета.

Адрес и электронная почта ученого секретаря: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, abdulloeva.64@mail.ru; телефон +992 988 50 10 13.

С диссертацией можно ознакомиться в научной библиотеке и на сайте диссертационного совета при Таджикском национальном университете www.tnu.tj.

Автореферат разослан « ____ » _____ 2026 года.

Учёный секретарь диссертационного совета,
Кандидат педагогических наук, доцент **Абдуллоева Т. М.**

Введение

Актуальность темы исследования. В современных условиях реформирования системы образования процессы обучения воспитания и всестороннего формирования личности, обладающей высоким интеллектуальным потенциалом, выступают в качестве стратегического стержня государственной политики Республики Таджикистан.

Особое внимание Правительства страны к этой сфере требует концептуальной необходимости повышения парадигмы качества образования, совершенствования профессиональных компетенций учителей и активизации творческих и когнитивных возможностей учащихся.

В связи с этим, формирование совокупности познавательных-интеллектуальных знаний, умений и навыков (ЗУН) считается фундаментальной задачей образовательных учреждений, и процесс обучения должен перейти из традиционных репродуктивных рамок к целенаправленной познавательной деятельности, то есть от теории к практике на основе компетентностного подхода. Коренное обновление образовательной системы требует развитие целевой, содержательной и методологической системы обучения. Этот процесс должен происходить на основе новых педагогических взглядов и в соответствии с потребностями информационного общества, конечной целью которого является воспитание самосознательной, конкурентоспособной личности, обладающей высокой культурой речи.

Данный вопрос как конечная цель освоения школьного курса «Таджикский язык» отражен в стратегических документах сферы образования – «Концепции национального образования Республики Таджикистан» [31], «Концепции развития профессионального образования в Республике Таджикистан» [32], «Национальной концепции воспитания в Республике Таджикистан» [33], «Национальной стратегии развития образования Республики Таджикистан до 2020 года» [54].

В указанных документах компетентностный подход к обучению оценивается как важный познавательный элемент обучения: «Компетентностный подход – это процесс, в ходе которого развиваются и совершенствуются жизненно важные знания и навыки, а также формируются способы и пути их использования в жизни. Основной целью компетентностного развития учащихся, прежде всего, считается представление на высоком уровне результата действия во всех сферах и направлениях, в том числе в образовании» [54, 9].

В современных условиях глобализации коммуникативная компетенция способствует полной социализации личности, а в сфере поликультурной, технологической и социально-когнитивной компетенции для достижения целей и выполнения жизненно важных задач также необходимы и внутренние силы человека: «Знание родного языка, умение общаться, стремление и усилия для достижения успеха в процессе коммуникации — это те характеристики, которые зачастую практически показывают прогресс личности во всех сферах жизни и способствуют социальной адаптации к изменяющимся условиям современного мира» [54, 6].

Основные охватывающие компетенции, отраженные в государственных стандартах образования, составляют фундаментальную

базу социальной подготовки учащихся. Содержание этих компетенций включает в себя совокупность готовности учащегося к межличностным отношениям, интеграции в социальную систему, этические нормы, национальное самосознание и уважение к общечеловеческим ценностям. «В процессе организации учебно-познавательной деятельности учителю необходимо направить осевое внимание на развитие социально-коммуникативных компетенций учащихся. Этот процесс требует формирования навыков сотрудничества в группе, взаимного уважения, этики профессионального и повседневного общения и духовных ценностей. Обеспечение связи содержания предмета с нравственным воспитанием учащихся позволяет теоретическим знаниям превратиться в личностные качества и практические поведенческие навыки» [43,5].

В процессе формирования коммуникативной компетенции важную роль играет рациональное и эффективное использование информационно-образовательных технологий высших профессиональных и средних образовательных учреждений. Это ставит перед исследователями новые задачи и определяет необходимые направления для научно-методических исследований. Для достижения высоких результатов в изучении языка в СОУ необходимо ориентировать учебный процесс не просто на заучивание сухих грамматических правил, а на освоение грамматического строя на основе живого, практического языкового материала. Именно такой подход демонстрирует наилучшие результаты. Смещение акцента на коммуникативную компетенцию как на одну из целей преподавания таджикского языка и её включение в систему современного образования требует пересмотра системы и содержания обучения, необходимости поиска новых путей его формирования в учреждениях СОУ.

Степень изученности научной темы. В истории таджикской педагогической науки весомый вклад в решение вопроса совершенствования преподавания, знаний и формирования умений и навыков внесли выдающиеся персидско-таджикские мыслители. Теоретические вопросы обучения и формирования знаний, умений и навыков учащихся были всесторонне исследованы в трудах таджикских исследователей: М. Лутфуллоева[39], И. Х. Каримовой [30], С. Шербоева [66], С. Ходжиева [63], А. Абдукодирова[1], Ф. Шарифзода [65], С. Аминова [4], С. Э. Негматова [46], М. Ахмадова [6], М. Р. Юлдошевой [70], Х. М. Сабурова [53], А. Каримова [28], Ш. Хакимовой[60], М. Набизода[44], Ш. Пулодовой [49], Д. Каримовой [29], М. Рахимовой [50]; а также русских ученых: Ю. Д. Апресяна [5], О. С. Ахмановой [6], Е. М. Верещагина [12], Т. А. Ильиной [25], Ю. Г. Федотовой [59], Н. М. Шанского [64], Д. Н. Шмелева [68] и других.

В сущности, начало постановки вопроса относительно компетентностного подхода к обучению приходится на конец XIX — начало XX веков. Идеи этого подхода, выдвинутые в зарубежной педагогике Джоном Дьюи [20], Е.А.Быстрова [10], Л. С. Выготским [15], очень близки к требованиям компетентностного подхода к обучению. Однако исследователи относят появление термина «компетентностный подход в обучении» к концу 60-х—началу 70-х годов прошлого века. Термин и понятие «компетентность» впервые был предложен Н. Хомским при изучении иностранного языка. В дальнейшем инициатива

исследователя быстро распространилась в профессиональных учреждениях Америки и Европы и вошла в ступени среднего и профессионального образования.

Теоретическая база для такого обновления в отечественной и зарубежной методологии была подготовлена и рассмотрена в исследованиях М. Лутфуллоева [39], Ф.Шарифзода [65], С.Шербова [66], С.Негматова [46], А.Каримова [28], У.Насриддинова [45], Ш. Хакимовой [60], М. Тиллоходжаевой (Набизодой) [57], Ш. Пулодовой (Солехзода) [49] и русских исследователей М. Т. Баранова [8], Л. И. Величко [11], А. Д. Дейкиной [19], Н. Д. Зарубиной [21], Т. А. Ладыженской [35], М. Р. Львова [36], С. И. Львовой [37], Н. М. Шанского [64] и других.

Содержание данных статей, пособий и книг не включает важнейшие вопросы обучения словам и выражениям с учетом компетентностного подхода; кроме того, их научная и практическая ценность неодинакова и в большей степени ограничена толкованием и разъяснением новых и непонятных слов, а также демонстрацией методики преподавании отдельных тем учебной программы по материалам учебника. В диссертации предметом изучения стала необходимость совершенствования сложившейся методики изучения слов и ФЕ с ориентацией на компетентностный подход в преподавании предмета «Таджикский язык», особенно усиление коммуникативной компетенции.

Несмотря на то, что темы, посвященные дидактике, методике преподавания таджикского языка, особенностям инновационного процесса обучения, дифференцированному и интегрированному обучению, усвоению знаний, формированию компетенций и тому подобное, рассматривались в исследованиях ученых, теоретико-дидактический вопрос формирования коммуникативной компетенции учащихся учреждений общего среднего образования, результат интеллектуальных знаний, умений и навыков учащихся в процессе изучения раздела «Слова и ФЕ» в условиях Республики Таджикистан еще не становился объектом отдельного и всестороннего исследования. Следует отметить, что сегодня важная проблема реализации компетенций и формирования их знаний, умений и навыков не нашла своего решения на должном уровне по следующим причинам:

- крайне малое количество руководств, методических пособий и специальных учебных программ для учителей;
- несовершенство и нестабильность учебных программ и учебников;
- недостаточное изучение особенностей усвоения теоретических понятий и практического материала;
- относительно низкое профессиональное мастерство учителей таджикского языка в развитии коммуникативной компетенции учащихся;
- отсутствие материальных возможностей и неготовность учителей к индивидуальному обучению и использованию активных методов.

Ввиду недостаточной изученности вопроса формирования компетенций, в частности, коммуникативной компетенции, знаний, умений и навыков учащихся в процессе преподавания таджикского языка в разделе «Слова и выражения», мы выбрали тему **«Формирование коммуникативной компетенции учащихся при обучении лексики и ФЕ»** в качестве диссертационного исследования.

Связь исследования с программами или научными темами.

Данная диссертация выполнена в соответствии с научно-исследовательской тематикой и основными требованиями государственных программ, национальных концепций и стратегических планов, таких как Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан на период до 2030 года (от 29.09.2020 г., № 526), «Программа развития государственного языка на 2020–2030 годы» (от 28.11.2020 г., № 647), Постановление Правительства Республики Таджикистан «О приоритетных направлениях научных и научно-технических исследований в Республике Таджикистан на 2021–2025 годы» (от 26.09.2020 г., № 503), Перспективная программа научно-исследовательских работ кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы Государственного образовательного учреждения «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова» на 2021–2025 годы по проблеме «Вопросы преподавания таджикского языка и литературы, стилистика. Формирование компетентности и толерантности учителей таджикского языка и литературы», а также Национальная концепция воспитания в Республике Таджикистан на период до 2045 года (от 22.11.2025 г., № 631).

Общая характеристика исследования

Цель исследования. Основная цель исследования заключается в изучении проблем усвоения слов и выражений учащимися, формировании их коммуникативной компетентности, развитии речи учащихся учреждений общего среднего образования на основе компетентностного подхода к обучению, а также в разработке соответствующей модели по данной теме. Исходя из этого, разработка научно обоснованной методики и эффективной системы работы по формированию коммуникативной компетентности учащихся, а также применение активных методов и инновационных образовательных технологий на уроках таджикского языка в средних общеобразовательных учреждениях составляют основную цель нашего исследования.

Детализация цели исследования:

- определение современных путей и моделей обучения на основе компетентностного подхода, направленных на активизацию познавательной деятельности учащихся и модернизацию процесса обучения таджикскому языку;

- разработка методических основ расширения словарного запаса учащихся посредством систематического изучения лексических единиц и устойчивых выражений (фразеологизмов) с целью обеспечения беглости, плавности и выразительности устной и письменной речи;

- разработка и научное обоснование последовательной системы упражнений и методов, направленных на развитие коммуникативных способностей, речевого мастерства и формирование логического мышления учащихся.

Задачи исследования. Реализация поставленной цели и подтверждения научной гипотезы предполагают последовательное решение следующих подзадач:

1. Теоретико-методологическое обоснование исследования:

– определение теоретических основ методики лексико-фразеологического анализа текста в процессе обучения;

– сопоставительный анализ истории изучения вопросов лексикологии в отечественном языкознании и эволюции методики её преподавания;

– конкретизация лингвистических основ изучения лексических и фразеологических единиц;

– выявление психолингвистических особенностей усвоения лексико-фразеологического материала учащимися.

2. Дидактический анализ учебного материала:

– критический анализ государственных образовательных стандартов, учебных программ и учебников с точки зрения содержательности и эффективности учебного материала, связанного с изучением слов и выражений.

3. Модернизация методики обучения:

– исследование возможностей внедрения инновационных технологий и активных методов обучения в процесс изучения языковых единиц с целью формирования коммуникативной компетенции учащихся.

4. Диагностика и мониторинг уровня знаний:

– оценки реального уровня знаний, умений и навыков учащихся средних общеобразовательных учреждений в области понимания значения и употребления лексических единиц;

– классификация и анализ типичных ошибок, допускаемых в письменной и устной речи учащихся при использовании слов и устойчивых выражений.

5. Моделирование методической системы обучения:

– проектирование и разработка методической модели обучения словам и выражениям, способствующей всестороннему формированию коммуникативных компетенций учащихся.

6. Разработка комплекса дидактических средств:

– разработка цикла упражнений и заданий с учётом коммуникативных ситуаций, направленных на практическое использование лексических единиц в речи.

7. Верификация и практическая проверка:

– оценка эффективности предложенной методики в ходе формирующего педагогического эксперимента и статистический анализ полученных результатов.

8. Практическое внедрение результатов:

– разработка конкретных методических рекомендаций для учителей таджикского языка и литературы по совершенствованию процесса обучения словам и выражениям на основе компетентностного подхода.

Объектом исследования является процесс формирования коммуникативной компетенции учащихся V–XI классов в ходе обучения словам и выражениям на уроках таджикского языка.

Предмет исследования. Формирование коммуникативных компетенций учащихся на основе обучения предмету «Таджикский язык».

Гипотеза исследования базируется на предположении о том, что процесс формирования коммуникативных способностей школьников и

продуктивное достижение современных образовательных целей в современной системе образования будут обеспечены, если:

- педагог осознает значимость компетентностного подхода в обучении таджикскому языку и будет систематически стремиться к его практическому внедрению;

- при изучении слов и выражений у учащихся сформируется четкое представление о системных отношениях слов на всех уровнях (в разделах) таджикского языка;

- в методической системе обучения будут учитываться особенности парадигматических и синтагматических отношений между лексическими единицами, а также будет применяться комплекс упражнений, направленный на развитие коммуникативных навыков употребления слов и выражений как единиц системных отношений;

- изучение слов и выражений будет организовано не просто как усвоение теоретического материала, а как ключевое средство развития речи;

- в процессе обучения анализу будут подвергаться преимущественно такие художественные тексты, лексический и фразеологический состав которых наиболее близок к реальному жизненному опыту учащихся;

- на основе интегрированного подхода богатый лексический потенциал таджикского языка будет реализовываться во взаимосвязи с литературой и другими учебными дисциплинами для эффективного обогащения словарного запаса учащихся.

Теоретические основы исследования. Теоретическая значимость исследования определяется целенаправленным обоснованием изучения роли слов и выражений в составлении текста и отбора понятий для реализации коммуникативной компетенции; разработкой научно-теоретических основ изучения роли лексических единиц в тексте (устном и письменном).

- Исследование трудностей усвоения лексических единиц учащимися учреждений общего среднего образования на основе анализа лингвистической, педагогической и методической литературы;

- Проверка состояния знаний и коммуникативной компетенции учащихся в современное время;

- Анализ основных учебно-методических комплексов и определение методических задач по соотношению и представлению теоретического и практического материала в учебниках, а также выявление степени реализации возможностей формирования коммуникативной компетенции на их основе;

- Разработка и описание методики формирования коммуникативной компетенции при обучении словам и выражениям;

- Проверка эффективности предложенных форм и методов обучения в ходе проведения педагогического эксперимента и методическая обработка его результатов.

Методологические основы исследования составляют теория речевой деятельности и формирования коммуникативной, языковой и познавательной компетенции, философские учения о языке как важнейшем средстве человеческого общения, психологические закономерности усвоения лексики и принципы компетентностного подхода к обучению

словам и выражениям. Нормативной базой исследования послужили положения Национальной концепции образования и Государственных стандартов общего среднего образования в Республике Таджикистан.

Источники данных. Научные труды по педагогике, языкознанию, психологии, художественная литература, Конституция Республики Таджикистан, нормативные акты, регулирующие профессионально-педагогическую деятельность в сфере образования; нормативно-правовые акты Республики Таджикистан в области образования, в частности Закон Республики Таджикистан «Об образовании», Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан на период до 2030 года, Государственный стандарт общего образования Республики Таджикистан, образовательные стандарты и учебные программы по таджикскому языку для 5–11 классов и другие нормативно-правовые акты, документы, отражающие требования и изменения в практике обучения и воспитания в Республике Таджикистан, передовой педагогический опыт отечественных и зарубежных учителей.

Эмпирическая база. Эмпирическую базу исследования составляет совокупность материалов и показателей, гарантирующих правильность и достоверность результатов диссертации, в том числе: нормативно-правовые документы (Закон РТ «Об образовании», Закон РТ «О государственном языке», «Национальная концепция образования», «Государственные стандарты высшего профессионального образования» и учебные программы по предмету «Таджикский язык» в высших школах); учебные и учебно-методические материалы (учебники, методические пособия, лексикографические и фразеологические словари, а также учебные модули, используемые в процессе обучения студентов различных специальностей высших школ); результаты мониторинга и педагогической диагностики (данные, полученные в ходе тестирований, опросов (анкет), бесед и письменных работ студентов, отражающие реальный уровень их коммуникативной компетенции и словарного запаса); экспериментально-опытная база (результаты педагогической деятельности автора в учреждениях высшего профессионального образования (на базе Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова), в ходе которой апробировались предложенные инновационные методы); анализ речевых ошибок (собранные материалы по типологии лексических и фразеологических ошибок учащихся в устной и письменной речи, обосновывающие необходимость разработки новой методики); литературные и публицистические произведения (образцы текстов классической и современной таджикской литературы, использованные в качестве основного учебного ресурса для формирования коммуникативной компетенции учащихся).

База исследования. Базу исследования составили школы №12 имени Алоуддин Бабаев, № 6 имени Абуабдулло Рудаки города Худжанда, №15 Бободжон Гафуровского района Согдийской области, которые были выбраны в качестве пилотных учреждений. В процесс исследования были вовлечены более 150 учащихся, 30 учителей и 35 родителей.

Научная новизна исследования состоит в разработке и экспериментально проверенной обоснованной теоретической методики

формирования коммуникативной компетенции школьников в процессе освоения слов и ФЕ в СОУ:

Наиболее существенные научные результаты, полученные лично автором:

1. На основе анализа научной литературы по педагогике, методике преподавания таджикского языка, языкознанию и психологии были определены и систематизированы теоретические положения формирования коммуникативной компетенции учащихся в процессе изучения слов и выражений;

2. Разработана методическая модель, обеспечивающая взаимосвязь процесса усвоения значений слов и выражений с реальными ситуациями общения;

3. Опытным-экспериментальным путем доказана эффективность изучения слов и выражений в средних общеобразовательных учреждениях на основе формирования коммуникативной компетенции;

4. Получены новые научные данные о речевых навыках, мышлении и коммуникативной компетенции учащихся, способствующие расширению психолого-педагогической базы для создания методически эффективной системы работы по совершенствованию речи учащихся;

5. Разработана технология изучения слов и выражений на основе компетентностного подхода к обучению.

Положения, выносимые на защиту:

1. Исследование показало, что формирование коммуникативной компетентности учащихся при обучении таджикскому языку в современных условиях оценивается как чрезвычайно важное;

2. Выявлено, что методологическая концепция формирования коммуникативной компетентности и её научное обоснование на основе компетентностного подхода к обучению, который является требованием современности, выступает одним из ключевых вопросов изучения слов и выражений. Данный процесс обеспечивает благоприятные условия для целенаправленного и осознанного освоения языка учащимися. Комплексная модель обучения языковым единицам (разработка и предложение трехэтапной модели обучения: «восприятие – анализ – применение») охватывает взаимосвязь теории с практикой лексикологии, то есть использование языковых единиц в устной и письменной речи учащихся;

3. Исследование показало, что важным является определение роли информационных и мультимедийных технологий, а также цифровых ресурсов (электронных словарей, учебных платформ) в процессе усвоения сложных для понимания слов и выражений;

4. В ходе изучения исследуемой проблемы выяснилось, что необходима разработка комплекса творческих упражнений, описания рисунков, составления диалогов и написания эссе, которые специально направлены на перевод лексических единиц из «пассивного» запаса в «активный» речевой запас учащегося.

Теоретическую значимость исследования составляют научно-исследовательские работы известных отечественных и зарубежных ученых, посвященные различным аспектам темы диссертационного исследования, в том числе М. Лутфуллоева, И. Х. Каримовой, Ф. Шарифзода, С. Аминова, С. Э. Негматова, М. Р. Юлдошевой, Х. М. Сабурова, А. Каримзода, К.

Мухтори, Р. Гаффорова, Г. М. Бобизода, Ш. Акобирова, Ш. Ю. Азизова, Ш. Хакимовой, М. Тиллоходжаевой, Ш. Пулодовой, Л. Григуле, А. В. Хуторского, А. В. Дудникова, К. И. Воиновой, И. А. Зимней, О. Е. Лебедева и др. посвящены разным сторонам темы диссертационного исследования.

Практическая значимость исследования заключается в том, что в нём апробирована и внедрена методика изучения лексических единиц с целью совершенствования речи учащихся общеобразовательных учреждений; предложены тексты для изучения роли лексических единиц в построении текста; разработаны образцы планов-конспектов уроков по предложенной методике. Теоретические положения диссертации могут быть включены в лекционные курсы, практические и семинарские занятия в педагогических вузах, а также использованы при подготовке спецкурсов на филологических факультетах высших педагогических учреждений и на курсах повышения квалификации учителей. Практические материалы исследования могут применяться в качестве дидактического материала при преподавании разделов лексики и фразеологии, в методических рекомендациях к курсу таджикского языка в высшей школе, для совершенствования школьных программ, а также при подготовке учебников и учебных пособий.

Степень достоверности результатов исследования. Обоснованность и достоверность результатов исследования обеспечены теорией и практикой данной проблемы через изучение и анализ научных, художественных, психологических, педагогических трудов; обоснованием положений, предложенных в гипотезе диссертационного исследования; сравнением результатов, полученных в экспериментально-опытных группах; личным опытом автора в качестве учителя в средней школе и педагогическим составом, участвовавшим в опытно-экспериментальных работах.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Диссертация полностью соответствует следующим пунктам паспорта научной специальности 5.3. Педагогика. 5.3.5.3. Теория и методика обучения таджикскому языку.

Личный вклад соискателя ученой степени в исследование отражается во всестороннем анализе вопросов, связанных с исследованием, в частности, в изучении фундаментальных и прикладных направлений, сборе и анализе материала; в применении комплекса способов и методов в зависимости от темы, цели и задач исследования; в проведении экспериментально-опытной работы и практическом подтверждении положений научного труда в ходе эксперимента; в анализе результатов обработки экспериментальных материалов; в подготовке и публикации научных статей; в участии в научных мероприятиях, конференциях, научно-практических симпозиумах (республиканского и международного уровней); в публикации статей и учебного пособия; в обобщении полученных результатов и оформлении диссертации.

Апробация и реализация результатов диссертации. Автор диссертации с 2016 года по настоящее время работает преподавателем на факультете таджикской филологии ГОУ «ХГУ имени академика Бободжона Гафурова» и преподает предмет «Методика преподавания таджикского языка». Предложенные методы были проверены как в процессе

преподавания указанных дисциплин, так и в период практики студентов в школах, а также в ходе наблюдения, участия и анализа процесса уроков учителей таджикского языка и литературы средних школ, а их эффективность внедрена в совершенствование культуры речи учащихся.

Результаты диссертационного исследования были представлены и обсуждены на научных конференциях, научно-методических семинарах, заседаниях кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы, педагогики и методики обучения, методических объединений учителей таджикского языка и литературы учреждений общего среднего образования, где нашли свое одобрение и подтверждение.

Публикации по теме диссертации. Основные результаты диссертационного исследования отражают его ключевое содержание и изложены в 20 научных и методических статьях, 5 из которых опубликованы в рецензируемых научных изданиях Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан и Высшей аттестационной комиссии Министерства образования и науки Российской Федерации.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из списка сокращений, введения, 3 глав, 11 параграфов, заключения, рекомендаций по практическому использованию результатов исследования, списка использованной литературы и списка публикаций автора, в общей сложности объем составляет 189 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении раскрывается актуальность исследуемой проблемы и дается оценка уровня ее научной разработанности. Здесь же четко определяются методологические параметры работы: цель, задачи, объект, предмет и рабочая гипотеза. На этой основе эксплицируются теоретико-методологический фундамент и источниковая база исследования, формулируется его научная новизна, а также обосновываются достоверность полученных результатов, теоретическая и практическая значимость диссертационного труда; в завершение представлены практическая значимость и случаи презентации полученных результатов.

Первая глава озаглавлена **«Теоретические аспекты формирования коммуникативной компетенции учащихся при обучении лексическим единицам»** и составлена в рамках четырех параграфов. В частности, в первом параграфе – **«Проблема исследования изучения слов и выражений в научных источниках»** – рассматриваются концепции ученых относительно лингвистических основ обучения словам и выражениям в средних общеобразовательных учреждениях (СОУ). В нем, в частности, отмечается, что лингвистическую основу исследования проблемы обучения словам и выражениям в СОУ составляет системно-функциональный подход к изучению языка, который утвердился в современном языкознании в XX веке и в настоящее время активно развивается в различных направлениях (К.Тохилова [58], В.В.Виноградов [14], Д.Н. Шмелёв [68], Л.А.Новиков [47], Н.М.Шанский [64], Г.А.Золотова [23] и др.).

Для формирования лексикологической теории в таджикском языкознании имеют фундаментальное значение языковедческие взгляды выдающихся лингвистов о слове как основной единице системы языка, в

том числе труды Н. Маъсуми [41], А.Зохидова [24], К.Тохировой [58], Х.Маджидова [40], М.Мухаммадиева [42], Ю.Нурмахмадова [48], З.Кургонова [34], Ш.Хакимовой [60] и др.

Активизация интереса к слову, как к стержневому языковому элементу, наметившаяся в 20-30-е годы прошлого столетия связана прежде всего с языковедческими работами Л. В. Щербы [67], В. В. Виноградова [14], и Г. О. Винокура [16] и др. В указанных трудах также уделено необходимое внимание современной концепции о слове как лингвистической основе изучения лексикологии в СОУ.

Весомый вклад в становление данного раздела науки о языке внес В. В. Виноградов [14], определивший базовые векторы лексикологического анализа, к которым относятся: «Связь каждого слова с его историей, со структурными особенностями таджикского языка, с языковой средой; взаимозависимость всех возможных аспектов слова и их зависимость от всех словарных пластов языка; необходимость учета особенностей времени, общественного сознания, быта, литературы, неотъемлемой частью истории и культуры которых является язык» [14,67]. Труды ученых подготовили новый этап в развитии филологии и близких к ней наук. Был активно принят анализ М. М. Бахтина о том, что единственный путь познания человека пролегает через созданные им тексты: «Текст... является первичной данностью всего гуманитарно-филологического мышления... Текст – это та самая непосредственная реальность (реальность мыслей и переживаний), из которой только и могут исходить эти дисциплины и это мышление. Где нет текста, там нет и объекта исследования и мышления» [9,310]. В кандидатской диссертации С. Аминова «Методика обучения текстообразованию на уроках таджикского языка» (1995) и в его труде «Текст и его обучение в школе» (2002) «...раскрывается сущность текста как высшей синтаксической единицы, специфика межфразовых связей, разнообразие отношений между предложениями в структуре цельного текстового единства, а также дифференциальные признаки текста, отличающие его от иных языковых уровней» [4,54].

Второй параграф – **«Научно-теоретические предпосылки формирования коммуникативной компетенции учащихся»** посвящен анализу «коммуникативной компетенции» и определению лингводидактических путей её развития в процессе освоения школьниками лексического состава языка.

Компетентностный подход к обучению является важной тенденцией в едином образовательном пространстве, способствуя устранению противоречия между требованиями программы и потребностями общества, а также удовлетворяя запросы личности в обучении. Изучение сущности и содержания понятия «компетенция» в исследованиях зарубежных ученых началось несколько лет назад. О. Е. Лебедев отметил: «Компетентностный подход — это совокупность общих принципов определения целей и отбора содержания образования, организации процесса и оценки результатов образования» [38,9].

По нашему мнению, В. А. Далингер полно показал сущность компетентностного подхода в рамках общего образования, отмечая, что «суть компетентностного подхода заключается не только в получении учебной информации и накоплении знаний, но и в способах этого обучения,

способах мышления и деятельности, развитии мыслительного и творческого потенциала учащихся» [18,36]. Исследователь М. Тиллоходжаева в этой связи считает необходимым повышение культуры речи, отмечая, что «в обучении таджикскому языку развитие письменной и устной речи учащихся считается очень важным. Сегодня, в условиях, когда по большинству предметов для подведения итогов и оценки знаний используются многочисленные тестовые вопросы, данный вопрос приобретает ещё большую актуальность» [173,41]. Компетентностный подход к обучению повышает активность учащихся в освоении знаний и познании. Другой автор отмечает, что «реализация данного подхода к обучению позволяет развивать такие составляющие человеческого образования, как духовность, интеллект, творческое мышление, активную социальную позицию и мобильность. Компетентностный подход ставит на первое место не информированность человека, а его умение решать проблемы» [155,32]. Компетентностный подход считает необходимым активность обучающихся в учебно-познавательной деятельности. Другой автор отмечает, что «Реализация этого подхода к обучению дает возможность для развития составляющих образования человека — духовности, интеллекта, творческого мышления, активной социальной позиции и мобильности. Компетентностный подход ставит на первое место не образованность человека, а его умение в решении трудностей» [18,521]. Его основу составляют общие идеи, ориентированные на формирование личности, которые разработаны на базе психолого-педагогических концепций образования. «Этапная основа этого подхода напрямую связана с целями процесса обучения, в котором компетенции определяют высший и обобщенный уровень умений и навыков, а содержание образования определяется четырьмя элементами модели (знания, умения, опыт творческой деятельности и опыт ценностного отношения)» [13,521].

Таджикские методисты в среде педагогической науки и методики обучения впервые обратились к вопросу компетентности учащихся и предложили «пять основных компетенций—коммуникативную компетенцию, сотрудничество, критическое мышление, творчество и умение учиться». На основе изучения особенностей компетентностного подхода к обучению профессор Н. Азимова приходит к следующему выводу: «Компетентностный подход - это система педагогических требований к организации образовательного процесса, при которой: - обучение является личностно и практико-ориентированным; -усиливается практическая направленность учебного процесса; - активизируется самостоятельная работа учащихся (студентов); -результат образования определяется сформированными компетенциями; -проводится диагностика уровня сформированности компетенций» [3,34].

Относительно слова «компетенция/компетентность» С. Заиров высказался подробно, подвергнув сравнению и сопоставлению его лексическое значение по 17 словарям. Разъясненные значения слова «компетентность» являются доказательством того, что это слово и одно из его основных значений равнозначны по смыслу словам «компетентность», «компетенция» [22,132].

Термин «коммуникативная компетенция» является одним из фундаментальных понятий современной методики обучения в средних учреждениях.

В работах многих исследователей поставлен вопрос о сущности этой компетенции, проанализирован состав её компонентов и предложены различные мнения.

В обучении таджикскому языку она связана с языковой компетенцией и охватывает результат освоения языка и выполнения коммуникативной функции.

«Коммуникативная компетенция — это способность понимать чужую речь и строить свои речевые программы в соответствии с целью, сферой и ситуациями общения» [15,24].

Коммуникативная компетенция охватывает все виды речевой деятельности и основы устной и письменной речи, базовые речевые умения и навыки, обеспечивающие успешное оперирование языком в стратегически значимых сферах и социокультурных ситуациях; лингвистическая (языковая) компетенция это совокупность знаний, практических умений и ценностных установок, влияющих на продуктивное решение той или иной проблемы.

В третьем параграфе данной главы – **«Принципы и этапы формирования коммуникативной компетенции учащихся в процессе изучения слов и ФЕ»** – говорится, что механизм учебной деятельности в системе компетентного подхода охватывает следующие этапы:

1. Вначале рассматривается и подвергается критическому анализу модель или конечный образец результата обучения (конкретный навык).

2. Учащимся предоставляется возможность под методическим руководством учителя или автономно апробировать рассматриваемый навык посредством практических упражнений.

3. В течение всего периода формирования навыка учащийся систематически оценивает и анализирует свою деятельность, развивая рефлексивную способность.

4. Учащиеся самостоятельно или в процессе интерактивного взаимодействия (с одноклассниками и учителем) выявляют допущенные ошибки и детерминируют (определяют) причины их возникновения.

5. Дальнейшее совершенствование учебной деятельности происходит на основе конкретных критериев и показателей оценки, что способствует достижению конечного качественного результата.

Проектирование методической системы обучения лексическому и фразеологическому составу языка, помимо опоры на классические общедидактические закономерности (такие как научность, наглядность, прочность усвоения знаний, доступность, связь теории с практической деятельностью, систематичность, а также сознательность и активность учащихся), детерминировано внедрением комплекса специфических принципов. Данные регулятивы обусловлены имманентной филологической природой самих языковых единиц.

Для раскрытия природы лексико-фразеологических единиц целесообразно опираться на следующие критерии:

1. Экстралингвистический принцип: сопоставление языковой единицы с референтом (объективной реальностью);

2.Лексико-грамматический принцип: анализ соотношения лексических значений и грамматических показателей;

3.Системный принцип: рассмотрение единиц в рамках парадигматических отношений;

4.Функциональный принцип: определение позиции употребления слов и фразеологизмов в речи;

5.Исторический принцип: сопоставление эволюции слова с историей социальной реальности.

Из данного сравнительного анализа формируется совокупность специальных принципов, то есть фундаментальных положений методики обучения лексике и фразеологии в образовательных учреждениях. Эта система состоит из экстралингвистического (соотношение слова и реальности), лексико-грамматического (дифференциация значений), системного (интеграция парадигматических единиц), функционального (изучение единиц на основе сферы употребления) и исторического (связь этимологии слова с историей общества) принципов.

Известно, что разъяснение семантики, выявление лексических оттенков слов, а также определение их синонимических, антонимических и омонимических отношений осуществляется посредством лексикографических источников (словарей). В связи с этим представляется целесообразным внедрять методику работы с толковыми словарями с первых же занятий, посвященных изучению лексики. Словарная работа является базовым элементом в процессе преподавания таджикского языка, направленным на обогащение словарного запаса учащихся, и её главная цель заключается в повышении культуры речи школьников и ознакомлении их с семантической системой языка. По замечанию известного методиста М. Тиллоходжаевой, обучение лексике должно осуществляться в двух направлениях – прямом и опосредованном:

«1.Прямое направление словарной работы подразумевает непосредственное выполнение на уроке определенных видов заданий, связанных с изучением лексики.

2. Опосредованное направление словарной работы относится к числу важнейших аспектов языкового образования. В данном случае учащиеся знакомятся с новыми лексемами в контексте темы урока, тем самым расширяя свой индивидуальный тезаурус. Этому во многом способствует большинство тем, предусмотренных учебной программой» [55,9].

В четвертом параграфе данной главы – «**Дидактические цели реализации коммуникативной компетенции в изучении слова и ФЕ**» – речь идет о том, что коммуникативная компетенция развивается на базе целей общего образования, структурного представления социального и личностного опыта, а также основных видов деятельности учащегося, которые позволяют ему осваивать социальный опыт, приобретать жизненные и практические навыки в обществе.

В рамках актуальной образовательной модели уровень образованности человека измеряется не только качеством усвоенной информации и его мировоззрением. С позиций компетентностного подхода ключевыми индикаторами образованности выступают культура речевого взаимодействия и способность индивида преодолевать проблемные ситуации различной сложности на фундаменте сформированных ЗУН

(знаний, умений, навыков). Данная дидактическая концепция не девальвирует значимость теоретической подготовки, но смещает фокус внимания на функциональные возможности оперативного использования полученного знания.

Коммуникативная компетенция не отрицает важность обучения знаниям, а привлекает внимание к способности использовать полученные знания в процессе выражения мысли. При таком подходе цели обучения характеризуются понятиями, которые отражают новые возможности учащихся и рост их личного потенциала.

Цель реализации коммуникативной компетенции вытекает из основного непосредственного результата учебной деятельности.

«Система включает семь коммуникативных умений, лежащих в основе создания текста и обеспечивающих все этапы работы над ним. Среди них - умение вдумываться в тему, осмысливать её границы, подчинять своё сочинение определённой мысли, собирать и систематизировать материал для него, умение строить сочинение определённого жанра, правильно и «хорошо» выражать свои мысли, исправлять, переделывать и улучшать написанное» [68, 46].

С этой точки зрения целью обучения в образовательных учреждениях является обучение решению проблем, объяснение реальных явлений, их сущности, причин, взаимосвязей с использованием научных источников, а также решение познавательных задач и умение определять свою позицию в решении проблем.

Коммуникативная компетенция направлена на освоение необходимых знаний, а также на ведение профессиональной и социальной деятельности. Для её реализации требуется соблюдение следующих принципов:

«- педагог и учащиеся обладают равными возможностями в процессе дискуссии;

- учащиеся проявляют инициативу и обучают друг друга;
- создается атмосфера научного поиска и исследования;
- парная и групповая работа, требующая совместных усилий,

оценивается как приоритетная;

-к каждому учащемуся проявляется доброжелательное отношение и обеспечивается индивидуальный подход;

-развиваются самоуправление и способность учащихся к самостоятельным действиям» [61,345].

Сущность коммуникативной компетенции характеризуется исследователями данной области следующим образом: «Умение конструировать новый текст, самостоятельно находить нестандартные пути решения новых задач, четко и емко выражать свои мысли, интегрировать известные способы деятельности с новыми, а также принципиально новое разрешение ситуаций, приводящее к оригинальным идеям и открытиям. Для этого необходимы совершенствование навыков восприятия, интерпретации проблем, развитие воображения, рассмотрение различных взглядов и гипотез, применение инновационных подходов к преодолению трудностей, умение ставить новые задачи и проблемы, предлагать вариативные пути решения вопросов и выбирать оптимальный из них» [4,125].

Таким образом, концепция исследователя доказывает, что укрепление критического мышления и творческого воображения является неотъемлемой частью современной лингводидактики и создает надежную основу для подготовки конкурентоспособных и красноречивых специалистов.

Для достижения данных целей учителю необходимо развивать критическое мышление учащихся, которое связано с интеллектуальными умениями и навыками. Это дает возможность сопоставлять, определять причинно-следственные связи, принятые решения, оценивать гипотезы, аргументы, данные, а также делать личные выводы.

Постановка вопросов, поиск новой информации из различных источников, умение отличать факты от мнений, выявление ошибок и поиск путей их исправления способствуют развитию критического мышления.

Вторая глава работы, озаглавленная **«Теория и практика изучения слов и ФЕ в СОУ»**, считается в целом стержневой и наиболее актуальной главой данного исследования. Данная глава состоит из четырех параграфов. Первый параграф называется **«Место слов и ФЕ в Стандарте и учебной программе таджикского языка для V–XI классов»**, в котором проанализированы Стандарт и программа обучения таджикскому языку для V–XI классов.

Новый метод обучения, дифференцированное и интегрированное обучение, компетентный подход обусловили разработку нового «Стандарта и учебной программы таджикского языка для V–XI классов» [54], что создало фундаментальную базу для подготовки и написания учебников нового поколения. В системе практического подхода к изучению грамматики идеи и коммуникативное содержание образования занимают центральное место. Этот подход требует, чтобы содержание обучения основывалось на реальных речевых потребностях учащихся (говорящих и пишущих) и было направлено на формирование коммуникативных компетенций.

Конечной целью языкового образования является не только усвоение теоретических правил, но и формирование, а также воспитание личного отношения учащегося к языку как к основному когнитивному и социальному средству.

«Цель изучения таджикского языка – обучение, развитие и совершенствование, усвоение знаний, умений, их применение на ступени общего среднего образования — включает в себя показатели необходимости развития речи учащихся. В основные цели изучения таджикского языка входят: формирование коммуникативной, языковой и культурной компетенций учащихся» [25,6]. Наравне с этим приоритетное значение приобретает развитие коммуникативной компетенции школьников, детерминированной их представлениями о специфике и закономерностях функционирования родного языка в устной и письменной формах. Процесс формирования коммуникативных умений неразрывно сопряжен с праксиологической (практической) направленностью школьного курса таджикского языка, при этом усвоенная учащимися система теоретических знаний выступает базисом формирования их коммуникативных навыков: «Коммуникативная компетенция в полном смысле понимается как

компетенция обмена текстами. Она включает в себя следующие четыре основные компетенции:

1. Восприятие текстов;
2. Оценка текстов;
3. Изменение текстов;
4. Подготовка (создание) текстов» [54, 67].

Таблица 1

Пути усложнения коммуникативной компетенции

взаимосвязь текста	идеи текста	жанры текста	глубина связи с другими текстами	виды заданий	этапы и формирование компетенции
восприятие и оценки текста легче чем изменение, редактирование или составление текста. восприятие, оценка, изменение, составление текста	идеи и сокращенный текст-- подробный с точки зрения использования лексики, грамматики, стиля и жанров, описательный, информационный, дискуссионный или описание вещи и описание отношения автора	поздравление -- объявление -- информация -- заявление -- расписка -- отчет -- адрес -- анкета -- характеристика -- листовки -- инструкция -- репортаж -- аннотация -- эссе...	связь между текстом выражающим мнение с получателем текста	редакция или предложение текста из одной формы в другую	1. восприятие текста 2. оценка текста 3. изменение текста 4. оставление текста

Таким образом, анализ Стандарта и программы таджикского языка, а также учебников для 5–11 классов показал, что слова и ФЕ изучаются в 5-м, 7-м и 11-м классах.

Во втором параграфе данной главы — «Общие вопросы изучения слов и ФЕ в учреждениях СОУ» отмечается, что основу обучения разделу слова в учреждениях общего среднего образования составляет изучение лексических понятий современной лексикологии. В целом лексические понятия дифференцированы на три базовые категории: во-первых, это понятия, эксплицирующие семантические (смысловые) связи слов; во-вторых, понятия, связанные с использованием слова в различных

отраслях применения языка; и, в-третьих, понятия, связанные с развитием словарного состава таджикского языка. Подробная классификация указанных групп наглядно отражена в приведенной ниже таблице:

Таблица 2

Понятия, отражающие смысловые связи слов	Понятия, связанные с использованием слова в различных сферах	Понятия, связанные с развитием словарного состава языка
синонимия	терминология	неологизмы
антонимия	профессионализмы	архаизмы
омонимия	диалектизмы	займованные слова
многозначн ость	общеупотребительные слова	

В процессе изучения слов и ФЕ происходит становление лексикологических и фразеологических навыков. На наш взгляд, учащиеся должны уметь выполнять следующие операции:

- 1) провести четкую границу между лексическим значением (слова/фразеологизма) и его грамматическим значением;
- 2) интерпретировать лексическое значение слов и ФЕ;
- 3) распознавать, в каком конкретном значении использованы слова и ФЕ в тексте;
- 4) вычленив из текста лексические единицы и фразеологизмы;
- 5) ситуативно уместно использовать лексические и фразеологические единицы;
- 6) классифицировать лексические и фразеологические единицы;
- 7) использовать разные толковые, в том числе фразеологические словари.

В школе в процессе практического изучения слов и устойчивых выражений учащиеся знакомятся с многозначными лексемами: «Словарная работа, или систематическое усвоение слов, постепенно способствующее обогащению лексического запаса речи учащихся, в начальных классах осуществляется без введения научной терминологии, хотя в этот период они уже знакомятся с отдельными лексическими понятиями — однозначными, антонимичными и многозначными словами» [66,165].

К общеметодическим аспектам изучения лексического и фразеологического состава языка относятся инвариантные проблемы, проецируемые на все уровни языковой системы. Общие вопросы изучения слов и ФЕ включают следующие проблемы; определение задач и роли изучения слов и ФЕ; принципы отбора лексических и фразеологических понятий; содержание работы со словами и ФЕ; принципы изучения лексических и фразеологических понятий и формирования навыков использования слов и ФЕ в речи; специфика повторения лексики ФЕ при изучении смежных разделов лингвистического курса; особенности контрольных работ по лексике и ФЕ и развитие компетенций школьников.

Изучение лексико-фразеологической системы в общеобразовательной школе преследует когнитивно-образовательные и практико-ориентированные цели. Лингвообразовательный вектор предполагает формирование научного мировоззрения учащихся, их

вооружение базовыми теоретическими знаниями о лексическом строе таджикского языка, а также развитие эстетического восприятия слова. Мировоззренческий потенциал словарной работы раскрывается через демонстрацию социальных функций языка (коммуникативной, информативной, кумулятивной), его неразрывной связи с динамикой общественного развития, а также через осмысление статуса таджикского языка в глобальном мире.

Применение инновационных методов в учебно-воспитательном процессе создает реальную основу для развития и реализации потенциальных возможностей каждого учащегося. Ш. Хакимова полагает, что «Педагогическая инноватика и её методологический аппарат выступают незаменимым средством анализа, обоснования и проектирования модернизации обучения» [60,221]. В другом месте данный автор отмечает: «Цифровые средства обучения играют важную роль в развитии профессиональных навыков будущих учителей и человеческого капитала педагогического состава. Они позволяют эффективно организовать образовательный процесс и повысить его продуктивность. С внедрением цифровых инструментов в учебный процесс становится возможной организация не только самого обучения, но и оценивания знаний, умений и способностей студентов. Использование цифровых технологий в процессе обучения сегодня приобретает особую значимость, поскольку цифровизация проникает во все сферы современной жизни» [59,122].

Действительно, развитие цифровых технологий оказывает существенное влияние на преподавание таджикского языка. Стремление к внедрению и совершенствованию информационных технологий, обновлению их технической базы и программного обеспечения обуславливает необходимость постоянного пересмотра учебных программ и методических материалов по изучению таджикского языка. «Цифровизация обучения представляет собой использование программ и других цифровых средств обучения в школах, университетах, на курсах дистанционного образования, когда учащиеся выполняют задания не в тетрадях, а посредством интернет-платформ. Цифровые технологии охватывают и саму организацию учебного процесса: например, учителя используют электронные журналы вместо бумажных, а родители пишут учителю на электронную почту вместо звонков или визитов в школу» [59,121].

Изучение слов и ФЕ существенно расширяет лингвистический кругозор школьников, предоставляя им системные сведения об источниках пополнения словарного фонда, территориальной и социальной дифференциации лексики. Изучение слов и ФЕ показывает богатство лексического и фразеологического запаса таджикского языка.

Центральное место в описываемом процессе занимает развитие лексико-семантического мышления учащихся. Уделяется особое внимание способности школьников дифференцировать лексическое значение от грамматических категорий и идентифицировать системные смысловые связи лексемы в парадигматических и синтагматических отношениях. Данные навыки целенаправленно закладываются при изучении лексикологии и планомерно актуализируются в ходе освоения всего школьного курса языка.

В третьем параграфе исследуемой главы – **«Формирование коммуникативной компетенции учащихся посредством работы со словами и ФЕ на уроках таджикского»** – анализируются пути формирования коммуникативных умений школьников. Стоит отметить, что за относительно небольшой хронологический период освоения указанных разделов в структуре методики преподавания таджикского языка обособилось самостоятельное научное направление – методика лексики и фразеологии. В рамках данной субдисциплины были конкретизированы целевые и содержательные компоненты обучения, научно обоснованы методы изучения лексикологических и фразеологических категорий, а также спроектирована система развития учебно-языковых навыков, обеспечивающих нормативное оперирование индивидуальным словарным запасом. Становление этой инновационной отрасли лингвометодики детерминировано изысканиями отечественных ученых-языковедов, методистов и ведущих педагогов-практиков, чьи концептуальные статьи и учебно-методические материалы представлены на страницах тематических сборников.

Одним из основных способов эффективной работы по развитию речи учащихся учреждений общего среднего образования на уроках таджикского языка является работа со словами и ФЕ. Именно через выполнение целенаправленных заданий теоретический материал языка запечатлевается в сознании учащихся не просто как сухая информация, а как практическая основа, превращаясь в устойчивые речевые навыки. По нашему мнению, этот процесс позволяет лингвистическим знаниям учащегося перейти с уровня знания правила на уровень активного использования языка в различных коммуникативных ситуациях. Для достижения этой цели упражнения должны охватывать следующее:

1. Учащийся должен находить лексические единицы внутри текста и определять их смысловые оттенки в связи с контекстом. Это действие приводит к глубокому пониманию прямых и переносных значений слова;
2. Посредством упражнений учащийся должен обрести умение заменять обычные слова эффективными фразеологическими выражениями, что делает его речь эмоциональной и выразительной;
3. Задания должны направлять учащегося на создание самостоятельного текста (сочинение, эссе, диалог), чтобы он мог использовать накопленный словарный запас как средство выражения личных мыслей.

«При использовании метода спирального планирования и технологии активного обучения, ориентированных на систематизацию и унификацию требований компетентностного подхода – выступающих базовыми столпами его реализации, – уроки проектируются в строгом соответствии с этапами формирования компетенций. Очевидно, что становление компетенций требует многократной практической отработки и системной последовательности. В процессе планирования занятий необходимо детально учитывать каждый этап формирования компетенций» [<http://www.marifatiumuzgor.tj/articles/talim> — дата обращения: 30.04.2026]

Таким образом, система упражнений, основанная на тексте, не только совершенствует орфографическую грамотность учеников, но и служит ключевым фактором формирования коммуникативной компетенции. Она закладывает основу для неразрывной связи теории с практикой, превращая учащегося из потребителя знаний в создателя слова.

Четвертый параграф второй главы – **«Стилистический аспект изучения слов и ФЕ и формирование коммуникативной компетенции учащихся»**, в нем говорится, что трудность обучения стилистическим ветвям таджикского языка и крайне малое количество методической литературы привели к низкому уровню красноречия учащихся. В XI классе для обучения темам «Словарный состав языка и смысловые особенности слова» на основе текстов новостей и интервью» предусмотрено 4 часа, «Структурно-семантические и стилистические особенности фразеологических единиц. Безошибочное использование фразеологизмов в речи и письме на основе описательных текстов» – 2 часа и «Изменение и подготовка устных и письменных текстов на примере текста новостей, интервью и по образцу описательных текстов» – для формирования коммуникативных компетенций [54, 136].

Стилистика определяет место лексических и грамматических элементов в системе языка и устанавливает сферу употребления слов, словоформ и синтаксических моделей. Осваивая её, учащийся овладевает способами точного и совершенного выражения мысли на чистом литературном языке, свободном от любых нежелательных элементов. Позицию обучения стилистике в формировании коммуникативной компетенции учащихся профессор Б. Камолитдинов объяснил так: «Для того чтобы изучение языка было не только ради заучивания правил и сдачи экзамена, а было в жизни и повседневной деятельности, в общественных отношениях людей мощным оружием общения, необходимо, чтобы предмет обсуждения науки о языке и красноречии, методика обучения стилистике в школе были усовершенствованы» [27,6].

В ходе обучающего эксперимента были определены основные направления изучения слов и выражений в стилистическом аспекте:

1. Показ стилистических различий слов литературного языка с акцентом к стилистическим нормам, отраженным в словарях;
2. Знакомство с эмоционально окрашенными словами;
3. Формирование понятий о стилистических синонимах, входящих в синонимический ряд;
4. Обогащение речи учащихся на основе стилистических синонимических рядов;
5. Развитие компетенции определения стилистических норм лексических средств в готовых текстах различных стилей.

Рассмотрение общих вопросов обучения словам и выражениям в СОУ доказало, что обучение словам и выражениям не должно ограничиваться только рамками отдельных глав, а должно продолжаться как непрерывный процесс на всех уроках таджикского языка. Основная проблема в этом направлении – малое количество творческих упражнений и чрезмерная опора на теоретические правила. Поэтому было предложено, чтобы развитие речи учащихся посредством работы со словами и

выражениями находилось в центре внимания учителя. Эффективным вектором организации этой работы признано использование ресурсов художественных текстов, выполнение целевых упражнений по лексике и конструирование диалогических высказываний, что содействует расширению логического и образного мышления учащихся. Одним из важных аспектов исследования в этой главе является определение места словарей в изучении слов и выражений.

«Обогащение запаса слов и фразеологизмов опирается на знание школьниками лексического значения слова и фразеологизма, способов толкования семантики слов и фразеологизмов, синонимов и слов с переносным значением, а также на умение пользоваться толковым словарем. Овладение лексико-стилистическими нормами связано со знанием сочетаемости слов и фразеологизмов в зависимости от их семантики. Выбор слов и фразеологизмов при создании текста определяется, наряду с другими причинами, их стилистическими свойствами, способностью слов к возможному замещению друг другом в сходном лексическом окружении» [8,9].

Анализ показал, что систематическое использование толковых, синонимических и фразеологических словарей на уроках не только обогащает знания учащегося, но и формирует у него навыки самообразования и работы с научными источниками. В заключительном разделе главы был исследован стилистический аспект изучения слов и ФЕ. Установлено, что для учащихся СОУ недостаточно знать значение слова; они должны уметь выбирать и применять слова и ФЕ в соответствии со стилями речи (художественным, официальным, научным, разговорным). Этот подход позволяет речи учащегося стать не только правильной, но и красивой, а также впечатляющей.

Таким образом, практический анализ, проведенный в этой главе, показывает, что совершенствование методики обучения словам и ФЕ на основе требований современных стандартов, широкое использование словарей и внимание к стилистическим аспектам создают реальную основу для повышения уровня языковых знаний и навыков учащихся.

Третья глава—**«Опытно-экспериментальная работа по формированию коммуникативной компетенции учащихся в процессе обучения словам и ФЕ»**, охватывает результаты нашего четырехлетнего исследования в рамках двух педагогических экспериментов — констатирующего и формирующего в гимназиях и СОУ Согдийской области. В первом разделе данной главы отражено «Состояние изучения слов и ФЕ в СОУ и определение начального уровня знаний учащихся» и анализированы задачи педагогических экспериментов. Иными словами, для определения правильности гипотезы и с целью выявления уровня формирования коммуникативной компетенции учащихся, рассматривается сравнительный анализ показателей контрольных групп (КГ) и экспериментальных групп (ЭГ). Основу оценки составляет комплекс проверочных работ в тестово-творческой форме.

Каждое задание этого комплекса направлено на один из семи ключевых пунктов коммуникативных навыков и охватывает диапазон от

дифференциации значений и самостоятельного толкования до умения работать с толковыми словарями и выполнения письменных работ.

Анализ полученных результатов позволяет определить не только количественные аспекты (процентные показатели), но и качественные изменения в языковом мышлении учащихся и их способности к уместному использованию языковых единиц в процессе общения. Основным направлением современной методики таджикского языка является поиск путей развития речи учащихся и формирование компетентной личности. В этой связи изучение слова как средства развития речевых навыков и мышления крайне важно.

Эксперимент в течение четырех лет проводился в 5-х, 7-х и 11-х классах СОУ №12 Алоуддин Бобоев, № 6 Абуабдуллох Рӯдаки и №15 Бободжон-Гафуровского района Согдийской области, которые были выбраны в качестве экспериментальных учреждений, при участии учителей таджикского языка и литературы. В экспериментальном обучении участвовало 3 класса.

На констатирующе-пропедевтическом этапе было организовано профессиональное сотрудничество с учителями-экспериментаторами. После совместного обсуждения векторов опытного обучения и алгоритмов его реализации педагоги были обеспечены необходимым теоретико-методическим инструментарием и разработанными нами технологическими картами отдельных занятий. Программа эксперимента преследовала цель комплексного развития коммуникативной компетентности школьников на параллелях 5-х, 7-х и 11-х классов в процессе целенаправленного изучения лексической системы языка.

Предполагалось, что сформированный когнитивный компонент послужит основой для совершенствования умений целесообразного оперирования лексическим материалом, экспликации коммуникативной функции слова при оформлении мысли, оперативного подбора речевых единиц с целью обеспечения точности высказывания, а также декодирования общего содержания текстового массива и образно-выразительных средств языка.

Данное исследование основывалось на том, что изучение лексики не должно ограничиваться только заучиванием значений слов, а должно служить основной базой для создания коммуникации и глубокого восприятия литературных произведений.

В процессе экспериментального исследования мы уделили внимание трем основным этапам:

1. Констатирующий (определяющий) этап: В этот период с помощью тестов и творческих работ проверялся начальный уровень лексических знаний учащихся и их умение использовать слова. Результаты показали, что учащиеся испытывают трудности в различении смысловых оттенков слов-синонимов и в уместном использовании выражений в устной речи.

2. Формирующий (обучающий) этап: Это основной этап исследования, на котором была внедрена новая система методических заданий. Основное внимание мы уделили моделированию речевых ситуаций и использованию информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). Например, для учащихся 11-х классов было предложено использование электронных словарей и анализ классических текстов (в том числе «Шахнаме» Фирдавси) с помощью мультимедийных средств.

3. Контрольный (проверочный) этап: На этом этапе эффективность предложенной методики определялась путем сравнения результатов экспериментальных и контрольных классов.

Эксперимент проводился в три этапа с определением задач для каждого из них с помощью комплекса программ, ориентированных на развитие речи и коммуникативной компетенции.

Начальная стадия опытно-экспериментальной работы ориентирована на освоение базовых категорий лексикологии, включающих лексическую семантику, синонимические и антонимические корреляции, полисемию, прямую и переносную номинацию, омонимию.

Задачами начального этапа были презентация лексико-семантической системы, раскрытие функционального потенциала лексем в дискурсе и дифференциация дефиниций по их интегральным и дифференциальным признакам. У школьников конструируется системное представление о слове как стержневой языковой единице, находящейся в парадигматических связях с другими уровнями языка. Приоритетным вектором здесь выступает осознание учащимися структурной организации лексического атласа, систематизация представлений о стилистической дифференциации лексики в стилистических ответвлениях и развитие речи.

На втором этапе эксперимента фокус исследовательского внимания смещается в сторону углубления когнитивно-речевых умений в синергии с развитием коммуникативной компетенции. Доминирующей целевой установкой этого периода становится совершенствование коммуникативной-компетенции учащихся.

На основе интерпретации данных констатирующего среза был верифицирован комплекс базовых речемыслительных умений и коммуникативных компетенций, подлежащих обязательному формированию:

- совершенствование мыслительных операций;
- развитие навыков обобщения;
- обогащение лексического запаса;
- использование лексических единиц.

Формирование компетенций на первом этапе эксперимента в процессе изучения раздела слова и ФЕ способствовало работе в различных

направлениях: языковом (грамматическом) и коммуникативном. Среди языковых компетенций, которые определяются как практическое изучение учебного материала, можно выделить узнавание (распознавание) языковых единиц и классификацию понятий. Используются следующие пути для проверки формирования коммуникативной компетенции:

- а) толкование лексического значения слов и ФЕ;
- б) определение смысловых оттенков слов и ФЕ, использованных в художественном тексте;
- в) комментирование ФЕ в тексте;
- г) классификация изученных лексических единиц;
- д) использование толковых и фразеологических словарей.

Формирование языковой компетентности неразрывно связано с интериоризацией языковых и речевых норм. В ходе изучения слов и ФЕ решены трудности в выполнении заданий по толкованию значения, места употребления и стилистического отношения слов и ФЕ.

Во втором параграфе третьей главы – **«Роль творческих упражнений в процессе формирования коммуникативной компетенции»** – для объективной оценки умений учащихся экспериментальных (ЭГ) и контрольных (КГ) групп нами была разработана специальная система проверочных работ в тестово-творческой форме, групповой дискуссии, психологической дискуссии, поиска синонимов, антонимов, омонимов, работы со словарём и орфографией, анализа логических цепочек, стилистического анализа, поиска синонимов из стилистических ответвлений, ролевой игры, исследовательской работы, творческих упражнений и письменных работ. Эти задания напрямую охватывают основные аспекты коммуникативной компетенции, такие как дифференциация значений, самостоятельное толкование и уместное использование языковых единиц. Сравнительный анализ позволяет нам выявить преимущество новых методов в формировании критического мышления учащихся и их готовности к реальному общению и правильному изложению мысли.

На заключительном этапе исследования, с целью проверки эффективности предложенной методики, мы рассмотрели и сравнили уровень формирования коммуникативной компетенции учащихся по изучению лексикологических и фразеологических единиц в контрольных (КГ) и экспериментальных (ЭГ) группах.

Для проверки уровня формирования коммуникативной компетенции учащихся экспериментальной группы (ЭГ) и контрольной группы (КГ) мы разработали проверочные работы в тестово-творческой форме.

Наблюдения и результаты проверки показали, что при системном изучении слов и ФЕ на основе компетентностного подхода формируется комплекс важных коммуникативных навыков. Мы установили, что в результате внедрения новой методики учащиеся экспериментальной

группы (ЭГ) продемонстрировали значительное преимущество перед контрольной группой (КГ) в выполнении следующих интеллектуальных операций и коммуникативных компетенций:

1. Разграничение лексического и грамматического значений. В данном случае учащиеся ЭГ смогли не только определить морфологическую функцию слов и выражений, но и глубоко осознать их семантический аспект как основной номинативной единицы.

2. Толкование лексического значения. Здесь навыки самостоятельного объяснения значения слов и выражений в ЭГ улучшились на 22%. Вместо повторения определений учащиеся использовали синонимический и описательный методы.

3. Определение значения в тексте (контексте). Одним из ключевых показателей коммуникативной компетентности является понимание значения единиц внутри текста. Учащиеся ЭГ не испытывали трудностей при определении переносных значений слов и ФЕ в художественных текстах.

4. Нахождение единиц в тексте. Навык быстрого обнаружения изученных лексических и фразеологических единиц в новом тексте достиг в ЭГ уровня автоматизма.

5. Уместное использование в речи. Главное преимущество нашей методики проявилось в том, что учащиеся смогли целесообразно и с учетом стилистической окраски использовать фразеологические единицы в различных ситуациях общения (составление диалогов, эссе).

6. Группировка единиц. Учащиеся приобрели навыки распределения слов и ФЕ по смысловым группам (синонимы, антонимы, омонимы) и сферам их применения.

7. Работа с толковыми словарями. Учащихся экспериментальной группы приобрели привычку регулярного использования толковых и фразеологических словарей, а также освоили методы быстрого поиска информации.

Для наглядной демонстрации преимуществ предложенной методики представим итоговые результаты в форме следующей таблицы:

Таблица 3

Уровень формирования коммуникативных компетенции учащихся (в процентах)

	Показатели умений	Контрольная группа (КГ)	Экспериментальная группа (ЭГ)	Разница (преимущество)
	Разграничение лексического и грамматического значений	62%	85%	+23%
	Самостоятельное толкование значения	55%	78%	+23%
	Понимание значения в тексте (контексте)	58%	82%	+24%
	Уместное применение в речи	48%	76%	+28%
	Использование различных словарей	42%	80%	+38%

Вывод педагогического эксперимента показывает, что целенаправленное формирование указанных навыков привело к повышению общего уровня коммуникативной компетенции учащихся, что подтверждает правильность гипотезы нашего исследования.

Диаграмма № 1

Полученные результаты опытно-экспериментальной работы позволяют сделать следующие выводы об эффективности разработанной методики:

1. Сравнительный анализ показал, что учащихся экспериментальной группы (ЭГ) имеют полное преимущество во всех разделах по сравнению с контрольной группой (КГ). В частности, в разделе «Использование различных словарей» разница составила **+38%**, а в «Уместном применении в речи» — **+28%**, что свидетельствует об успешном формировании практических навыков.

2. Учащиеся ЭГ вместо сухого повторения и заучивания определений приобрели навык самостоятельного толкования значений слов (на **22%** лучше) и широко использовали синонимический и описательный методы, омонимию и орфографию, анализ логических цепочек, стилистический анализ, поиск синонимов в рамках стилистических ответвлений, ролевая игра, исследовательская работа.

3. Целенаправленное использование вспомогательных средств: появление привычки регулярного использования толковых и

фразеологических словарей у учащихся ЭГ создало прочную базу для их дальнейшего самообразования.

В целом, эти значительные результаты были достигнуты именно благодаря внедрению системы творческих упражнений и компетентностного подхода. Данный педагогический эксперимент подтвердил правильность гипотезы нашего исследования и доказал, что целенаправленное формирование лексикологических и фразеологических навыков ведет к повышению общего уровня коммуникативной компетенции учащихся.

В третьем параграфе данной главы был осуществлен **«Сравнительный анализ результатов эксперимента и оценка эффективности предложенной методики»**. Организованная экспериментальная проверка полностью подтвердила научную концепцию автора о том, что последовательная опора на коммуникативный подход при изучении лексических единиц создаёт благоприятные условия для совершенствования развития речи, критического и творческого мышления учащихся.

Проверка, проведенная до начала обучающего эксперимента в рамках констатирующего эксперимента, показала, что экспериментальные и контрольные классы имели одинаковый уровень сформированности речевых навыков и мышления. Для проверки эффективности предложенной методики формирования коммуникативной компетентности после окончания изучения раздела «слово» в 5-х классе проведена контрольная работа, имевшая идентичную структуру как для контрольных, так и для экспериментальных групп школьников.

Результат экспериментального обучения был представлен с помощью анализа и сравнения.

Контрольная работа №1. Целью данной контрольной работы, проведенной в форме тестовых вопросов в 5 классе в процессе повторения раздела «Слово», была диагностика уровня развития речи и мышления учащихся. Комплекс заданий для учащихся в констатирующем эксперименте был аналогичным, однако был предложен в более сложном варианте.

Например, изменилась проверка переносного значения слов: учащимся предлагалось каждое словосочетание, состоящее из одного прилагательного с несколькими существительными, но в двух случаях оно использовалось в прямом значении, а в третьем – в переносном. Учащиеся должны были выделить подходящее по смыслу словосочетание. При этом учащиеся выполняли несколько действий: определяли сходство и различие словосочетаний и находили соответствие признаку, по которому нужно выбрать «третий лишний».

Задания, предложенные учащимся в рамках контрольной работы №1, приведены ниже.

Проверочная работа

Задание № 1. Вычеркните пословицу, которая по смыслу не подходит к двум другим (Зарбулмасалеро, ки аз рӯйи маъно ба дуи дигар номувофик аст, хат кашед):

1.1. Сначала подумай, а потом говори (Аввал андеша баъд гуфтор).

А) Красный язык губит зелёную голову (Забони сурх сари сабз медиҳад барбод).

Б) Меньше ешь, меньше говори (Кам хур, кам гуй)

В) Язык – это слово, язык – это беда (Забон – сухан, забон – бало).

1.2. Друг говорит прямо, как топором рубит; враг говорит сладко, как сахаром осыпает (Дӯст гуяд табарвор, душман гуяд шакарвор).

А) Лучше тот друг, который указывает на недостатки своего товарища прямо в лицо, подобно зеркалу (Дӯст он бех, ки айби ёри хеш ҳамчу оина рӯ ба рӯ гуяд).

Б) Друзья – зеркало друг для друга (Дӯстон оинаи якдигаранд).

В) Кто водится с дурными людьми, тот добра не увидит (Ҳар ки бо бадон нишинад, некуй набинад).

1.3. Кто людей обижает, того каждый избегает (Аз мардумозор хама безор).

А) Не рой другому яму – сам в неё попадёшь (Чоҳкан зери чоҳ).

Б) Кто совершил зло, тот зло и узрел (Ҳар ки бад кард, бад дид).

В) От худого семени не жди хорошего племени (Аз нафси бад чуз феъли бад наёяд).

Задание №2. Выделите из двестишй «Шахнаме» Хакима Абулкасима Фирдоуси подходящие по смыслу выражения (Ибораҳои аз чихати маъно мувофиқро аз байтҳои «Шоҳнома»-и Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ ҷудо кардан):

Радовать и держать близко к себе (приближать) (Шоду наздик доштан):

Мастера держи в радости и приближай к себе,

А для злоумышленника сделай мир тёмным.

(Ҳунармандро шоду наздик дор,

Ҷаҳон бар бадандеш торик дор).

А) Цени мастера и проявляй к нему уважение (Ҳунармандро кадр кун ва эҳтиромашро нигоҳ дор).

Б) Относись с добром к людям искусства и ремесла (Ба ахли хунар муносибати нек дошта бош).

В) Не используй опыт ни одного мастера (Аз таҷрибаи ҳеҷ хунарманд истифода нақун).

Пускатъ время на ветер / тратить время впустую (Бар бод додани авқот (авқот - чамъи вақт):

Раз вчерашний день ушёл, а завтрашний ещё не наступил,
Не растрчивай же попусту своё время.

(Чу дй рафту фардо наёяд ба пеш,
Мадех хира бар бод авқоти хеш).

А) Терять, бесполезно (впустую) тратить время (Талаф кардан, бефоида сарф кардани вақт).

Б) Жить плодотворно (продуктивно, с пользой) (Босамар зиндагӣ кардан).

В) Вчерашний день прошёл, а будущее неизвестно (Дирӯз гузашт ва оянда номаълум аст).

Брать припасы (Туша бурдан):

Тот, для кого знание стало главным дорожным припасом (багажом),

Даже если умрёт телесно – имя его не умрёт никогда.

(Мар онро, ки дониш бувад, туша бурд,
Бимирад танаш, ном ҳаргиз намурд).

А) Добиться успеха, достичь цели (обрести вечную славу) (Муваффақ шудан, ба мақсад расидан).

Б) Накапливать много богатства (материального имущества) (Моли бисёр захира кардан).

В) Выиграть, одержать победу (получить выгоду) (Бурд кардан).

Засыпать глаза землей (пылью) (Хок бар дида анбоштан):

Ожидать благородства от человека низкого душой –

Это всё равно что засыпать собственные глаза пылью.

(Зи бадасл чашми беҳӣ доштан
Бувад хок дар дида анбоштан).

А) Выполнять бесполезную, напрасную и хлопотную работу (Кори бефоида, беҳуда ва пурташвишро анҷом додан)

Б) Надеяться, устремлять взор надежды (Чашми умед духтан).

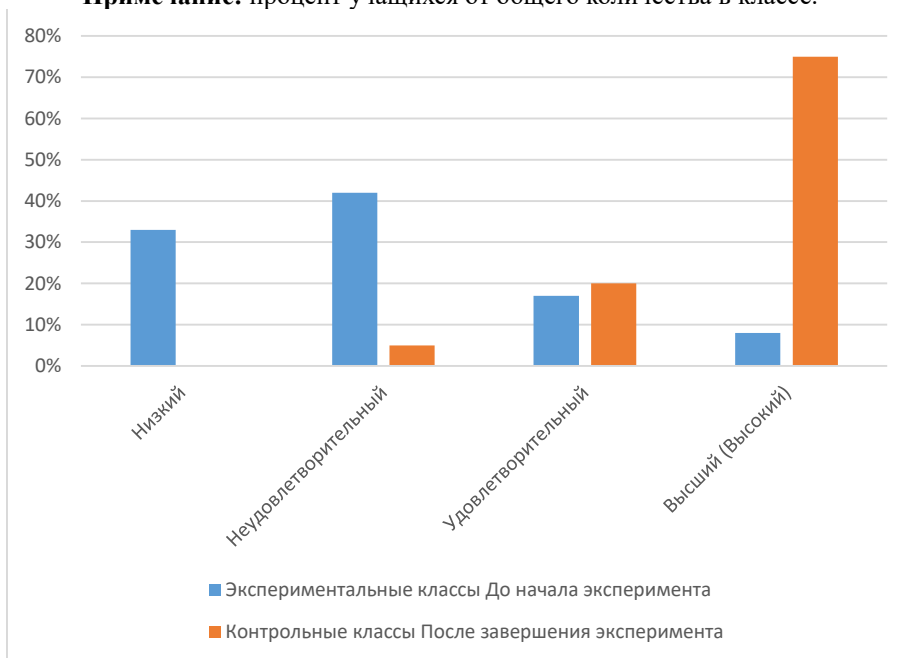
В) Терпеть убытки, страдать, получать вред (Зиёну зарар дидан).

Задание №3. Написание изложения. Дополнительное задание: Какие лексические явления наблюдаются в тексте и какова их роль? (Навиштани нақли хаттӣ. Супориши иловагӣ: Дар матн кадом ҳодисаҳои луғавӣ ба мушоҳида мерасанд ва нақши онҳо дар чист?).

Таблица 4

Уровни развития речи учащихся		
Уровни развития речи	Экспериментальные классы	Контрольные классы
	До начала эксперимента	После завершения эксперимента
Низкий	33%	0%
Неудовлетворительный	42%	5%
Удовлетворительный	17%	20%
Высший (Высокий)	8%	75%

Примечание: процент учащихся от общего количества в классе.

Результаты экспериментального обучения продемонстрировали положительную динамику развития речи учащихся экспериментальных классов и негативную динамику в контрольных классах:

1. В экспериментальных классах «Высший» уровень поднялся с **8%** до **75%**, что является огромным успехом (почти в 10 раз).

2.«Низкий» уровень в экспериментальных классах упал до **0%**, это означает, что новый подход к обучению оказался полезным для всех учащихся, даже для слабоуспевающих.

3.В контрольных классах, где обучение велось по старой методике, «Низкий» уровень увеличился с **29%** до **31%**. Это показывает, что традиционные методы больше не отвечают требованиям развития речи в современных условиях.

Таблица 5

Результаты проверки коммуникативной компетенции в экспериментальных классах

Умения	Сформировано	Не сформировано
1) Восприятие содержания текста в соответствии с целью автора	83,7% / 82,8%*	16,3% / 17,2%
2) Использование авторских лексических единиц	65,7% / 62,4%	34,3% / 37,6%
3) Составление собственного текста с использованием лексических единиц	87,1% / 84,3%	12,9% / 15,7%
4) Нахождение лексических единиц в тексте	66,5% / 67,6%	33,5% / 32,4%

Примечание: Цифры в двух колонках (через дробь) показывают показатели двух групп на двух этапах проверки в экспериментальных классах.

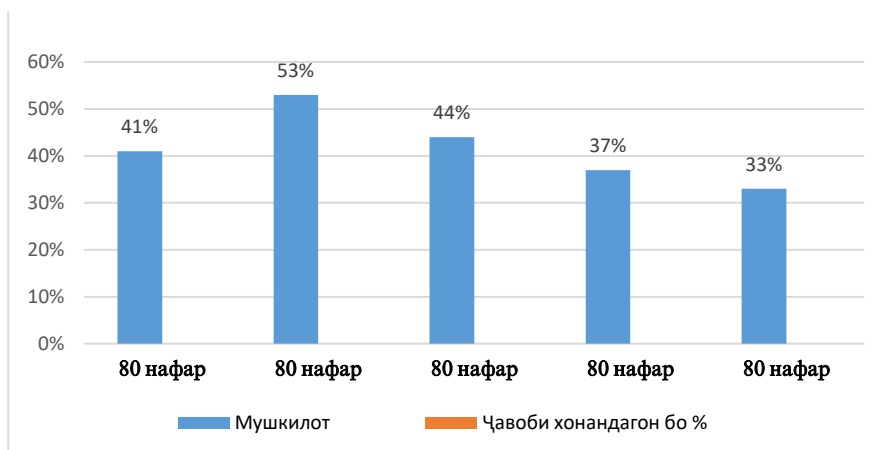

Таблица показывает, что в контрольных классах, обучавшихся по традиционной методике, ситуация с усвоением навыков такова:

1. Учащиеся имеют относительно высокие показатели в общем восприятии текста (83,7%) и построении собственного высказывания (87,1%). Это означает, что они способны понимать общее содержание текста и пересказывать его.

2. Слабое место проявляется именно в работе с лексическими единицами. Около 34–37% учащихся не могут правильно использовать авторские лексические единицы, и почти 33% не могут найти эти средства в тексте.

В контрольных классах учащихся в основном обращают внимание на фактическое содержание текста, однако художественный и лексический аспекты языка (использование метафор, синонимов и авторских выразительных средств) остаются для них сложными. Это доказывает, что без специальных методов лексического анализа, примененных в экспериментальных классах, учащиеся не могут в полной мере осознать и использовать красоту и тонкости авторского языка.

Сравнительный анализ результатов позволяет утверждать, что в письменной речи учащихся экспериментальных классов развился навык использования лексических единиц. Анализ письменных изложений включает следующие пункты:

1. Проверка уместности использования лексических единиц показывает уровень статистических и качественных различий между экспериментальными и традиционными классами.

2. В письменном изложении лучше проявляется мастерство учащегося в выборе лексических единиц и соблюдении смысловых пропорций.

Формирование коммуникативной компетенции учащихся в процессе обучения словам и ФЕ является важным этапом в развитии способности правильно использовать язык в различных коммуникативных ситуациях. Слова и ФЕ обеспечивают учащихся возможность понимать смысл и терминологию в различных средах. Коммуникативная компетенция через правильное использование слов и выражений напрямую связана с ростом навыков общения, точного и эффективного выражения мыслей в социально-культурных целях. Формирование коммуникативной компетенции в процессе уроков таджикского языка требует, чтобы учащиеся изучали не только слова и ФЕ, правильность формы и значения, но и уместное использование слов и ФЕ в общении. Это поможет учащимся высказать свою мысль точно и понятно в соответствии с различными социальными сферами.

Заключение

Исследование темы «Формирование коммуникативной компетенции учащихся при изучении слов и выражений» позволило достичь следующих научно-теоретических и практических результатов. Было определено, что слова и выражения являются не только составной частью языка, но и основным средством формирования мышления и мировоззрения учащегося. Их систематическое изучение является основным фундаментом перехода от системы усвоения знаний к компетентностной системе.

Анализ «Стандарта и учебных программ по таджикскому языку в 5-11 классах» показал, что, несмотря на наличие богатого лексического материала в учебниках, система заданий для формирования коммуникативной компетенции нуждается в совершенствовании. Фразеологические единицы как художественно-эмоциональный элемент языка играют ключевую роль в развитии речи учащихся, выводя речь из однообразных шаблонов и делая её меткой и впечатляющей. Практический опыт показал, что регулярное использование словарей на уроках повышает уровень самостоятельности мышления учащихся на 30-40% и формирует культуру работы с книгой. Для повышения эффективности обучения словам и ФЕ в СОУ предлагаются следующие рекомендации:

- Внедрение «Минутки лексики»: на каждом уроке таджикского языка (независимо от темы) выделять 5-7 минут для объяснения одного нового слова и одного фразеологического выражения;

- Использование активных методов: для усвоения слов и выражений широко применять методы «Кластер», «Ступенька за ступенькой»,

«Синквейн», «Ролевые игры», «Семантическая карта» и «Двухчастный дневник»;

-Разработка «Фразеологического словаря»: рекомендовать учащимся завести специальную тетрадь для фиксации интересных выражений, встречающихся в художественных текстах, для дальнейшего использования в своей речи;

-Совершенствование работы с электронными словарями: учитывая цифровизацию сферы образования, поощрять использование электронных словарей и мобильных лингвистических приложений в ходе уроков и домашних заданий;

-Внимание к стилистическому аспекту слов и ФЕ: при изучении лексики объяснять учащимся не только их значение, но и сферу применения (художественный, научный или официальный стили).

Разработанная нами модель формирования коммуникативной компетенции учащихся при изучении слов и ФЕ в СОУ подтвердила эффективность активных методов и информационных технологий в процессе обучения, таких как таблицы, схемы, компьютеры, интерактивные доски, мультимедийные проекторы, научная и художественная литература, а также презентации тем (слайды).

Результаты внедрения модели и основные идеи гипотезы доказали формирование коммуникативной компетенции учащихся на должном уровне в ходе изучения раздела слов и выражений. Все части модели взаимосвязаны и дополняют друг друга. Апробация разработанной модели была реализована в процессе экспериментального исследования.

Результаты обучения были определены, и на их основе можно сделать следующие выводы:

1. Раскрыты понятие и теоретические аспекты «Коммуникативной компетенции учащихся на уроках таджикского языка в нормативных актах и исследованиях отечественных и зарубежных ученых», а также разносторонне пояснены психологические и педагогические методологические основы [1-М], [3-М], [13- М], [6-М].

2. Эксперимент установил, что из-за недостаточного внимания к компетентностному обучению таджикскому языку речь учащихся не развивается, и они испытывают трудности в выражении мыслей. С применением интерактивных методов и информационных технологий учителям необходимо содействовать развитию коммуникативной компетенции и интереса к изучению языка. В сознании учащихся должно быть заложено понимание того, что целью современного образования является не только получение знаний, но и их практическое применение в общении, а также развитие познавательного интереса [2-М], [4-М], [5-М], [9- М], [11-М].

3. Педагоги должны постоянно совершенствовать свои профессиональные знания и навыки, находить новые эффективные пути обучения темам, формировать тенденцию приоритета мотивации к усвоению знаний, совершенствовать навыки аудирования и чтения, а также развивать коммуникативные компетенции учащихся [2-М], [3-М], [4-М], [11- М].

4. Важен индивидуальный подход в процессе выполнения упражнений и заданий, разработки проектов, написания письменных работ, проектирования, подготовки учебных пособий и презентаций тем, организации групповой работы, игровых методов и прочего. С этой точки зрения следует разработать и внедрить серию упражнений по обучению таджикскому языку и литературе для развития коммуникативных способностей учащихся [6-М], [7-М], [4-М], [9-М].

5. Учет требований Стандарта и учебной программы по таджикскому языку для 5–11 классов, изучение упражнений учебников и систематизированных дополнительных материалов способствуют усвоению тем и использованию полученных знаний в общении, а также развитию компетенций учащихся [1-М], [4-М], [6-М], [7-М], [9-М].

6. Развитие личности учащегося через формирование коммуникативной компетенции как современной системы изучения языка осуществляется посредством словарной работы, работы с текстом, выполнения упражнений, тестовых заданий, самостоятельной и индивидуальной работы, работы в группах и других активных форм обучения [1-М], [2-М], [4-М], [6-М], [8-М], [15-М].

Внедрение этих предложений в учебный процесс позволит учащимся не только обрести богатый словарный запас, но и общаться в реальной жизни как красноречивые и компетентные личности. Они овладеют мастерством, приобретенным через познание и собственный опыт; результат обучения будет оцениваться как способность использовать знания и умения при решении задач в определенной сфере. Компетентный ученик применяет в повседневной жизни комплекс знаний и навыков, полученных в процессе обучения, общаясь самостоятельно, качественно и уверенно.

Рекомендации по практическому использованию результатов исследования

Для практического использования результатов исследования предлагаются следующие рекомендации:

- проектирование методического инструментария и учебных материалов для оптимизации процесса изучения лексики и фразеологии на уроках родного языка;

- использование современных ИКТ-ресурсов как драйвера развития коммуникативных способностей школьников;

- внедрение в практику преподавания инновационных интерактивных стратегий обучения (игровых технологий, когнитивной визуализации, ментальных карт и кластеров) при освоении языковых единиц;

- рассмотрение лексикологии и фразеологии в качестве базовой платформы для детерминации грамматико-орфографических умений и обогащения словаря учащихся;

- систематическое применение мультимедийных и аудиовизуальных комплексов, стимулирующих мнемические процессы,

концентрацию внимания, логическое мышление и творческую самобытность старшеклассников в процессе лингвистического образования;

- включение в инвариантные блоки программ переподготовки учителей таджикского языка модулей, раскрывающих методику формирования коммуникативной компетентности;

- публикация статей в журналах образовательной отрасли помогает учителям таджикам в развитии коммуникативных компетенций и освоении методики преподавания лексических единиц.

В представленной диссертации мы в известной мере подвергали анализу проблемы развития коммуникативных и когнитивных компетенций учащихся при освоении курса таджикского языка в старших классах. Безусловно, исчерпать рамками монографического исследования все нюансы заявленной проблемы не представляется возможным. Однако данная работа может стать репрезентативной основой для дальнейших теоретических поисков в области совершенствования преподавания таджикского языка, подготовки учебников нового поколения и создания современных моделей компетентного обучения.

Интеграция полученных результатов в практику общеобразовательной школы призвана повысить качество лингвистического образования и содействовать воспитанию высококультурных, интеллектуально развитых языковых личностей, сохраняющих чистоту и аутентичность таджикской речи.

Формирование коммуникативной компетенции на основе изучения слов и ФЕ это полиаспектный конструкт, требующий синергии языкознания, дидактики и технологических достижений. Наше исследование доказывает, что только творческий и системный подход позволяет позиционировать таджикский язык в сознании школьников не как свод правил, а как живую среду для коммуникации и интеллектуального творчества.

РЎЙХАТИ АДАБИЁТ:

1. Абдукодилов А. Хусусиятҳои луғавии назми Мирзо Турсунзода. [Матн] / А.Абдукодилов. – Хучанд: Ношир, 2011. – 410 с.

2. Азимова Н. С. Асосҳои методи амалинамоии муносибати босалоҳият дар таълими фанни математикаи олии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон. дис. ...д-ри илмҳои пед-ғй: 13.00.08 [Матн] / Н. С. Азимова. – Хучанд, 2025. – 399 с.

3. Антонова Е.С. Методика преподавания русского языка: Коммуникативно-деятельностный подход. - М.: Изд-во МЕОУ, 2005. - Разд.1 -96 с.; Разд. 2-166 с.; Разд. 3 -141 с.

4. Аминов С.А. Методика обучения текстообразованию на уроках таджикского языка в 8–9 классах. дисс. кан. пед. наук: 13.00.02. [Текст] / А.С.Аминов. –Душанбе, 1995. – 134 с.

5. Апресян Ю.Д. Избранные труды, том 1. Лексическая семантика:

Синонимические средства языка [1974]. [Текст] / Ю.Д. Апресян. – М., 1995. – 472 с.

6. Ахманова О.С. Очерки по русской и общей лексикологии. [Текст] / О.С. Ахманова. – М.: Учпедгиз, 1957. – 296 с.

7. Аҳмадов М. Таълими адабиёти тоҷик. [Матн] / М. Аҳмадов. – Хучанд: Ношир, (қисми 1-2), 2012. – 292 с.

8. Баранов М.Т. Методика преподавания русского языка: Учеб. пособие для студентов пед. Институтов. [Текст] / М.Т.Баранов, Т. А. Ладыженская, М. Р. Львов, Н. А. Ипполитова, П. Ф. Ивченков. – М.: Просвещение, 1990. – 368 с.

9. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. [Текст] / М. М. Бахтин. – М.: Худож. лит., 1975. – 502 с.

10. Бистрова Е. А. Коммуникативная методика в преподавании русского языка. Русский язык и литература. [Текст] / Е. А. Быстрова. – М: – 2000, № 1. – С.21-22

11. Величко Л.И. Работа над текстом на уроках русского языка: Пособие для учителя. [Текст] / Л. И. Величко. – М.: Просвещение, 1983. – 128 с.

12. Верещагин Е.М. Костамаров В. Г. Язык и культура. [Текст] / Е. М. Верещагин, В. Г. Костамаров. – М.: Русский язык, 1990. – 246 с.

13. Воинова К.И. Реализация методического принципа понимания лексических единиц и грамматических значений (V кл.) // Вопросы методики преподавания русского языка и литературы. - М., 1994.- С.3-19.

14. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) Учебное пособие. 4-е изд. [Текст] / В.В. Виноградов. – М.: Русский язык, 2001. – 720 с.

15. Виготский Л.С. Избранные психологические исследования: Мышление и речь. Проблемы психологического развития ребёнка / Под ред. А.Н. Леонтьева, А.Р. Лурия. [Текст] / Л. С. Виготский. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 519 с.

16. Винокур Т.Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения. Изд-е 2, стереот. [Текст] / Винокур Т.Г. – М: Ком Книга, 2005, – 176 с.

17. Гулмадов Ф. Ташаккули салоҳиятҳои хонандагон омили баланд гардидани сифати таҳсилот. [Матн] / Ф.Гулмадов // Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ. –Душанбе, 2018. – С.32-38.

18. Далингер В. А. Компетентностный подход–альтернатива экстенсивному пути развития системы образования. [Текст] /В. А. Далингер // Фундаментальные исследования. – М., 2007. – № 10. – С. 46-47.

19. Дейкина А.Д. Новые тенденции методики преподавания русского языка для учителя. [Текст] / Дейкина А.Д. – М.: Просвещение, – 128 с.

20. Дьюи Дж. Психология и педагогика мышления. [Текст] / Дж. Дьюи. пер. с англ. Н. М. Никольской; под. ред. Н. Д. Виноградова. – М.: Мир, 1915. – 202 с.

21. Зарубина Н.Д. Методика обучения связной речи. [Текст] / Зарубина Н.Д. – М.: Рус. яз., 1977.– 48 с.

22. Заиров С.А. Ташаккули салоҳиятҳои муоширати хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар заминаи таълими фанни адабиёти тоҷик: дисс. барои дарёфти дараҷаи илмӣ н.и.п. аз рӯйи ихтисоси 13.00.01. [Матн] / С.А. Заиров. – Душанбе, 2022. – 185 с.

23. Золотова Г.А., Ониненко Н.К, Сидорова М.Ю.; Рос. Акад. Наук, Ин-т русск. языка им. В.В. Виноградова, Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Филологический факультет. - М.: Филолог. Факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 1998. - 528 с.

24. Зоҳидов А. Мукаддимаи забоншиносӣ. [Матн] / А. Зоҳидов. – Хучанд: Нури маърифат, 2013. – 230 с.

25. Илин Т.А. Психология общения межличностных отношений. [Текст] / Т. А. Илин. – СПб.: Питер, 2009. – 576 с.

26. Камолиддинов Б. Забони тоҷикӣ, (Китоби дарсӣ барои синфи 11-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ). [Матн] / Камолиддинов Б. – Душанбе, 2018. – 255 с.

27. Камолиддинов Б. Хусни баён. Қисми 1. (Хусусиятҳои услубии фонетика, лексика, фразеология). [Матн] / Камолиддинов Б. – Душанбе: Маориф, 1989. – 117 с.

28. Каримов А. С. Использование мотивационных возможностей текста на уроках русского языка в национальной школе: дис. канд. пед. наук: [Текст] / А.С.Каримова. – Ташкент, 1990. – 174 с.

29. Каримова Д. О. Асосҳои илмӣ-методии таълими забони тоҷикӣ дар факултети ғайрифилологӣ: дисс. барои дарёфти унвони н. и. педагогӣ: [Текст] / Д.О. Каримова. – Душанбе, 2024. – 282 с.

30. Каримова И.Х. Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикских школ. Автореф. дис. ... док. пед. наук. [Текст] / И.Х. Каримова. – Душанбе, 2000. – 45 с.

31. Консепсияи миллии маълумоти ҶТ Қарори Ҳукумати ҶТ аз 3 майи 2002, №200 [Матн] // Ахбори Вазорати маориф ҶТ. – Душанбе, 2003. – 24 с.

32. Консепсияи миллии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Текст]. – Душанбе: 2003. – 24 с.

33. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти 2006, № 94 [Матн].– С. 4-19.

34. Қурғонов З.Д. Муродифоти ашъори Фарзона: рисола... н. и. филол. [Матн] / З.Д. Қурғонов. – Хучанд, 2009. – 146 с.

35. Ладиженская Т.А. Методика развития речи на уроках русского

языка: кн. для учителя. [Текст] / Т.А.Ладыженская. – М.: Просвещение, 1991. – 312 с

36. Лвов М.Р. Тенденции развития речи учащихся: Пособие для студ. пед. инс-в. [Текст] / М.Р. Лвов. – М.: МГПИ им. Ленина, 1979. – 77 с

37. Лвова С.И. Уроки словесности. 5-9 классы. [Текст] / С.И. Лвова. – М.: Дрофа, 1998. – 416 с.

38. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании [Текст] / О. Е. Лебедев // Школьные технологии. – М., 2004. – № 5. – С. 3-12.

39. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик [Матн] / М. Лутфуллоев. – Душанбе, 2015. – 704 с.

40. Мачидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. [Матн] / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: УДТ, 1982. – 180 с.

41. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2011. – 385 с.

42. Муҳаммадиев М. Луғати мухтасари синонимҳо. [Матн] / М. Муҳаммадиев – Д., 1975. – 140 с.

43. Набиева С. Забони тоҷикӣ (Китоби дарсӣ барои синфи 5-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ). [Матн] / С. Набиева, Ш. Бобомуродов, С. Сабзаев. – Душанбе: Маориф, 2023. – 255 с.

44. Набизода М., Раҳмонзода Н. Принсипҳои ташаккули салоҳияти иртиботӣ дар раванди таълими калима ва таъбирҳо [Матн] / М. Набизода, Н. Раҳмонзода // Номаи Донишгоҳ. – Хучанд. – №1 (86), 2026. – с.140-147

45. Насриддинов Ў. Тақрори мазуи «Лексика»-и синфи 4 дар синфи 5. [Матн] / Ў. Насриддинов // Баъзе масъалаҳои актуалии таълими забон ва адабиёт. – Душанбе: 1975. – С. 38-41.

46. Неъматов С. Инновационные методы в преподавании русского языка в образовательных учреждениях Таджикистана: Коллективная монография. [Текст] / С. Неъматов. – Душанбе, Изд. ТНУ, 2022. – 211 с.

47. Новиков Л.А. Семантика русского языка: Учебное пособие. [Текст] / Л.А. Новиков. – М., 1982. – 272 с.

48. Нурмаҳмадов Ю. Ш. Категорияҳои лексикӣ ва хусусиятҳои услубии онҳо дар ашъори Лоик Шералӣ. Рисола...н.и. филол. [Матн] / Ю. Ш. Нурмаҳмадов – Душанбе, 2007. – 151 с.

49. Пулодова Ш. Зарбулмасалу мақол манбаи инкишофи нутқи хонандагон. [Матн] / Ш. Пулодова // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе, № 1 (50), 2024. – С.48-58

50. Раҳимова М. Мавқеи панду андарзи классикон дар таълими синтаксис. [Матн] / М. Раҳимова //Номаи донишгоҳ. – Хучанд, 2015, №4 – С. 239-242

51. Раҳматов Ш. Хусусиятҳои услубии воҳидҳои фразеологӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик: Рисола...н.и.филол. [Матн] / Ш. Раҳматов. – Хучанд, 2007. – 152 с.

52. Рузиева Л.Т. Пословицы, поговорки, фразеологизмы и афоризмы как прецедентные феномены в преподавании русского языка как неродного. [Текст] / Л.Т. Рузиева // Евразийский гуманитарный журнал. – Д., 2017, №2. – с.28-30

53. Сабуров Х.М. Маорифи миллӣ ва масъалаҳои пешқадами таълим ва тарбия. [Матн] / Сабуров Х.М. – Хучанд, Нури маърифат, 2018. — 316 с.

54. Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ барои синфҳои V-XI [Матн]. – Душанбе: Душанбе-принт, 2018. – 151 с.

55. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни 2012, №334 тасдиқ шудааст [Матн]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 апрели соли 2009, №254, дар бораи Барномаи Давлатии Рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015. – Душанбе: 2009. – 18 с .

56. Тиллохочаева М.Н. Луғатомӯзӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ [Матн] / М.Н. Тиллохочаева. – Хучанд: Нури маърифат, 2019. – 84 с.

57. Тиллохочаева М.Н. Роҳҳои таълими салоҳиятҳои забонӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ. [Матн] / М.Н. Тиллохочаева. // Номаи донишгоҳ. №3 (68)–Хучанд, 2021. – С. 186-190

58. Тоҳирова Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (Материалҳо). [Матн] / Қ. Тоҳирова. – Душанбе: Дониш, 1967. – 80 с.

59. Федотова Ю.Г. Некоторые приемы лексико-стилистического анализа на уроке в 6 классе. [Текст] / Ю.Г. Федотова // Русский язык в школе. – М., 2001. – № 1. – С. 39-41.

60. Ҳакимова Ш.И. Истифодаи ТИК дар дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик. [Матн] / Ш.И. Ҳакимова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, (бахши илмҳои филологӣ). – Душанбе: Сино, 2016. – 4/2 (199). – С.121-124

61. Ҳакимова Ш.И. Падидаҳои инноватсионии таълим дар системаи маорифи Тоҷикистон. [Матн] / Ш.И. Ҳакимова // Номаи донишгоҳ (силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ: таърих, филология, педагогика). – Хучанд, 2019, №2 (43). – С. 188-194

62. Ҳакимова Ш.И. Оид ба усули интерактиви таълими забони тоҷикӣ [Матн] / Ҳакимова Ш.И // Тӯҳфаи аҳбоб (Маҷмуаи мақолаҳои бахшида ба 70–солагии н.и.ф. Мавлонов А.). – Хучанд: Ношир. 2012. – С. 345–348

63. Ҳочиев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. [Матн] / С. Ҳочиев. – Хучанд: Нури маърифат, 2000. – 170 с.

64. Шанский Н.М. Практикум по лексике и фразеологии современного русского языка. [Текст] / Шанский Н.М. – М.: Учпедгиз, 1958. – 126 с.

65. Шарифзода Ф. Педагогикаи ҳамгиро [Матн] / Ф. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 512 с.

66. Шербоев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ [Матн] / С.

Шербоев. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 460 с.

67. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность [Текст] / Л.В. Щерба. – Л.: Наука, 1974. – 427 с.

68. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). [Текст] / Д.Н. Шмелев. – М., 1973. – 280 с.

69. Юрьева Е. С. Формирование коммуникативной компетенции при изучении раздела «Лексика» (5 класс общеобразовательной школы): Дис. канд. педагог. наук.). [Текст] / Е. С. Юрьева. – Москва, 2006. –198 с.
[http://www.marifatimuzgor.tj/articles/talim-sana murociyat](http://www.marifatimuzgor.tj/articles/talim-sana-murociyat) 30.04.2026 [манбаи электронӣ].

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

І.Статьи, опубликованные в рецензируемых журналах, рекомендованных ВАК при президенте Республики Таджикистан:

[1-М]. Ҳомидова (Раҳмонзода) Н.Р. Татбиқи муносибати босалоҳият зимни таълими калима ва воҳидҳои фразеологӣ / (Ҳомидова) Н.Р. [Матн]. // Номаи Донишгоҳ. Хучанд, – 2023. – № 4 [77] –С.206-211. (ISSN 2077-4990)

[2-М].Раҳмонзода Н.Р. Таълими хусусият ва вазифаҳои воҳидҳои фразеологӣ [Матн] Раҳмонзода Н.Р. // Паёми Донишгоҳи Хоруғ. Хоруғ- 2025.–№3 (03)–С.106-111. (ISSN 2664-5696)

[3-М]. Раҳмонзода Н.Р. Баъзе вижагиҳои омӯзиши фразеологизмҳо дар мактаб // Номаи Донишгоҳ. Хучанд.-2025, №4 (82)– С. 294-267. (ISSN 2077-4990)

[4-М]. Раҳмонзода Н.Р. Принсипҳои ташаккули салоҳияти иртиботӣ дар раванди таълими калима ва таъбирҳо [Матн] / Раҳмонзода Н.Р. // Номаи Донишгоҳ. Хучанд. –2026, №1 (86) –С.140-146. (ISSN 2077-4990) (ҳаммуаллиф Набизода М.Н.)

[5-М]. Раҳмонзода Н.Р. Китоби насли нав - равзана ба оянда. [Матн] / Н. Р. Раҳмонзода // Номаи донишгоҳ. – Хучанд, 2026. –№2 (87). – С. 230-240. (ISSN 2077-4990) (ҳаммуаллиф Солеҳзода Ш. С.)

II. Научные статьи, опубликованные в других сборниках и научных изданиях:

[6-М] Ҳомидова (Раҳмонзода) Н. Хусусиятҳои ташкили усули интерактивӣ дар раванди таълим //Ҳомидова Н. [Матн]. //АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИЛОЛОГИИ / Маводди конференсияи байналмилалӣ // Фарғона. – 2023. – С.368 -371

[7-М] Ҳомидова (Раҳмонзода) Н. Ташаккули салоҳияти коммуникативӣ зимни таълими синонимҳо дар МТМУ. Ҳомидова Н. [Матн]. // O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi a‘zosi, Farg‘ona davlat

universiteti dotsenti Isomiddinov Farhod tavalludining 80 yilligi munosabati bilan «O'zbek va tojik adabiyotida zullisonaynlik an'anasi» mavzusida o'tkazilgan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – 2024. –С. –170-175

[8-М] Ҳомидова (Раҳмонзода) Н. Муносибати босалоҳият дар омӯзиши забони тоҷикӣ //Н.Ҳомидова [Матн]. // Маҷмуаи мақолати илмӣ. Масъалаҳои мубрами филологияи тоҷику ӯзбек. Хучанд. –2024. –С.764-776

[9-М] Ҳомидова (Раҳмонзода) Н. Таълими фразеология ва асосҳои назарии ташаккули салоҳияти иртиботӣ //Н.Ҳомидова. [Матн]. Маводди конференсияи байналмилалӣ: «Муаммоҳои илму фан аз нигоҳи муҳаққиқон (дар ҳамкорӣ бо Маҷаллаи байналмилалӣ «Interpretation and researches», дар Google scholar индексатсия шудааст) Фарғона, 25.05. 2024-С.48-53

[10-М] Раҳмонзода Н.Р. Омӯзиши таълими синонимҳо тавассути дарсҳои интерактивӣ Раҳмонзода Н.Р. [Матн]. // Раҳмонзода Н. Масъалаҳои мубрами филология: ҳадаф ва дурнамо (маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ, шаҳри Хучанд 19-20-уми декабри соли 2024). – Хучанд: – Кова, 2024. – 1030 с.; ТДУ (УДК) – 8Т2, с.888-892

[11-М] Ҳомидова Н. (Раҳмонзода).Мулоҳизаҳо доир ба таълими калима ва воҳидҳои фразеологӣ [Матн] / Н.Ҳомидова //Маводди конференсияи илмӣ-амалӣ ҷумҳуриявӣ. Нақши санъати тасвирӣ ва ҳунари мардумӣ дар раванди муносибати салоҳиятҳои таълими фанҳои таҳассусӣ. Хучанд– 2024. – С.212-219

[12-М] Ҳомидова Н. Р. Асосҳои назариявии ташаккули салоҳияти коммуникативӣ дар таълими синонимҳо. [Матн]. / Н.Ҳомидова (Раҳмонзода) // Уфуқи андеша. (Ҷилди 6). Масъалаҳои мубрами филология: ҳадаф ва дурнамо (маводди конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ, шаҳри Хучанд 19-20-уми декабри соли 2024). –Хучанд: — Кова, 2024. – 1030 с.;

[13-М] Раҳмонзода Н.Р. Мавқеи воҳидҳои фразеологӣ дар тақмили фарҳаги нутқи муҳассилин. /Раҳмонзода Н.Р. [Матн].// Маводди конференсияи илмӣ байналхалқӣ «Муаммоҳои илму фан дар шароити ҷаҳонишавӣ». Хучанд-Фарғона–2025.– С.589-595 (31.03.2025)

[14-М] Раҳмонзода Н.Р. Таълими воҳидҳои фразеологӣ бо усулҳои муосири таълим дар синфи 7-ум / Н.Ҳомидова //Уфуқи андеша. (Ҷилди 7) Маводди конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ «Ташаккули салоҳиятҳои омӯзгори фанҳои филологӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва миёна: дастовард ва муаммоҳо». Хучанд – 2025.-С.191-196 ТКБ (ББК)83.5 (5 тоҷ). ТДУ (УДК)82.09. (272.3)У.63 ISBN 978-99975-62-48-7

[15-М] Ҳомидова (Раҳмонзода) Н.Р. Ташаккули салоҳияти коммуникатсионӣ зимни таълими лексика ва фразеология // [Матн]. Ҳомидова Н. //Актуальные вопросы филологической науки и методики ее преподавания в эпоху инновационного развития (материалы Республиканской научной-практической конференции, Худжанд. Кова, 2025. С.294-300(ҳаммуаллиф)

[16-М]. Раҳмонзода Н.Р. Хусусиятҳои омӯзиши фразеологизмҳо ҳамчун омили ташаккули маҳорати суханварӣ. [Матн] / Н.Р. Раҳмонзода // Пешвои миллат ва масъалаҳои рушди забони тоҷикӣ. Маводди конференсияи ҷумҳуриявӣ. – Хучанд: Ношир, 2026. –С.337-346 ТДУ-811.222.8.22. ТКБ-81.2 Тоҷ. П 46 ISBN 978-99985-72-98-0

[17-М] Раҳмонзода Н.Р. Нақши фразеология дар ташаккули фарҳанги нутқи муҳассилин. (Раҳмонзода) // [Матн] // Уфуқи андеша. (Ҷилди 8) Маводди конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ «Муаммо ва дурнамои илми методикаи таълим дар раванди ҷаҳонишавӣ ва рушди инноватсия». – Хучанд: Нури маърифат, 2026. –С.132-139 ISBN 978-99975-62-48-7

[18-М] Раҳмонзода Н.Р. Таълими воҳидҳои фразеологӣ ва ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон. / [Матн] // Раҳмонзода Н.Р. Русский язык и литература в цифровой образовательной среде: теория и практика преподавания (коллективная монография). – Хучанд: «Технопарк ТГУПБП» – 2026 –С.214-220 УДК 372.8 ББК 74.03 (2р) С.-87

[19-М]. Раҳмонзода Н.Р. Хусусиятҳои омӯзиши ғаёлгардонии фразеологизмҳо ҳамчун омили ташаккули маҳорати суханварӣ. [Матн] / Н.Раҳмонзода // Масъалаҳои мубрами забоншиносии типологӣ, германӣ ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ. – Хучанд, Ношир, 2026. – С.330-339.

[20-М] Раҳмонзода Н.Р. Рушди фарҳанги нутқи хонандагон дар асоси омӯзиши воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ. [Матн] / Н.Раҳмонзода // Интеграция науки, языка и образования: современные методические подходы». 29 июня 2026 года. – Ферғана, Центр педагогического мастерства Ферганской области, 2026. – 108-113с.

III. Монография

1. Раҳмонзода Наргис Раҳмон. Калима ва таъбирҳо: рушди салоҳияти иртиботии хонандагон. Нашриёти ба номи Раҳим Ҷалил. – Хучанд, 2026. – 170 с.

IV. Дастури таълим

1. Солеҳзода Шоира, Раҳмонзода Наргис. Мутолиа, мулоҳиза, мубоҳиса. Ҷилди 2 (Андарзҳои «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ): Дастури таълим. – Хучанд: Нури маърифат, 2025. – 150 с.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Раҳмонзода (Ҳомидова) Наргис Раҳмон дар мавзун «Ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон зимни таълими калима ва таъбирҳо», барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ аз рӯйи ихтисоси 5.3. Педагогика.5.3.5.3. Назария ва методикаи таълими забони тоҷикӣ пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: калима ва таъбирҳо, ташаккули салоҳияти иртиботӣ, инкишофи нутқ, муносибати босалоҳият ба таълим, захираи луғавии хонандагон, таҳлили китоби дарсӣ, технологияҳои инноватсионии таълим, маҳорати суханварӣ, ташаккули тафаккури мантиқии хонандагон

Дар шароити муносири гузариши низомии таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба равиши салоҳиятнокӣ, масъалаи рушди нутқи мантиқӣ ва шеваи хонандагон мавқеи марказиро ишғол мекунад. Омӯзиши калима ва таъбирҳо на танҳо захираи луғавии хонандагонро бой мегардонад, балки заминаи асосии ташаккули салоҳияти иртиботии (коммуникативии) онҳо дар ҷомеа мебошад. Истифодаи захираи фразеологӣ барои ифодаи дурусту мантиқии андешаҳо ва баланд бардоштани фарҳанги нутқ зарур аст. Аз ин рӯй, коркарди методикаи муносиби таълими калимаву таъбирҳо, ки ба талаботи муносири маориф замина мегузорад, муҳиммияти ақтуалӣ дорад.

Мақсади таҳқиқот ин таҳия, асосноккунии назариявӣ ва тасдиқи амалии низомии методии ташаккули салоҳияти иртиботии хонандагон зимни омӯзиши калима ва таъбирҳо дар дарсҳои забони тоҷикӣ мебошад.

Навгониҳои илмӣ ва аҳаммияти назариявии таҳқиқот аз инҳо иборатанд: 1. Мазмун ва сохтори салоҳияти иртиботии хонандагон дар заминаи омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ ва лексикӣ забони тоҷикӣ бо назардошти талаботи стандарти давлатии таҳсилот ба таври системавӣ муайян ва тасниф карда шудааст; 2. Низомии усулҳои интерактивӣ ва инноватсионии таълим, ки ба фаъолсозии раванди азхудкунии калима ва таъбирҳо нигаронида шудаанд, дар заминаи маводди дидактикӣ муносиб коркард ва пешниҳод шудааст; 3. Самаранокии истифодаи матнҳои адабӣ-классикӣ ва заминаҳои синтаксисии ҷумлаҳои мураккаб ҳамчун воситаи асосии шаклгирӣ маҳорати нутқии хонандагон дар раванди таълим исбот ва натиҷагирӣ карда шудааст; 4. Омилҳои педагогӣ ва психологӣ таъсиррасон ба рушди ҳувиати миллию фарҳангии хонандагон ва тарбияи ахлоқии онҳо тавассути таҳлили маъноии таъбирҳои халқӣ ва фразеологизмҳо дар асоси таҳқиқоти эмпирикӣ (таҷрибавӣ-озмоишӣ) муайян карда шудаанд.

АННОТАЦИЯ

к диссертации Рахмонзода (Хомидовой) Наргис Рахмон на тему «Формирование коммуникативной компетенции учащихся в процессе обучения словам и выражениям», представленной на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 5.3. Педагогика (5.3.4. Теория и методика обучения и воспитания (таджикский язык)).

Ключевые слова: слова и выражения, коммуникативный подход, развитие речи, компетентностный подход, словарный запас учащихся, анализ учебника, инновационные технологии обучения, ораторское мастерство, формирование логического мышления учащихся.

В современных условиях перехода системы общего образования Республики Таджикистан на компетентностный подход центральное место занимает вопрос развития логической и выразительной речи учащихся. Изучение слов и выражений (фразеологизмов) не только обогащает словарный запас учащихся, но и служит фундаментальной основой для формирования их коммуникативной компетенции в обществе. Использование фразеологического фонда необходимо для правильного, логичного выражения мыслей и повышения культуры речи. В связи с этим разработка соответствующей методики обучения словам и выражениям, отвечающей современным требованиям образования, приобретает особую актуальность.

Цель исследования разработка, теоретическое обоснование и практическое подтверждение методической системы формирования коммуникативной компетенции учащихся в процессе изучения слов и выражений (фразеологизмов) на уроках таджикского языка.

Научная новизна и теоретическая значимость исследования: 1. Систематически определены и классифицированы содержание и структура коммуникативной компетенции учащихся в контексте изучения фразеологических и лексических единиц таджикского языка с учетом требований государственного стандарта образования; 2. На основе соответствующего дидактического материала разработана и предложена система интерактивных и инновационных методов обучения, направленных на активизацию процесса усвоения слов и выражений; 3. Доказана и экспериментально подтверждена эффективность использования литературно-классических текстов и синтаксических основ сложных предложений в качестве главного средства формирования речевых навыков учащихся в образовательном процессе; 4. На основе эмпирического (опытно-экспериментального) исследования определены педагогические и психологические факторы, влияющие на развитие национально-культурной идентичности и нравственное воспитание учащихся посредством семантического анализа народных выражений и фразеологизмов.

ABSTRACT

of the dissertation by Rakhmonzoda (Khomidova) Nargis Rakhmon on the topic "Formation of Communicative Competence of Students in the Process of Teaching Words and Expressions", submitted for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences in the specialty 5.3. Pedagogy (5.3.4. Theory and Methodology of Teaching and Upbringing (Tajik Language)).

Keywords: words and expressions, communicative approach, speech development, competence-based approach, vocabulary of students, textbook analysis, innovative teaching technologies, public speaking skills, formation of students' logical thinking.

In the modern context of the transition of the general education system of the Republic of Tajikistan to a competence-based approach, the development of students' logical and expressive speech occupies a central position. The study of words and expressions (phraseological units) not only enriches the vocabulary of students but also serves as a fundamental basis for the formation of their communicative competence in society. The use of the phraseological fund is essential for the correct, logical expression of thoughts and the improvement of speech culture. In this regard, the development of an appropriate methodology for teaching words and expressions that meets modern educational requirements is of particular relevance.

The aim of the research is to develop, theoretically substantiate, and practically validate a methodical system for forming the communicative competence of students in the process of studying words and expressions (phraseological units) in Tajik language classes.

Scientific novelty and theoretical significance of the research: The content and structure of students' communicative competence in the context of studying phraseological and lexical units of the Tajik language have been systematically defined and classified, taking into account the requirements of the state educational standard; Based on relevant didactic material, a system of interactive and innovative teaching methods aimed at activating the process of mastering words and expressions has been developed and proposed; The effectiveness of using literary-classical texts and the syntactic structures of complex sentences as the primary means of forming students' speech skills in the educational process has been proven and experimentally confirmed; On the basis of empirical (experimental) research, the pedagogical and psychological factors influencing the development of students' national-cultural identity and moral education through the semantic analysis of folk expressions and phraseological units have been determined.